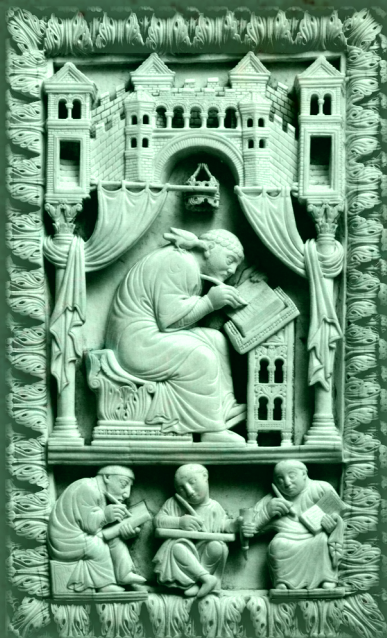

PEJIN ATTILA

*A helytörténet-kutatás
és -írás kézikönyve*

■■■

PEJIN ATTILA

*A helytörténet-kutatás
és -írás kézikönyve ■*

■■■

■

A kiadvány megjelenését a

támogatta

...

PEJIN ATTILA

*A helytörténet-kutatás
és -írás kézikönyve ■*

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2008

...

■

© *Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008*
© *Pejin Attila, 2008*

TARTALOM

1. Néhány gondolat a helytörténetírásról	9
1.1. Miért kutatunk helytörténetet?	9
1.2. Amatőrök és profik	11
2. A kutatómunka, azaz a történelem megismerése	17
2.1. Történelem és történettudomány	17
2.2. A történelem felosztása	18
2.3. Megismerhető-e a történelem?	21
2.4. A történettudomány nehéztüzérsége: a történelmi források	23
2.5. A történelem segédtudományai	36
2.6. Tartalmi értelmezés	38
3. A helytörténet-kutató műhely	42
3.1. A téma kiválasztása és megfogalmazása	42
3.2. Szakirodalmi kutatás	50
3.3. Forráskutatás	54
4. A helytörténetírás	59
4.1. A kutatómunka és a kézirat kapcsolata	59
4.2. A kézirat	65
4.2.1. A főszöveg	68
4.2.2. Járulékos részek (apparátus)	72
4.3. A kézirat utóélete	78
4.4. Helytörténeti kiadványtípusok	79
Bibliográfia (Felhasznált és ajánlott irodalom)	83

Elcsépelet közhely, de igaz: a kéziratoknak is megvan a maguk külön élete egészen addig, amíg nyomdába nem kerülnek. A szerző ambivalens módon viszonyul ehhez a végső pillanathoz; egyrészt – narciszoid hajlamainak megfelelően – alig várja, hogy nyomtatásban lássa magát, másrészt elodázná, mert hátha valami még „közbejön”.

Csak a szerző tudhatja igazán megítélni, jót tett-e írásának a kényeszerű vagy az önként vállalt „érlelődés”. Úgy vélem, ennek, amit most végre kezében tarthat az olvasó, mindenképpen előnyére vált. Időközben ugyanis megjelent néhány olyan mű, amelynek tanulságait, tapasztalatait be tudtam építeni a kéziratba, ugyanakkor bizonyos szerkezeti változásokat is eszközöltem. Eredetileg ugyanis a bevezetésben a vajdasági (magyar) helytörténetírásnak is meglehetősen tág teret szenteltem, időközben azonban lehetőséget kaptam, hogy ezt a kérdést másutt, odavalóbb helyen „kiírjam” magamból, ezért ezt az áttekintést kihagytam a végleges változathoz. Lehet ugyan érdekes egy ilyen kötetben olvasni a vajdasági helytörténetírásról mint jelenségről, de nem biztos, hogy indokolt, annál is inkább, mert könyvemet nemcsak vajdasági helytörténetészeknek szántam, hanem merem remélni, hogy a határo(ko)n túl is érdeklődéssel és haszonnal forgatják majd. Hiszen nagyon kellett már egy ilyen kiadvány; hasonló jellegű húsz-harminc éve jelent meg utoljára, korlátozott példányszámban, s még Magyarországon sem könnyen hozzáférhető, hát még nálunk!

Jómagam is régóta vártam egy ilyen útmutatóra, mindhiába. Tulajdonképpen ez adta a végső lökést ahhoz, hogy magam vállaljam fel ezt az óriási és elég hálátlan munkát, hiszen ilyen jellegű kiadványokat általában módszertani központok szoktak megjelentetni. Korábbi munkám során viszont elég sok tapasztalatra tettem szert: szerkesztettem történelmi olvasókönyvet, forráskiadványt, utcanévlexikont, hírlap-bibliográfiát; írtam városmonográfiát, mikroközösség-monográfiát (a zentai zsidóság történetét), családtörténetet... Több műfajba is belekóstoltam tehát, s bár nem mindegyik munkám színvonalával vagyok egyformán elégedett, jó iskolának tartom ezeket, éppen egy módszertani központ híján, amely a mindenkori helytörténetészek szakmai fejlődését segítené.

Bár a központ is körvonalazódni látszik; amióta ugyanis elkészült ennek a kéziratnak az elsődleges változata, a zentai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Intézet és a zentai Városi Múzeum közös szervezésében megtartottuk a *Vajdasági Magyar Helytörténetészek I. és II. Szemináriumát*, s mire a kézirat nyomdába kerül, nyakunkon lesz a harmadik is. Ugyanakkor útjára indult a szintén zentai székhelyű Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének évkönyve, amellyel az volt

a célunk, hogy valódi szellemi műhelyt teremtsünk, s ne csupán egy újabb periodikát a *Bácsország* honismereti folyóirat mellé (amely pedig örvendetes folyamatossággal jelenik meg továbbra is).

Kákán csomót keresők, szörszálakat hasogatók, örökké okoskodók bizonyára ízekre szedik majd ezt a könyvet (is), én pedig csak azt mondom: biztos vagyok benne, hogy több hasznot hoz majd, mint kárt; több örömet, mint bosszankodást, s inkább épülést, mint leépülést.

Elsődleges célom volt, hogy megosszam másokkal a tudást és mindazokat a tapasztalatokat, amelyekre helytörténeti kutatásaim során szert tettem; hogy egy elfogadható szinten oktassak és ne kioktassak, mindenekelőtt pedig, hogy a tudományosság védelmére keljek, hiszen ha már valamit csinálunk, azt lehetőleg úgy tegyük, ahogyan kell. Nem kellene csak a dialektika törvényére hagyatkozni (ti. hogy majd a mennyiség meghozza a minőségi változásokat is), hanem tennünk is kell ezért. Nem hiszem ugyanis, hogy újat mondok azzal a megállapítással, hogy a helytörténetírás nálunk is egyfajta konjunktúrát él meg, amiről nem tudni, meddig tart; talán múló divat, talán – remélhetőleg – egy újrafelfedezett, és ezentúl kellően megbecsült műfaj, különösen ha a kutató-szerzők hozzáállása is „megkomolyodik”. Mert ez bizony rajtunk, helytörténet-kutatókon áll vagy bukik elsősorban.

Kihívás volt számomra ez a könyv: ti. nagy volt a csábítás, hogy egyfajta életművet alkotva, a „nagy teljességre” törekedjek. Bevallom, voltak gyenge pillanataim is, amikor a másik véglet felé hajlottam, mármint hogy „tűzoltásként, hiánypótlóként” ajánljam, ami rendkívül kényelmes, ugyanakkor tisztességtelen. Végül a középutat választottam, s kárpótlásul azok számára, akik szeretnének elmélyültebben foglalkozni mind a történelemelérettel, mind pedig módszertani problémákkal, az irodalomjegyzékben soroltam fel azokat a munkákat, amelyek ezt az egészséges „éhséget” kielégíthetik.

1. NÉHÁNY GONDOLAT A HELYTÖRTÉNETÍRÁSRÓL

Az olvasó, aki ezt a könyvet a kezébe veszi, bizonyára szeretne azonnal a dolgok közéjébe vágni: kutatási módszerekkel ismerkedni, műhelytitkokat ellesni. Úgy vélem azonban, nem árt előtte egy kis önvizsgálatot tartani: kik is vagyunk mi, helytörténészek, milyen mozgatórugók hajtanak bennünket, mekkora felelősséggel és komolysággal tesszük a dolgunkat?

1.1. Miért kutatunk helytörténetet?

És mindenekelőtt: miért ennyien? Ugyanis valamilyen szinten elég sokan foglalkoznak helytörténet-kutatással. Gondolok itt elsősorban a családfakutatók népes táborára, akiknek zöme néhány generációnyi ősfeltárása után valamilyen okból (érdeklődés lanygulása, kitarthatatlanság, költséges utazások, kutatási zsákutcák) kifulladásra, ám néhányan esetleg beleszeretnek abba a miliőbe, amelyből kiásták adataikat, s új témát választanak.

Nyilvánvaló, hogy a történelem iránt érdeklődők zömét először (sajnos azonban sokukat másodszer, sőt később is) a mese ragadja meg, hiszen a történelem látszólag egy varázslatos, végtelen történet, amelyet szabadon lehet fűzni, mesélni, csupán egy háttér szükségeltetik, ezt kell feltárni, a többi már szinte magától jön. (Egyes történelemtanárok általános iskolai kártékonykodásai sajnálatos módon ösztönzik az ilyen szemlélet burjánzását.) A helytörténet különösen érdekes lehet, hiszen minél kisebb közösség történetét próbáljuk megismerni, annál közelebb kerülünk magához az egyénhez, amely a nemzeti történelmekben óhatatlanul elkallódik. A helyi kötődéseknek különben is rendkívül fontos szerepük kellene, hogy legyen azonosságtudatunk formálódásában, ezért nem kell csodálkozni, hogy például egy zentainak ritkán jutna eszébe, hogy Szabadka, Ada vagy Magyarokizsa történetével bíbelődjék és vice versa.

Régebben a gyermek a nagyszülőtől kapta első információit a múltról; leggyakrabban kéretlenül: a nagytata mesélgetett az első vagy második világháborús múltjáról, a nagymama az emlékezetében visszavezethető rokonokról, ősről. A szülők mint közbülső láncszemek kimaradtak ebből az átvitelből, ami egyfajta konzervatívizmus átörökítését segíthette, hiszen a nagyszülői tapasztalat egy bizonyos idő után megmerevedik, inkább a múltból, mint a közelmúltból (különösen pedig nem a jelenből) táplálkozik. Az utóbbi években azonban a nagycsaládok széthullását tapasztaljuk még a kisvárosokban is, egyre ritkábban találkozunk több

generáció együttélésével. Csak az igazán naivak gondolnák erre, hogy most végre eljött a szülők ideje! Persze, hogy nem jött el, sőt a nagyszülők kiiktatásával még tovább romlott a helyzet, a fent leírt ismeretátadást ugyanis semmilyen óvoda vagy iskola nem tudja pótolni. Bár az igyekezett megvan, nincs benne sok köszönet: történelmi tudatunk, individuális és kollektív emlékezetünk egyre hiányosabb, homályosabb, deformáltabb, s ezért rendkívül sebezhetőkké, manipulálhatókká válhatunk.

Hisszük azonban, hogy (még) nem dől össze a világ, hiszen a múlt iránti kíváncsiság önmagában is eléggé motiválhat bennünket arra, hogy magunk járjunk utána: honnan jöttünk, mikor jöttünk, kik vagyunk, mióta vagyunk... Ezt a kíváncsiságot próbáljuk meg valamilyen szinten kielégíteni. Persze többségünkben nem lesz családfakutató, sőt attól sem kell rettegnünk, hogy elárasszanak bennünket a helytörténetírók. Hiszen az írásig kevesen jutnak el, mert: a) nem tudnak írni, és meg kellene tanulniuk; b) tudnak írni, de helytörténetet nem; c) eleve visszaretenti őket a félelem, hogy esetleg csak a fióknak írnak; d) csak. De helytörténetet hallani-olvasni sokan akarnak majd.

Ami a legfontosabb: kérdéseikre a választ legtöbbször helyben kaphatják meg. A nemzet vagy az ország, amelyhez tartozunk, olyan tág keret, amelynek múltjáról a legtöbb információt a különböző intézmények (pl. történettudományi intézetek) nyújtják számunkra, mégpedig az iskolák közvetítésével. Ha a tanár által megrágott-megemésztett tananyag nem elégíti ki (vagy nem veszi el) az étvágyunkat, könyvek segítségével tovább tájékozódhatunk. S persze itt van most már számunkra az egyelőre még flancos, sokak számára még csöppet sem bizalomgerjesztő, de a jövőben már bizonyára megkerülhetetlen média, az internet. Ott, ahol az ország és a nemzet mint keret átfedik egymást, a történelemben – legalábbis egy-egy időszakra nézve – úgyszintén átfedések vannak. Nálunk, a Vajdaságban más a helyzet. Az országhatárok megváltozása magával hozta azt, hogy a magyarság kisebbségbe került, s identitástudata ebből kifolyólag enyhén szólva is elbizonytalanodott. Az országhoz (különösen Jugoszlávia széthullását követően) eléggé lazán kötődik, másrészt a nemzettudata sem elég erős. Nem csoda hát, hogy a hely, esetleg a régió az, amely fontos alternatívát kínálhat fel (bár ha túlzottan leegyszerűsítjük, ez csak egy rezervátum délibábképe lesz, különösen akkor, ha ez a rezervátum etnikai alapon szerveződik), s felerősítheti a lokálpatriotizmust. Ezzel párhuzamosan nő az érdeklődés a hely múltja iránt is.

Ám helytörténetet kutatni és írni korántsem országos vagy nemzeti érdek. Párhuzamosan a mindenkori állami törekvésekkel, melyek az állam erősítését az önkormányzatiság visszanyesésében látják, nem

jelentkezik igény a lokális múlt (és lokális identitás) kutatása iránt sem, innen tehát a központi támogatottság hiánya. A lokális önkormányzatok viszont ritkán látnak politikai eszközt a helytörténet-kutatásban, amely helyi pozíciókat erősíthetne (egyszerűbb – és közvetlenebb – az emlékezet manipulálása más eszközökkel, pl. megemlékezések szervezésével, utcanevek változtatásával, szobrok-emléktáblák állításával), ezért a támogatás innen sem mindig remélhető. Jobbik esetben egy-egy évforduló nyújthat lehetőséget arra, hogy egy-egy munka megjelenjen, hiszen a könyvvel mindig jól lehet reprezentálni.

Súlyosbító körülmény, hogy a legtöbb település nem rendelkezik múltörző-kutató-bemutató intézménnyel (levéltár, múzeum), amelynek szakemberei a kutatást intézményes szinten, tervezetten és szervezeten, mindenekelőtt pedig profi módon felvállalnák. Közbelép tehát a horror vacui: az űrt ki kell tölteni. De vajon ki legyen az, aki ezt megteszi? Bizony legtöbbször azok, akik egyéb elfoglaltságuk mellett időt tudnak szakítani még erre is.

1.2. Amatőrök és profik

Nem a régi vitát akarom újólá megnyitni, pláne nem kielezni, hanem inkább csendesíteni, békíteni, mindenekelőtt azonban szeretnék néhány téveszmét eloszlatni.

Elsősorban azt, hogy a műkedvelőt és a hivatásost alapvetően az iskolai végzettség különbözteti meg egymástól. Ismerjük el, így kellene, hogy legyen. De: különbség van orvos és orvosi diplomával rendelkező egészségügyi alkalmazott vagy napi 6-7 óráját ledaráló tanár, illetve valódi pedagógus között is, nemde? Arról nem is szólva, hogy például a történész igazi tanulása tulajdonképpen a diploma megszerzése után kezdődik. Az oklevél tehát csupán előképzettséget biztosít, helyzeti előnyt a műkedvelőkkel szemben, de nem garantálja a befutó helyet a célegyenesben. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy sok helyen (pl. Újvidéken is) elsősorban tanárképzés folyik, s lényegében a posztgraduális képzés nyújtana azt a tudást, melynek birtokában leelőzhetnének az amatőröket. Amennyiben pedig ez is megtörténik, a céhszerű bezárkózás fenyeget, amolyan se ki, se be módon mind a kutatók személye, mind pedig a témaválasztás tekintetében. A legdrasztikusabb szakadás a helytörténet felé történik, szintén két irányban hatóan. Az intézet egyfelől megbízhatatlannak tartja (valljuk be: sok esetben jogosan) a kívülállók munkáit, másrészt viszont a helytörténet-kutatás iránt csak kivételes esetben (és igen szelektíven) mutat érdeklődést. És hogy tovább árnyaljam a képet:

aki pedig történelemtanár lesz, ritkán válik „második műszakban” helytörténet-kutatóvá. Rejtély, hogy miért.

Van még egy kérdés, amely ilyenkor felvetődik, ez pedig egy kutatói közösséghez való tartozás. Az intézeti kutatás bezárkózottsága önmagában még korántsem jelent egy homogén közösségi munkát. A történettudomány egyik átka – amiért leginkább meg szokták kérdőjelezni tudományosságát –, hogy módszerei gyakran esnek revízió alá. A történettársadalom mindmáig nem tudott fegyelmezett közösséggé szerveződni, pedig a történettudományban különösen fontos lenne az egymás eredményeire való építkezés, az egymás iránti bizalom, hiszen kutatásának tárgya, az ember, illetve annak fejlődése folytonos, állandóan újabbnál újabb témákat szül, amelyek mindegyikére kellene legalább egy (de inkább több) kutató. Amiből pedig soha nincs elég. Mégis mit látunk? A történettudomány hőskorából mindössze a fejedelmi többes (többes szám első személy) használata maradt, ami arról győzködi az olvasót, hogy „mi, történészek” teljes egyetértésben valljuk mindazt, amit kollégáink leírnak, tehát ha egy tényt megállapítok és levonom a következtetéseket, azt nemcsak saját nevemben, hanem a többiek véleményével összhangban teszem. Persze más tudományágakban is vannak viták bizonyos kérdések körül, ám a történészek köreiben tekintélytiszteltet és a mások munkája iránti alázatot csupán egy-egy műhelyen belül tapasztalhatunk. (És azt kell mondanom, hogy már ez is valami!)

Az egyetemi oklevéllel persze más bajok is vannak, például felvetődik a kérdés: ki a leghivatottabb megírni egy település közegészségügyének történetét? Az orvos vagy a történész? És mi a helyzet az építészettörténeti tanulmányokkal? A tervezőmérnök, a művészettörténész vagy a történész-e a legszakavatottabb, hogy érdemben foglalkozzon a témával?

A helytörténet-kutatás mindenki számára könnyű feladatnak tűnik, hiszen többnyire kisebb település, közösség múltjáról van szó, melynek megismerésére bármely halandó képesnek tartja magát, mint ahogyan a politikának meg a futballnak is rengeteg szakértője szokott lenni. A történelem mesévé degradálása, másrészt a megismerési képességbe vetett hitünk esetenkénti megrendülése teszi lehetővé, hogy a történeti kutatásokba olykor garázda elemek is belekeverednek, akiknek ott semmi keresnivalójuk. Szeretném hinni, hogy ezek előbb-utóbb lebuknak, de sajátos stílusukkal, alantas igényeket kiszolgáló retorikájukkal, publicisztikájukkal bizonyos számú – önmagában amúgy is hangos és önbizalommal teli – közönséget toborozhatnak, s olykor rendkívüli népszerűsége tehetnek szert. (Ezzel szemben egy helyismereti bibliográfiát összeállító csodabogár csupán a modern Don Quijote szerepére

számíthat, akinek csetlését-botlását, hülyeségeit megmosolyogjuk, jobbik esetben megkönnyezzük, de – így a XXI. század elején – teljesen anakronisztikusnak találjuk.) Sajnálatos, hogy kártékony ténykedésükkel az olvasók jámborabbjait is megfertőzhetik. Ők azok, akik azt állítják, hogy a történelmi folyamatokat lehetetlen megismerni, hogy a történetírás ezért nem is lehet több esti (vagy nappali) mesénél, ergo nem is létezik történettudomány, nincsenek módszerei, amelyek segítségével a múlt feltárható. Persze ez így rettentően kényelmes pozíció, mert köteteket lehet írni – mégpedig igen érdekfeszítően – a nagy semmiről, minden komolyabb munka nélkül (a gépelést más is elvégezheti), csak a fantáziára és az ún. történelmi „beleérzésre” hagyatkozva; bár a fantázia is nagy kincs, csak hát sajnó, a materiális kincsekhez hasonlóan néha érdemtelenül kerül egyesek birtokába.

Történettudomány azonban igenis létezik, mint ahogyan a módszerei is, amelyeknek megtanulásával és alkalmazásával megismerhetjük a múltat (persze, az már tényleg más kérdés, hogy milyen mélységig és mennyire részletesen lehetséges). E módszerek elsajátítása lenne a következő lépés, amely akár az egyetemi katedrák megkerülésével is megtehető, s ami nélkül elképzelhetetlen a tudományosság érvényesülése a helytörténet-kutatásban is. És ez az, ami alapvetően eldöntheti, ki milyen szinten művel egy-egy tudományágat. A történettudomány módszereit nem ma találták ki, s természetesen kiterjeszthetők a helytörténetre is, amennyiben azt az eddigiéknél pontosabban definiáljuk.

Van még két megkerülhetetlen szempont, amely sok tekintetben bele szól a kutatói munkánk alaposságába, szakszerűségébe. Az egyik prózai: a kutató alkata. A kutatások és nem utolsósorban ezek eredményeinek interpretációja és közlése nagyban függ a kutatói alkattól, bár erről nemigen szoktunk beszélni. Itt most természetesen nem arra gondolok, hogy vannak tehetséges és kevésbé tehetséges emberek, hanem a következőről:

Vegyünk például egy, a történelemmel rokon diszciplínát, a régészetet, mert talán ez szemléletesebb. Hiszem, hogy több történész hozzám hasonlóan azért nem lett archeológus, mert ösztönösen visszariadt a kinti munkától. Ugyanis ahhoz, hogy valaki sikeres, jó régész lehessen, elsősorban arra van szüksége, hogy jó terepi munkás legyen; hogy a feltárás helyszínén észleljen olyan dolgokat, amik fontosak lehetnek az ásatás további alakulása szempontjából, másrészt pedig, bár a régész úgy dolgozik, mint a helyszínelők a népszerű sorozatban (fényképeznek, lenyomatokat vesznek, rajzolnak, mérnek), sokat számít az, ha már a helyszínen elemez és értékkel. Igen ám, de a régészek között is vannak határesetek, meg a másik oldal. A terepi munka ugyanis – ideális esetben – az év nagy

részében eltart, s az ásatást levezető régésznek nem sok ideje marad, akár egész élete során is, hogy összegző tanulmányokat írjon egy-egy ásatásról, annak eredményeiről. (Ha ezt mégis megteszi, ott már szinte egy életműről beszélhetünk.) A terepi munkás legtöbbször megmarad a leltárok-katalógusok összeállításánál, illetve a kutatási beszámolók szintjén. Meg ha esetleg van is ilyen szándék, elszokik a szék melegítésétől, s nehezen is szánja rá magát a hosszabb lélegzetű elméleti munkára. Vannak viszont alkatilag belterjes munkára predesztinált régészek – itt elsősorban az intézetek kutatóiról van szó, ahol a nagyobb munkamegosztás is lehetővé teszi ezt (a múzeumokban mindig kevés a szakember, bármennyi legyen is, és bármekkora is a múzeum). Ezek képzettségüknél fogva is (idejük jobban megengedi, hogy tovább képezzék magukat) alkalmasabbak erre. Lényegében az ő helyüket már egy-egy korszakra szakosodott, régészeti kutatási módszerekben is jártas történész is átvehetné olykor-olykor.

Legtöbbször tehát létezik már egy elsődleges szelekció, de – mint ahogyan azt a saját bőrömön is tapasztaltam – a történész sem menekül meg eleve a külterjes munkától. Igaz ugyan, hogy a terep számára bent van, de hasonlóan működik, mint a régésznél, csak légkondicionáltabb. Ez a terep pedig a könyvtár, a levéltár vagy a múzeum. Esetleg interjúalanyok vallatásának helyszínei, bár eléggé el nem ítéhető módon, a legújabb kor kutatói különösen ettől a módszertől szoktak többnyire irtózni. Ezért aztán a történészek között is vannak, akik szívesebben merülnek a forrásokba, és a legtöbb, ami tőlük elvárható, az egy-egy kisebb, elemző tanulmány; mások viszont lehetőleg kerülik a levéltári kutatásokat, és inkább vállalják a már feltárt, közölt források értelmezését (olykor újraértelmezését), esetleg nagyobb szintézisek megírását; de közülük kerülnek ki persze az olyan haszontalan szobatudósok is, akik tíz könyv elolvasása nyomán megírják a tizenegyediket. Eközben ne feledjük, hogy mindegyiküknek megvan a szerepe, helye mind a kutatásban, mind a publikálásban (még a szobatudósoknak is!) – nem képességeik tekintetében, hanem alkatilag különböznek s alkalmasak erre vagy arra a feladatra. S bizony hiába törekszik az intézményes történetkutatás (lett legyen az intézet vagy akár levéltár, múzeum), hogy ideális körülmények között elképzelt műhelymunkára fogja az izgága bandát, ez csak bizonyos korlátok között, ideig-óráig lehetséges. És gondoljunk még arra, hogy nincs is sok értelme, hiszen a történettudomány annyiban mindenesetre különbözik a többi tudományágtól, hogy vizsgálódási tárgya, a történelem egy (reméljük!) végtelen időegyesen sorjázó eseménylánc, amely – míg van ember a földön – folytonos. Mint egy szappanopera, amelynek hétről hétre írják a folytatását, s még a szerző sem tudja a végét.

A kutatásnak, mindenekelőtt pedig az eredmények közzétételének megvan az erkölcsi oldala is, felvetődik tehát a kutató szakmai és erkölcsi felelősségének kérdése is.

Hányszor háborodunk fel a sportriporter okoskodásán, ugyanakkor mi is lehülyézzük a futballbírókat, mert nem ítélik meg egy tizenegyest vagy általunk vélt szabadrúgást, vagy éppen, mert megítéli ezeket. A futballbíró azonban azért fizetik, hogy igyekezzen pártatlanul döntéseket hozni, sokszor a másodperc egy töredéke alatt. Hogy a meglévő szabályok értelmében egy mérkőzés mindenki számára elfogadhatóan lebonyolódjék, s eközben lehetőleg ő is sértetlen maradjon. Ebből áll a futballbíró felelőssége. Mi tehát a néző (és olykor a sportriporter)? Kibic.

A politikus, amennyiben hivatásos, aki egész karrierjét erre építi fel, ebből él, s feltételezzük, hogy kitanulta mesterségét, döntéseiben szintén felelősséggel kellene, hogy eljárjon, hiszen gyakran százazrek-milliók sorsáról dönt meghatározóan. Ebből áll a politikus felelőssége. Mi tehát a kávéházi politikus (és sajnos nem ritkán némely gátlástalan politikus is)? Kibic.

S a történész? Az ő felelőssége a történelmi források megfelelő módon történő feltárásában, mindenekelőtt pedig azok értelmezésében s ennek közzétételében rejlik. Az ő felelőssége, mit és hogyan tanítanak az iskolában (bár itt a felelősségben a tanárral bizonyos fokig osztozik, a tanterveket szállító szakemberekről, tankönyvírókról nem is szólva). Hány generáció nő fel objektív vagy szubjektív okokból történő helytelen értelmezéseken, hány nemzedék örököl gyűlöletté transzformált vélt és valós sérelmeket, egyáltalán: mi minden (és hogyan) kerül be a kollektív emlékezetbe? Mi tehát a populista zsíron kövéredő, felelőtlen publicista? Kibic.

Az amatőr kutatót kezdetben eleve nem szokta terhelni felelősségterhelés. Sokszor később sem; legalábbis akkor még nem, amikor megteszi első kutatói lépéseit, hiszen ez passzióból történik, vitathatatlanul hasznos időtöltésként, ami azonban ennél nem több. S meg kell mondanunk, hogy ilyenből van a legtöbb. Talán azért is, mert a helytörténet, lévén, hogy mikroközösségekről szól, nem tűnik túl jelentősnek, ám ne ámítsuk magunkat, hiszen ez nem így van: helyi szinten is sok kárt lehet okozni.

Sajnos az igazsághoz hozzátartozik, hogy a hivatásos történészek sem mindig tesznek eleget ezeknek a követelményeknek, a tárgyi tudás és a tudományos módszerek ismerete tehát eleve nem garantál valami felelősségteljes hozzáállást, mint ahogyan vannak gátlástalan politikusok és megalkuvó futballbírók is. Mint ahogyan a munkanapban gondolkodó tanárnak sincs sok köze a pedagógiához.

A fentiekben tehát láthattuk, hogy csöppet sem egyszerű kategorizálni, fiókokba gyömöszölni hivatásos, illetve műkedvelő történészeket. Az

ideális kép: egyetemi oklevelet szerzett, posztgraduális képzésben részt vett, a tudomány módszertanát elsajátító, terepi és széklemelegítő munkára alkalmilag egyaránt megfelelő, munkáját felelősségteljesen és öntudatosan végző történész. Ilyen pedig nincs. De a teljességre azért még szabad törekedni, hivatásosnak és műkedvelőnek egyaránt, nem?

Mert joggal valljuk (hiszen van rá példa, bár igaz, nem sok), hogy a hivatástudatot elsajátíthatja az amatőr is, amennyiben tudatában van tudásának, képességeinek, amennyiben (ha komolyan akar ténykedni) igyekszik minél többet megtanulni a szakmáról, de mindenekelőtt tárgyilagosan megítélni saját ténykedését és felmérni annak következményeit. S ettől nőhet meg igazán munkájának értéke, bármilyen szinten műveli is azt.

Amatőrök az emberi ténykedés szinte minden területén jelen vannak, így egyes tudományágakban is. Gondoljunk az amatőr csillagászokra, akik meteor- vagy üstökös vadászként kitűnően megtalálták s megállják helyüket, éppen ezért tevékenységüket, eredményeiket a tudományos világ is elismeri. A néprajztudományban viszont nagy hagyománya van az amatőrök néprajzi gyűjtésbe való bevonásának, hiszen munkáskézből soha sincs elég. Minden csak azon múlik, képzettségénél, képességeinél – s mint láttuk, alkatánál – fogva ki mire képes, milyen szinten tudja művelni azt, amit csinál. S ha ezt öntudatosan végzi (tehát tudatában van korlátainak is), ugyanakkor kellő alázattal és szerénységgel fog a munkához, akkor ez helyét, szerepét a nagy közönsben mindenképpen felértékeli.

Miután az előbbieken igyekeztem elsimítani az ellentéteket amatőrök és profik között, némiképp ellentmondásosnak, sőt egyenesen gonoszkodónak tűnhet, hogy most mégis felhívom a figyelmet egy elég nagy különbségre, amely a két tábor között megfigyelhető: a műkedvelő helytörténész eleve a tömeget veszi célba, a profi pedig – elsősorban – a szakmabeliek táborát. Ez persze nem zárja ki a kettős törekvést egyikük-nél sem, ti. a műkedvelő is abban reménykedik, hogy a szakma esetleg felfigyel a munkájára, másrészt a szakember is szeretné, ha minél többen olvasnák. Tény azonban, hogy létezik az elsődleges célközönség, amely alapvetően meghatározza, ki milyen irányba halad. (Erre a problémára az összetettsége miatt később még visszatérünk.)

Nem árt tehát a fentieket szem előtt tartani, mielőtt belevágunk a nagy kalandba: a helytörténet-kutatásba. Mert kaland ez a javából tele megannyi veszéllyel, buktatóval, sőt mi több: „taposóaknákkal”; izgalmas feltárómunka ez, ami teljessé, színessé, hasznossá teheti hétköznapijainkat, mások örömére, épülésére, a közös cél – identitásunk egy fontos darabkájának megismerése – érdekében. (Közben persze fennáll a veszélye annak is, hogy felelőtlen kalandorokká válunk!)

2. A KUTATÓMUNKA, AZAZ A TÖRTÉNELEM MEGISMERÉSE

2. 1. Történelem és történettudomány

Történelmünket különböző szinteken kutathatjuk, ennek megfelelően tehát a helytörténet-kutatás sem követelhet magának megkülönböztetett figyelmet; módszerei ugyanazok, mint általában a makrotörténeti kutatásoké, csupán helyi szintekre eresztve. A következőkben ilyen összefüggéseiben ismerkedünk meg azokkal a megállapításokkal, felosztásokkal, módszerekkel, amelyeket tárgyalva rámutatunk mind a közösre, mind pedig a különösre, ami természetesen minden szinten jelentkezik.

Mindenekelőtt meg kell különböztetnünk egymástól a történelmet mint fejlődési folyamatot a tudománytól, amely hozzásegít ennek a folyamatnak a megismeréséhez. Rendkívül zavaró, de sok tekintetben érthető és megmagyarázható, miért éppen itt tapasztaljuk azt a gyakori reflexet, amellyel az ismeretlennel szemben védekezünk: ti. hogy amit nem látunk, az nincs is. Aztán itt is, mint egyebütt, végül arra kényszerülünk, hogy kinyissuk a szemünket, szétnézzünk magunk körül, s feltárjuk az ismeretlent.

A történelem mint fejlődési folyamat folytonos, megszakíthatatlan, pontosabban: addig nem szakad meg, míg ember él a Földön. Ha most csak próbaképpen megsaccolnánk, hogy ebben a pillanatban is hányan kutatják ezt a folyamatot, talán megnyugtatna bennünket, milyen nagy ez a szám. Ám mint bevezetőnkben már rámutattunk, rendkívül nehéz ezt a tudós fajtát (is) összpontosítani, érdeklődésüket-kutatásaikat irányítani és koordinálni, s mondani sem kell, hogy a műkedvelő történészek esetében a helyzet még reménytelenebb. Ez tudatosulván bennünk talán még pánikba is esünk, s minden hitünk megrendül, hiszen az is nyilvánvaló, mennyi fehér foltot kellene még eltüntetni távolabbi múltunkból is, nem hogy az egyébként mind népszerűbb legújabb korról bíbelődjünk. (Abba pedig csak rémálmainkban gondoljunk bele – és minél ritkábban – hogy közben a „történi történelem” száguldva gázol el bennünket s cserben hagy részvétlenül!) Éppen ez értékelheti fel annyira a helytörténet-kutatásokat, hiszen geográfiaileg leszűkíthető területekkel foglalkoznak, nem pedig politikailag determinált, változó államhatárokon belüli országokkal, se nem népekkel, nemzetekkel, akiknek már a pusztá definiálása is komoly fejfájást okoz.

2. 2. A történelem felosztása

Itt mindjárt el is érkezünk egy olyan szükséglethez, amelyet most azonnal ki kell elégítenünk, mielőtt még továbblépnénk, azaz témát választanánk, és kutatni kezdenénk, ti. a történelem felosztásához. Itt nem pusztán beskatulyázási kényszerről vagy rendszerező mániáról van szó, hanem alapvető módszertani kiindulópontból, amely esetünkben felérhet akár Arkhimédész famózus fix pontjával is.

Először is itt van az **idő** kérdése. Az idő, ugye, kezdet nélküli, végtelen, tőlünk független. A történelem idősíkja ellenben jobban behatárolható: volt kezdete, s reméljük, hogy nem lesz vége; elképzelhető tehát egy félegyenesként, amelyen bejelölhetjük az általunk elhatárolható korszakokat, ezen belül a meghatározó éveket...¹ A történelem időbeli felosztására szolgál a **periodizáció**, ami nagyon régi találmány, és éppen ezért többször átesett már revíziókon. Például a kezdőpont tologatása miatt, hiszen őstörténetünk, illetve történeti korunk kezdetét – hála az újabb felfedezéseknek, illetve tudományos módszereknek – egyre korábbra tudjuk tenni. A klasszikus ókor–középkor–újkor–legújabb kor időhatárainak tologatása szintén történhet a megismerési feltételek, lehetőségek, módszerek fejlődése nyomán; de nagyon gyakran – sajnos – ideológiai okokból is, s ezen belül nem mentes a nacionalista megfontolásoktól sem. Emellett nyilvánvaló, hogy a mi korszakolásunk elsősorban Európa-centrikus, s itt sem minden területen egyformán működik. Valaki most azt mondaná, mi értelme van akkor az egésznek? Mi pedig azt válaszoljuk, hogy legalább akkora, mint a fény sebességét lemérni nemcsak légüres térben, hanem más közegben is. Ennek kérdése, ugyebár, fel sem merül?

Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy a történelemben az idő nemcsak mértékegység, hanem ugyanakkor keret, amelybe az események beilleszkednek. A történészek számára nem elsődleges fontosságú, hogy egy háború hány évig tartott (annak szenvedő alanyai persze más véleményen lennének); a kiváltó okok, a következmények, a háború alatti történések jóval nagyobb értékkel bírnak, az években történő behatárolás itt csupán a keret.

■

¹ Ez persze ellentmond hitbéli hagyományainknak, hiszen a zsidó–keresztény történelmi idő nem végtelen. Azt megelőző, illetve más vallási elképzelések szerint viszont ez az idő ciklikus. Nem itt, és nem én döntöm el, kinek van igaza, mert ez már hit kérdése, s különben is könyvtárnyi irodalma van, amiből néhány magyar nyelven is megjelent munkát a témában elmélyülni szándékozók e könyv irodalomjegyzékében is megtalálhatnak.

A periodizálás időbeni eligazodásra szolgál, s ha egy történész világosan behatárol egy korszakot, és szilárd argumentumokkal tudja alátámasztani ezt, akkor ez mások számára is tájékozódásul szolgál. Hogy azonban ezt példával alátámaszthassuk, immár át kell térni a történelem **térbeli felosztására**, hiszen egyes történelmi események mindig behatárolható területen történnek. Ezek a területek lehetnek közel egymáshoz, de lehetnek távoliak is. S ha az idő esetében félegyenesekkel példálózunk, itt a halmazokat tudjuk szemléltetesként bevetni, hiszen a területek mint halmazok metszhetik vagy érinthetik egymást, lehet egyik a másikban vagy több egy közösben – sokféle variáció lehetséges. S ezért, amikor azt mondjuk, hogy Európában a középkor Amerika felfedezésével (1492) zárult, akkor a magyar történészek joggal protestálnak, hogy á, dehogy, Mohácsnál dőlt el minden (1526). S ha már itt vagyunk, maradjunk is Magyarországon, amely ezt követően három részre szakadt, s nyilvánvaló, hogy az újkor nem egyforma időben kezdődött mindenütt. Sőt a volt hódoltsági területek sem egyformán fejlődtek a későbbiekben; gondoljunk csak a Tisza mentére, amely délen mindvégig a törökök felvonulási területe volt, később pedig improduktív határőrvidék, egészen a XVIII. század közepéig. 1751-ben viszont a volt határőrvidéki községek egy részéből kiváltságos kerület alakult, amelynek fejlődése másképp folyt, mint a vármegyerendszerbe visszakebelezett területeké, s akkor még nem is szóltunk az új szabad királyi városokról, Szabadkáról, Zomborról vagy Újvidékről. De a kiváltságos Tiszai koronakerületen belül is voltak különbségek, hiszen Óbecse, Ókanizsa (Magyarkanizsa) és Zenta mezővárosi szabadalmakat kaptak... Nyilvánvaló tehát, hogy a nagy periodizáción belül területenként finomítanunk kell, s ezeket a nüanszokat állandóan szem előtt tartanunk. Egy-egy település történetét kutató helytörténésznek, mivel kutatása tárgyát a legkisebb területi egység képezi, éppen ezért különösen gondot kell fordítania ezekre a finombeállításokra. A különböző területek eltérő fejlődéséből következik azután a párhuzamos-relatív kronológiák használata, tehát minden területnek meg lehet a saját kronológiája, bár az ezek közötti eltérés sok esetben jelentéktelen, szinte említésre sem méltó.²

² Egy vajdasági helytörténész dolga különösen nehéz, ha belegendolunk: korszakonként különféle földrajzi-történeti fogalmak használatára kényszerül. Hol vármegyékben, hol Vajdaságban, hol Délvidékben gondolkodunk. Lényegében ez nem gond. A baj ott van, ha munkánk során ezeket nem pontosítjuk, definiáljuk. A Délvidék alatt például koronként eltérő nagyságú területeket értettek.

A puszta területi felosztásnál könnyebb a dolgunk, ám kérdés, hogy országok avagy nemzetek történetét kutassuk-írjuk? Felvetődik ugyanis egyes nemzetek-népek történetének problémája; ez ugyanis nem mindig esik egybe az országhatárral. A viták még dúlnak, mi pedig csak szelíden és csöndesen újólág rámutatnánk arra, hogy egyes nemzetek történetét mindig valamilyen nemzeti felbuzdulásból írták. Magyarországon például Trianon miatt tértek át a nemzet történetének írására, mivel a nemzet fogalma tágabb, mint az országé. Egyébként mindinkább úgy tűnik, hogy a nemzetek csakugyan elhalóban vannak, s velük a nemzetek történetének kutatása, megírása is, és mindinkább előtérbe kerül a terület. Ellentmondani látszik a tény, hogy Európa-, sőt világszerte fellobbannak mindenféle nacionalizmusok. Értelmezzük ezeket inkább az új felfogás, szemléletmód szülési fájdalmaiként, mintsem egyfajta *revivalként*, s bízunk benne, hogy ebbe a szülésbe nem halunk bele.

S talán mondanunk sem kell, hogy a területi felosztásnál természetesen különösen kidomborodik, felértékelődik a helytörténet szerepe, hiszen ennek markáns jelei már most mindinkább előtűnnek.

A harmadik felosztás **tartalmi**, a történelmet ugyanis nemcsak időben és térben lehet behatárolni, hanem tartalmilag is, vagyis témákra felosztani. A történelem témák szerinti felosztása ma már igen differenciált, sőt első látásra merő káosz. Az ember szinte minden tevékenységi formájának megvan a saját története. Az egész leginkább egy fa igen szerteágazó lombkoronájához hasonlít, amittől gyakran nem látni az erdőt. Miután azonban széthajtjuk a lombokat, világosan kivehetők a fő ágak: a gazdaságtörténet, a társadalomtörténet, a művelődéstörténet... Utána következnek az elágazások: bármilyen további leszűkítés elképzelhető, lényeg, hogy az emberi (múltbeli) tevékenységet egy-egy szegmentumára lebontva vizsgáljuk adott időben és helyen. Előzetes figyelmeztetés (hiszen később erre még visszatérünk): ne feledjük, hogy egy-egy ág a másik nélkül nem létezik! Nem úszhatjuk meg olyan olcsón, hogy csupán egy ágat-ágacska tanulmányozunk, s eközben a többit figyelmen kívül hagyjuk. És pláne ne gondoljuk, hogy a történelem csupán eseménytörténet, jobbik esetben politikai történet, hiszen van úgy, hogy – forrásaink szerint – látszólag évekig nem történik semmi. Pedig nagyon sok olyan apró változást lehet feltárni, ami persze nem hasonlítható egy nagy felfedezéshez, ami alapjaiban változtatta meg egy vagy több nép gazdasági-társadalmi életét; netán egy forradalomhoz vagy háborúhoz, ami milliók sorsát befolyásolta. A történelem nemcsak szenzációkból áll, mint ahogyan a bulvársajtó hőseinek élete sem csupán botrányokból.

2.3. Megismerhető-e a történelem?

Bevezetőnkben érintettük már azt a problémát, amely a történelem megismerhetőségének tagadásából fakad. Ennek tulajdonképpen semmi köze a képzettséghez, vagyis attól függetlenül, hogy valaki hivatásosként avagy passzióból űzi ezt a „mesterséget”, előbb-utóbb felteszi magának a kérdést: valóban megismerhetők-e a múlt eseményei olyan formában, ahogyan megtörténtek? Ha ez mindenkit megnyugtat: a kétely mindig megmarad, és ez nemcsak a történettudományra érvényes, sőt nem is csak a társadalomtudományokra, mint ahogyan azt sokan tévesen gondolják. Dilemmák vannak a természettudományokban is, de azok ritkábban jutnak el hozzánk. A társadalomtudományok ugyanis magával az emberrel foglalkoznak, antropocentrikusabbak, emberközeliek, és talán érthetőbbek is számunkra. Az a tény például, hogy jóval több a műkedvelő helytörténész, mint az amatőr csillagász vagy természetbúvár, mindennél szebben beszél. (Komoly felmérések erről persze nincsenek, de csak nézzünk szét saját környezetünkben!)

Persze jó kérdés, hogyan ismerhetjük meg a történelmet, amikor mi, annak kutatói is része vagyunk; sőt, azok is, akik számára közkinccsé tesszük. Ezzel pedig bezárulni látszik a kör, mert ha a jelen, amelyben élünk és alkotunk, szintén része a törtéző történelemnek, hogyan tudjuk legalább virtuálisan kivonni magunkat belőle. Kizárni mindazokat az érdekeket, ráhatásokat, amelyek egy történész gondolkodását, személyiségét is nap mint nap egyre formálják, a pusztá egzisztenciális létről nem is szólva (a legtöbb történész – enyhén szólva – nincs éppen túlfizetve, s ha mégis igen, akkor az már hátsó szándékkal történik).

A kétely önmagában még nem probléma; akkor válik azzá, amikor egyesek ennek örve alatt nagyon kényelmes utat választva, mintegy öngazolásul, felelőtlen burjánzásokba fognak, szépirodalommal degradálván a történetírást. Félreértés ne essék, jómagam mindmáig kedvelem a történelmi regényeket, s ezek sokat segítenek a múlt megértésében, de megvan a helyük mind a szépirodalomban, mind pedig a történetírásban. A történelem, vele a helytörténelem is, az utóbbi időben fokozottabban jelen van a szépirodalomban mifelénk is, fontos tehát megakadályozni a határok elmosódását és újból kihangsúlyozni, vastagon aláhúzni, hogy *a történetkutatás tudomány, amelynek módszerei vannak, s ezek segítségével igenis megismerhető múltunk*. Persze lehetetlent a történettudománytól nem lehet követelni. Hiszen múltunkról csupán annyit tudhatunk meg, amennyi forrást feltártunk. S vannak időszakok, amelyek valamilyen okból kifolyólag nem sok nyomot hagytak maguk után; vagy ezek a nyomok

megsemmisültek. Meg aztán a társadalom soha nem támogatja olyan mértékben ezeket a kutatásokat, ahogyan ezek megkövetelnék, s itt nem is mindig csak az anyagiakra gondolok, hanem az erkölcsi támogatásra is. Hiszen egy hétköznapi ember nem tapasztalhatja meg közvetlenül a bőrén a történeti kutatások hasznosulását: nem eheti-ihatja meg, nem gyógyítja ki valamelyik betegségből, nem teszi kényelmesebbé az életét; még csak nem is pihenteti, mint egy filléres, egy szuszra kiolvasható (s azonnal felejthető) olvasmány. Tudatunkba való beépülése araszolva történik, szinte észrevétlenül válik identitásunk részévé, mindenféle látványos csinnadratta nélkül.

A történettudomány igen hosszú fejlődési utat tett meg, sokáig nem is volt önálló tudomány (többen ezt az önállóságát ma is tagadják); volt némi tévút, sőt nem egy zsákutca. A gondot mindig az okozta, hogy korszaktól függetlenül – egy-egy erőtlen kísérlettől eltekintve – a történészek nem voltak képesek átlátni a történelem összetettségét vagy pedig éppen ebből az okból tagadták ennek az összetett képnek a megismerhetőségét. Ennek következtében olykor kizárólag egy témára koncentráltak, amely szerintük meghatározó szerepet játszott az emberiség életében (gazdaság vagy társadalom); vagy a történelem szerintük elsődleges mozgatóerőire (anyag vagy szellem); vagy pedig a módszereket tekintve voltak sokszor kizárólagosak (narrativitás, strukturalizmus, kvantitatív módszer stb.). Más társadalomtudományokhoz hasonlóan, olykor ezek az értelmezések, módszerbeli „újítások” itt is divatszerű áramlatokként jelentkeztek, igen gyakran semmi újat nem mondva. Újabban a posztmodern történetírás képviselői is befordultak egy, korábban már megjárt zsákutcába, amikor is a történelem komplex megismerésének lehetőségét tagadva, elsősorban (újra) a narratívára helyezik a hangsúlyt. Ezzel bezárulna a kör? Vissza HÉRODOTOSZHOZ?

Természetesen nem, s talán éppen a helytörténet-kutatások védik majd meg a mundér becsületét, mikrotörténet-kutatás fedőnév alatt. Ez ugyanis az egyik legújabb divat (bár ez is már néhány évtizedes, de mi az a néhány évtized több ezer éves történelmünkhöz vagy az Univerzum korához képest?). A mikroszintű kutatás ugyanis lehetővé teszi, hogy egy egészen kis témát komplex módon kutatva, az ebből származó megállapításunkat a makrotörténetre is kiterjeszthessük. Mondanom sem kell, hogy ez sem új találmány, hiszen egyes helytörténészek, anélkül, hogy tudták volna, milyen flancos módszert alkalmaznak, már korábban is komplex vizsgálódásokra törekedtek több-kevesebb sikerrel, s eközben szem előtt tartották a tágabb – makrotörténeti – kontextust is.

Azt hiszem, én sem mondok újat azzal, hogy egy kicsit mindenkinek igaza van. Ez nem valami opportunistas, „langymeleg” hozzáállás, hanem inkább arról van szó, hogy egyes történelmi problémákat (vagy korszakokat) esetleg más-más módszerekkel kell vizsgálni. Lényegében, ha komplex módon akarjuk körbejárni a témánkat, akkor bizony hibát követünk el, ha valamely divatos áramlathoz csapódunk, s csak annak szellemében kutatunk. Ez esetleg gyors személyes elismeréshez, sikerhez, netán hírnévhez vezet bennünket, ám ez a siker talmi: hosszú távon mind nekünk, mind pedig a tudományosságnak is ártani fog, nem beszélve a szakmai és szakmán kívüli kontárok gúnykacajáról, akik, ugye, megmondták?

A kis elméleti kitérő után azonban ideje felhagynunk a történettudomány tudományos voltának pusztá bizonygatásával, s megvizsgálni, mitől is az tulajdonképpen.

2.4. A történettudomány nehéztüzérsége: a történelmi források

Naponta, amikor borotválkozás, sminkelés vagy fésülködés közben a tükörbe nézünk, a jelennek egy pillanatával szembesülünk. Hány ilyen pillanat van egy ember életében, amelyből csak néhányat örökítünk meg fényképezőgéppel: egy fontosabb családi eseményt, egy fintort az arcon, nevetést, sírást...? És mi van a többivel?

Néha megírunk egy levelet. Vagy kapunk néhányat évente. A fiókban bizonyos iratok gyűlnek: egy szerződés lakásvételről, fontosabb számlák, amelyeket valami miatt (mondjuk, a vásárolt tárgy garancia alatt van) egy ideig megőrzzük; születési, házassági és halálozási anyakönyvi kivonatok. Nyomok az életünkéből, a jelentősebbek. És mennyi minden, ami magától értetődőnek tűnik, veszik el nyomtalanul. Ha távoznak, fejfát, sírkövet állítanak, s egy ideig beszélnek rólunk, emlegetnek; először gyakrabban, később már ritkábban, s az emlékek lassan elhalványulnak. Marad néhány fotó, anyakönyvi kivonat, néhány levél... S ha ezek is elkallódnak, egy idő után senki nem tudná, hogy éltünk.

Bizony, így van ez a történelemmel is. A múltat vizsgálva csak arról értesülünk, ami valamilyen módon nyomot hagyott maga után. Ezek a nyomok – az emberi tevékenység különféle formáinak múltbeli dokumentumai – a történelmi források. Ezek lehetnek:

- írott, illetve nyomtatott források;
- tárgyi emlékek (kis és nagy objektumok);
- szóbeli – íratlan – források (szellemi hagyatékek);

- a kutatás alkalmával felgyűlt adathordozók (jegyzetek, hangszalagok, fotók, filmek).³

Más szempontok szerint is lehetséges a források felosztása, például aszerint, hogyan viszonyulnak a történésekhez és folyamatokhoz, amelyekről szólnak. Ilyenképpen megkülönböztetünk **elsőrangú** (első kézből való) és **másodrangú** írott és nyomtatott **forrásokat**. Az olyan források, amelyeknek közvetlen kapcsolatuk volt a történelmi eseménnyel, mindenképpen felértékelődnek, s hitelesebbek, mint a másodkézből valóak (gondoljunk csak a pletykák forrásértékére a hétköznapi életből: mindennapjainkat vitathatatlanul megfűszerezik, de csak a naivak hisznek nekik vakon; vagy vegyük példának a sükettelefon torzító hatását). Vegyünk például egy csatát – természetesen az 1697-ben Zentánál vívottat! – amelyről sokféle forrás született; először is a közvetlenül érdekeltek: az osztrákok és az oszmán-törökök hadijelentései, illetve csataleírásai érdekesek számunkra, de itt vannak még az osztrák szövetségesek is: a spanyolok (a Habsburg-ági érdekeltség miatt), illetve velenceiek, akiknek követei jelentésben számoltak be a csata lefolyásáról. A csata résztvevőinek leírásai (pl. SAVOYAI JENŐ jelentései I. LIPÓTHOZ) forráskritikai szempontból mindenképpen hitelesebbek és értékesebbek, mint a követjelentések. Az óvatosság persze itt sem árt, hiszen a jelentésben már eleve szerepel egy elsődleges értékelés (pl. „magyarázom a vereségemet” cím alatt, ha vesztes csatáról van szó). További óvatosság szükséges azoknak a forrásoknak az esetében, amelyek az esemény után valamivel (esetleg jóval) később keletkeztek, mint például a memoárok, visszaemlékezések. Ilyenkor – az emlékek elhalványodása következtében – nemcsak az adatok megbízhatósága sérül, hanem a bele-magyarázás is fokozottan érvényesül: a szerző elkezd „okoskodni”, esetleg másokkal beszélgetve öntudatlanul kisajátítja mások élményeit.

Van olyan forrástípus, amely mindkét jellegzetességet magán hordozza. Ilyenek a **krónikák**, a középkor kedvelt műfaja. Mivel errefelé a helytörténész főleg újkorral, legújabb korrall foglalkozik, ritkán szokott találkozni vele. Nekünk van egy zentai példánk: DUDÁS ANDOR krónikája.⁴ Andor, a nála jóval közismertebb DUDÁS GYULA öccse, testvérbátyja példáján

■

³ Ez a felosztás igen problematikus, mint megannyi hasonló, hiszen e kategóriák között nem egy metszéspont található. Én magam inkább igyekeztem minél jobban leegyszerűsíteni, nem pedig a végtelékig finomítani, túltárgyalni, ami véleményem szerint csak zavart kelte-ne, s hasonlóan másokhoz, én is a végén csak haszontalanul belegabalyodnék.

⁴ Zentai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: ZTL). F: 381 Joca Vujic Gyűjtemény.

felbuzdulva maga is helytörténet-kutatásra adta fejét, s ennek nyomán krónikát kezdett írni, amelybe belevette a város korábbi történéseit is, majd a szálat egészen 1921-ig vezette; ekkor abbahagyta a munkát, nyilván a trianoni döbbenet hatására. Krónikája sajátos keveréke a forrásközlésnek, újságkivágásoknak, kávéházi pletykák rögzítésének. Nyilvánvaló, hogy a legértékesebb részei az 1880-as évektől az első világháború végéig terjedő időszak leírásai, hiszen ezeket az éveket kortársként, közvetlen szemlélőként élte meg, adatait tudta ellenőrizni (bár nem mindig volt meg benne az igény erre!), ezért a zentai helytörténet-kutatók számára megkerülhetetlen forrás. Ezen az időszakon belül kell tehát elkülönítenünk azokat a részeket, amelyeket személyes megtapasztalás alapján írt meg, illetve azokat, amelyekről az információkat ő is másodkézből merítette.

Van, ahol a **forrásmunkákat** (irodalmat) is a források – mégpedig természetesen a másodlagos források – közé sorolják, ez azonban sok félreértésre ad alkalmat, különösen, ha még nincs sok tapasztalatunk a kutatásban. (Éppen elég dilemmát vet fel, hova soroljuk például a **forrásközléseket**: a forrásokhoz vagy az irodalomhoz, hiszen publikált forrásról van szó, amelyet rendszerint rövidebb-hosszabb tanulmány kísér, vagy terjedelmes jegyzetapparrátussal van ellátva.)

Természetesen tartalom szerint is feloszthatjuk a forrásokat, vagyis aszerint, mihez szolgáltatnak információkat: gazdasághoz, társadalomhoz, demográfiához stb., ennek azonban nem mindig van értelme, mert a legtöbb forrás esetében észrevehetjük, hogy a történettudománynak legalább két ágazatában érdekeltek.

Lelőhelyek • Mielőtt kutatásokba fognánk, s hozzákezdenénk választott témánk forrásainak feltárásához, meg kell ismerkednünk azokkal az intézményekkel, amelyekben ezeket a forrásokat megtalálhatjuk. Elvileg könnyű dolgunk van, mivel a tárgyakat múzeumok, a kéziratos dokumentumokat a levéltárak, a könyveket, nyomtatványokat pedig a könyvtárak kellene, hogy gyűjtsék, őrizzék és feldolgozzák. Mondom, elvileg. Merthogy a dolog korántsem ilyen egyszerű, különösen a múzeumoknál érdemes nemcsak tárgyakkal, hanem kéziratok, nyomtatványok feltárásával foglalkozni.⁵

⁵ A zentai Városi Múzeumban egy ideig komoly folklórgyűjtés is volt, s ennek nyomán itt került sor a kilencvenes évek során a Vajdasági Magyar Népzenei felállítására egy munkatárs alkalmazásával. Egészen a közelmúltig az összes hangzóanyagot itt őrizték, mígnem az időközben Zentán megnyílt Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben került elhelyezésre. Ez figyelmeztetés tehát azok számára is, akik a szellemi hagyaték után érdeklődnek: még a levéltárakban is lehet például lejegyzett oral history.

Könnyíti a helyzetünket, ha az adott intézményekben az ott őrzött anyag kutatását különféle segédletek segítik. A levéltárak fondjainak iratanyagát analitikus leltárak, regesták mutathatják be részletesen, a múzeumok gyűjteményeit megfelelően vezetett kartonok mellett kiegészítő, segédkartotékok is, a könyvtárak könyvvállományában pedig a keresést egy jól felépített kartonrendszer segítheti. Persze azért nem árt bekalkulálni a segítőkészséget – a famózus emberi tényezőt –, mert hiába a kitűnő segédletek, ha az adott intézményben lelkesedést vagy megfelelő hivatástudatot nélkülöző bürokraták fogadnak bennünket, akik segítségnyújtás helyett inkább az órájukat lopva vagy nyíltan vizslatva a munkaidő lejártát várják.

Külön tudományágak fogalmazták meg ezeknek az intézményeknek a működési elveit, illetve fogalmazták meg az itt folyó munka módszereit. Egy kívülálló számára nem nagy ügy: begyűjtik az iratot, tárgyat vagy könyvet, bevezetik egy nagy könyvbe – beleltározzák – és... Akkor eltűnik a süllyesztőben? Nem, hiszen a cél nemcsak ezek begyűjtése, őrzése, hanem feldolgozásuk, valamint a hozzáférhetőségük biztosítása mind a tudományos kutatók, mind pedig a parlagi érdeklődő számára, hiszen közkincsről van szó. A levéltárakban folyó munka módszereivel az **archivisztika**, a múzeumokéban a **muzeológia**, a könyvtárakéban pedig a **könyvtártan** foglalkozik. Ha komolyan gondoljuk a kutatást, idővel nem árt ezekkel a tudományágakkal is komolyan megismerkedni.⁶ Nem célom, hogy itt részletesen foglalkozzam velük, néhány mondat erejéig, útmutatás gyanánt azonban szeretném megkönnyíteni az eligazodást ezeknek az intézményeknek a munkájában.

Ami mindhárom intézményben közös: a kéziratok, nyomtatványok, illetve a tárgyak tervszerű, szisztematikus begyűjtése, meghatározott elvek szerint történő rendezése, őrzése és lehetőség szerint az itt őrzött gyűjtemények publikálása. Elvileg ezek a gyűjtemények – persze bizonyos keretek között – bárki számára hozzáférhetők. Megint csak arra kell figyelmeztetnem: elvileg, mert például a levéltárakban belebotolhatunk bizonyos időre zárt iratanyagba (ez az idő 20, 30, 50, de néha 100 év is lehet). Ez a kisebbik baj; főleg a legújabb kor kutatói futnak erre a taposóaknára, s véreznek el menthetetlenül. Rosszabbik eset, amikor a fentebb már említett tunya könyvtáros, haszontalan muzeológus vagy érdektelen levéltáros próbál meg elkedvetleníteni bennünket rosszul

■

⁶ Lásd a mellékelt bibliográfiát. A szakirodalom néha ezeket a tudományágakat is a történeti segédtudományok közé szokta sorolni, nem egészen indokolatlanul, hiszen a kutatót az első megtett lépés alkalmával – vagyis a források feltárásánál – ők segítik.

értelmezett hivatástudatból (van, akiből ez teljesen hiányzik). Legyünk kitartóak, hiszen ezek az intézmények nem öncéllal jöttek létre s működtek őket, hanem többek között miértünk is léteznek; értünk, akiknek nincs jobb dolga, minthogy az itt dolgozók életét keserítsük.⁷ Legyünk kitartóak, ne rettenjük vissza semmitől, de azért igyekezzünk kipuhítani a terepet, megismerni azokat, akiknek a segítségére alkalmanként rászorulunk. Ez különösen a nagyobb intézményeknél van így, ahol nem árt létrehozni egy-két – munkánkat könnyítő – kapcsolatot. Azt gondolnánk persze, hogy mi szükség van erre, különösen ma, a számítógépes adatfeldolgozás korában. Milyen egyszerű lesz a gép segítségével keresni-visszakeresni!

Igen, ideális körülmények között, egy utópiában talán, de nem most és itt. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek az intézmények csak nyelik a pénzeket, s látszólag semmit sem produkálnak; különösen a politikusok szemében nem, akik élet-halál kérdéséről (tehát pénzekről) döntenek. Igaz, hogy akadnak közöttük is kivételesen kultúrérzékeny egyének, de ezeknek az intézményeknek mindig is meg kellett küzdeniük a létfenntartásért: azért, hogy legalább egy minimálisan elfogadható szinten, körülmények között és létszámban végezzék feladatukat. Éppen ezért állandó a versenyfutásuk az idővel, szinte úgy tűnik, soha nem tudják a rájuk bízott gyűjteményeket napra készen a kutatók vagy az egyszerű érdeklődők (olvasók) rendelkezésére bocsátani. Ami pedig a számítógépeket illeti, csak gondoljunk saját, személyes sanyarú sorsunkra: mire hozzájutunk egy elfogadható minőségű PC-hez, már le is gázolt bennünket az idő, s máról holnapra kihaló állatfaj leszünk mások szemében, ha nem váltunk időben. Kinek van erre pénze? Az intézményeknek sincs. S milyen hordozóra mentsünk: floppyra, CD-re? (Én személy szerint holtomig a nyomtatott szóban bízom egyedül, keserű tapasztalatokból kifolyólag.)

Persze ezek az intézmények is megpróbálnak haladni a koralal. Ilyen tekintetben megítélésünk szerint legjobban a **könyvtárak** állnak. Kezdjük tehát velük, hiszen első utunk – már csak a szakirodalmi tájékozódás miatt is – ide szokott vezetni. Ma már kicsit is jobb helyeken (talán még sok falusi könyvtárban is), az újabb gyarapodást már számítógépes adatbázisba gépelik, amikor tehát akár szerző vagy cím szerint, vagy csak tematikusan tapogatózva is előadjuk óhajunkat, a könyvtáros pillanatok alatt választ adhat arra, hogy az ott helyben kielégíthető-e.

⁷ Mivel muzeológus lévén jelen vagyok a másik oldalon is, az érem mindkét oldalát látva tudom, hogy mind a kutató, mind pedig az őt kiszolgáló fél türelme igen gyakran próbára van téve.

Sokkal jobb helyeken – mint például Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban – mi magunk kereshetünk valamelyik szabad terminálon, sőt: tagsági kártonunk online elérhetőségre is feljogosít bennünket. Mi több, a könyvtár adatbázisa az interneten keresztül otthonról is elérhető. (S ez még mind semmi: a könyvtár már rendelkezik egy még igen szerény, de naponta bővülő digitalizált könyvvállománnyal, s nincs kizárva, hogy az egyes itt található „könyvekre” nekünk is szükségünk van!)

A számítógépes keresés lehetősége persze csak az utolsó tíz – jobbik esetben húsz – évben megjelent kiadványokra vonatkozik, a korábbiakat továbbra is a szerzői vagy címkatalógusokban kell keresni. (Bár lehetőség szerint a könyvtárak arra törekednek, hogy fokozatosan ezek adatait is bevigyék.) Itt viszont tudni kell, hogy a könyvtárak a könyveket az ún. ETO-rendszerbe sorolják témák – azokon belül pedig altémák – szerint, s ezt a besorolást követik a katalóguscédulák (kártonok) is, valamint a nagyobb könyvtárak szabadpolcain (és a könyveken) található, útbaigazító ragcédulák is. Első találkozásunk ezzel a rendszerrel talán riasztó és kétségbeejtő lehet, de idővel könnyen kiismerhetjük magunkat benne (persze egy jókedvű, segítőkész könyvtáros lerövidítheti tévelygésünket). Ennek az egész rendszernek egyetlen komoly hiányossága van: az emberi tényező, hiszen ha a könyvet tévesen sorolják be valahová, akkor nekünk veszett ügyünk van, feltéve, ha éppen arra a könyvre van szükségünk.

Minél nagyobb könyvtárról van szó, annál nagyobb az esélyünk arra, hogy a szépirodalmon kívül (nagyságának és jelentőségének megfelelően) szakirodalmat is találjunk. A közkönyvtárak szakirodalmi állománya azonban elég rapszodikusan szokott alakulni, ezért ne legyenek túlzott elvárásaink. Már az is nagy siker, ha a fontosabb lexikonokat, enciklopédiákat, bibliográfiákat fellelhetjük. Ha pedig helyben levéltár, illetve múzeum is található, akkor ezeknek a szakkönyvtárai eleve bővíthetik lehetőségeinket. S szólni kell az új adathordozóról, a CD-ROM-ról vagy a DVD-ről. Vannak ugyanis kiadók, akik régebbi kiadványok, lexikonok, kézikönyvek, monográfiák, folyóiratok eddig megjelent évfolyamainak digitalizálására szakosodtak. Ezek a kiadványok valamilyen okból nehezen hozzáférhetőek, másrészt igen keresettek; mivel pedig könyv alakban való reprint kiadásuk vállalkozói szempontból elég kockázatos és drága lenne, az új média mellett döntenek, ami különben is egyre népszerűbb nemcsak a fiatalabb, de az idősebb generációk körében is. (A kutatónak teljesen mindegy: csak olvasható és használható legyen.) A mi zsebünknek persze még ez sem mindig hozzáférhető, de a magukra valamit is adó könyvtárak ezekkel is igyekeznek kibővíteni kínálatukat, ezért ne idegenkedjünk se a CD-től, se a DVD-től.

A könyvek elérhetősége kétféle lehet: szabadpolcos és raktári. A szabadpolcos könyvek általában olyan kiadványok, amelyeket gyakran keresnek (kézikönyvek, monográfiák, összefoglaló munkák, folyóiratok). Ezeken a polcokon a már említett univerzális decimális rendszer értelmében – témák szerint – helyezik el a könyveket. A kisebb könyvtárakban (s mi leggyakrabban ezekkel találkozunk) általában mindent a raktárból kell kikérni, a katalógusban keresés tehát megkerülhetetlen.

Akár közkönyvtárakról, akár egyéb intézmények szakkönyvtáiról van szó, a szakkönyvek általában csak helyben olvashatók, tehát nem kölcsönözhetőek ki. Ez lényegében mindannyiunk érdekében van így; leggyakrabban ugyanis (megint csak a kisebb könyvtárak esetében, de néha még a nagyoknál is) egy-egy címszóból csak egy példányuk van. Némi könyörgéssel, udvarlással lehet ugyan kísérletezni, mert ha esetleg mégis van duplum, akkor a könyvtáros szíve megeshet rajtunk, s fővesztés terhe mellett hozzájuthatunk zsákmányunkhoz. Persze ez csak a legritkább esetben következik be, s nekünk ismét a zsebünkbe kell nyúlni, ugyanis következik az elkerülhetetlen: a xeroxmásolás, hiszen akár munkahelyi ártalomból, akár műkedvelőként ügyködünk, az időnk kevés, éppen ezért drága, nincs helye a hosszadalmas jegyzetelésnek. (Meg kinek van erre türelme?) S még örülhetünk, ha megvan ez a lehetőség, mert megeshet, hogy éppen abban a könyvtárban nincs ilyen szolgáltatás (persze ez már egyre ritkábban fordul elő).

Végül pedig ismét csak a nagy (különösen pedig a nemzeti) könyvtárakról szólva – éhes disznó makkal álmodik – itt valóban nemcsak könyveket találunk, hanem más gyűjteményeket. A már említett Széchenyi Könyvtárban például van térképtár, aprónyomtatvány-gyűjtemény, video- és audiotár, kéziratgyűjtemény. (S itt felhívnám a figyelmet arra, hogy egy délvidéki helytörténéskutató ne csak észak felé tekintessen, mert bizony az újvidéki Szerb Matica Könyvtárában is rengeteg – és nem is csupán szerb nyelvű – „kincs” vár felfedezésre! A Széchenyi Könyvtárhoz hasonlóan könyvkatalógusa ugyancsak elérhető az interneten keresztül is.)⁸

Ami a **levéltárakat** illeti, pillanatnyilag elsősorban a megszokott, tradicionális segédletekre számíthatunk, amennyiben kutatásra adjuk a fejünket, bár meglepetések itt is érhetnek bennünket egyes fondok számítógépes feldolgozottságát illetően, de egyelőre még ne legyenek nagy reményeink.

⁸ Aki még nem kereste és találta meg a két könyvtár honlapját, azonnal tegye meg a következő címeken www.oszk.hu, illetve www.bms.ns.ac.yu.

Az első, amit tudnunk kell: hogy az itt őrzött anyagot iratfondokba sorolják, mégpedig a fondképzők (iratképzők) szerint. Ezek lehetnek magánszemélyek, különféle intézmények, igazságügyi és közigazgatási szervek, egyházak. A fondokon belül további felosztások lehetségesek, attól függően, mennyire volt összetett, szerteágazó a fondképző tevékenysége. A fondok egy része nem tekinthető lezártnak, hiszen ha a fondképző még működik (ilyenek pl. az iskolák, üzemek), a törvény által megszabott időszakokban újabb anyaggal gyarapíthatja a levéltárban őrzött állományát.

A kisebb – regionális illetőségű – levéltárakban (pl. a zentai is ilyen) a fondok számozása gyarapodás szerint folyamatosan történik (*numerus currens*), a fondszám mellett pedig feltüntetik a fondképző nevét, valamint az évkört, amelyen belül az iratanyag keletkezett. Ugyancsak a fondszám mellett szerepel a tétel (doboz, könyv) száma is. A nagyobb – országos érdekeltségű – levéltárakban (pl. Magyar Országos Levéltár) már más felosztással találkozunk, hiszen itt először is nagy állományokat őriznek, amelyeket időszak vagy téma szerint állítottak fel (Mohács előtti gyűjtemény, legújabb kori gyűjtemény), s ezt betűjellel látják el. Csak utána következik egyes fondképzők számozása, ezen belül pedig az iratanyag tételes lebontása könyv, doboz, iratcsomó, esetleg irat szerint.

Még a kis levéltárakban is iratlan, s első látásra áttekinthetetlen anyag halmozódott fel az idők során, s ez a halmozódás folyamatosan történik ma is. Ezért itt különösen fontos, milyen segédletek állnak a rendelkezésünkre. Az első lépés mindenekelőtt a levéltárban őrzött fondok jegyzéke, amelyből eleve megtudjuk, érdemes-e itt kutatnunk. Szerencsére ilyen fondjegyzékekkel minden levéltár rendelkezik; rosszbabik esetben kéziratos formában, jobbik esetben nyomtatványként akár tartósan is birtokunkba vehetjük (újabb érzékeny veszteség a családi költségvetésre nézve, de hosszú távon kifizetődő befektetés), s esetleg már az internetről is letölthető.

A további feldolgozottságot illetően levéltára válogatja. A Magyar Országos Levéltárban például nyomtatott formában minden egyes fond ismertetője hozzáférhető. A zentai Történelmi Levéltárban ellenben a fondok dossziéiból tudunk további információkhoz jutni, nem mindegyik esetében ugyanolyan szinten (van, amelyikhez találunk analitikus leltári leírást, van, amelyikhez nem). További segítséget nyújtanának egyes fondok iratainak regesztái – rövid tartalmi ismertetői –, amelyekből egy-egy irat tartalmát is megismerhetjük. Az ilyenekből soha sincs elég, sajnálatos, hogy szinte fehér hollónak számítanak a levéltárosi gyakorlatban (a kutatók legnagyobb bánatára).

Mind a könyvtárakban, mind pedig a levéltárakban belebotolhatunk egy addig számunkra esetleg új dologba, a mikrofilmbe, állományvédelmi okok miatt ugyanis a régi levéltári anyag egy részét, régi kiadványokat, hírlapokat csak mikrofilmmásolatban kapunk ki. A jövőben várható, hogy a mikrofilmet digitalizált változat (CD-ROM vagy DVD) váltja majd fel.

Végül a levéltárakkal kapcsolatban felhívnam a figyelmet még valamire. Ha olyan szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Magyarországon kutathatunk, akkor számolnunk kell a területi elv szerinti besorolás mellett (megyei levéltárak) más szempontú felosztással, ti. léteznek egyházi levéltárak (számunkra talán a Kalocsai Érseki Levéltár a leginkább megkerülhetetlen), valamint szaklevéltárak is (pl. a Hadtörténelmi Levéltár). Ezeket persze nem kötelező felkeresni, csak akkor, ha kimondottan szűk kutatási témát választunk, vagy pedig minél több és sokféle forrást szeretnénk feltárni, egymással ütköztetni, az esetleges pontatlanságokat kiszűrni.

A **múzeumok** nem mindig szoktak a helytörténet-kutató eszébe jutni, pedig ha múltbeli események, tények után kutatunk, csak úgy tudjuk ezt sokoldalúan megtenni, ha a tárgyi emlékeket is feltárjuk. Mi is az pontosan, amit várhatóan egy mifelénk átlagosnak mondható múzeumban találunk? Először is meg kell állapítani, hogy a vidéki múzeumok Szerbiában is, Magyarországon is komplex jellegűek, tehát nem specializáltak csak egyfajta gyűjteményre, bár a gyűjtemények összetételét illetően mind mennyiségben, mind minőségben megfigyelhetők diszproporciók (ti. van, amelyik múzeumnak a régészeti anyaga erősebb, van amelyiknek – mint például a zentainak – a néprajzi).⁹ Ezek a gyűjtemények nemcsak az „illetékes” szakemberek – régészek, néprajzkutatók – számára fontosak, hanem a helytörténet-kutatóknak is forrásokként szolgálnak. Ahhoz, hogy például kielégítő módon megismerjük egy-egy korszak gazdaságát, társadalmát, fontos tudnunk, milyen eszközöket használtak, milyen termelési módok léteztek, milyen szokások uralkodtak, milyen ruhát viseltek, milyen pénznemmel fizettek... Csak így lehet teljes képet kialakítani, nem hagyatkozhatunk csupán a levéltári forrásokra. (Persze a forrásérték mellett e tárgyak fotói kitűnő illusztrációs anyagot is szolgáltathatnak kéziratunkhoz, amely nélkülük bizony elég száraz és unalmas lenne.)

A gyűjteményeket általában témák szerint rendezik, vagyis van régészeti, néprajzi, helytörténeti, numizmatikai stb. gyűjtemény, ezeken

⁹ Ilyen tekintetben a helytörténészek külön érdeklődésére tarthat számot a Zempléni Múzeum (Szerencs), ahol több mint 800 000, a történelmi Magyarország minden részéről származó képes levelezőlappal álló gyűjteményt őriznek.

belül pedig létezhetnek különgyűjtemények (algyűjtemények) is. A dokumentálás minimális szintje a leltárkönyv, ahova a tárgyakat begyűjtési sorrendben vezetik be. Ezzel párhuzamosan leltári kartonok készülnek, amelyeken elvileg ott szerepel a tárgy fényképe is. Egyes múzeumokban már megkezdődött a leltár számítógépes feldolgozása, s már a közeljövőben várható, hogy ez minden múzeumban bekövetkezik (e könyv írásakor Szerbiában az egyetlen kerékkötője az egésznek egy egységes, mindenki által elfogadott és alkalmazott számítógépes szoftver hiánya). Addig maradnak itt is a hagyományos segédletek: a segédkartonok, amelyek téma, időrend vagy földrajzi eredet szerint segítik a tájékozódást egyes gyűjteményekben. A múzeumokban igen gyakran gazdag fényképtár is található (a zentaiban több mint 10 000 felvétel található), ami részben régi felvételekből, részben pedig az itt dolgozó muzeológusok gyűjtőmunkáját kísérő fotókból áll. Ugyancsak létezhet audio- és videotár. Várható emellett, hogy a jövőben a múzeumok is egyre jobban behódolnak majd az új adathordozóknak – CD-ROM-nak, DVD-nek – s gyűjteményeiket ezeknek a lemezeknek a segítségével is bemutatják a közönségnek.¹⁰

Ellentmondásosnak tűnik, hogy éppen a kis múzeumokban találkozhat a kutató azzal a nehézséggel, hogy az anyag feldolgozottsága csak minimális. Azt hihetnénk, hogy mivel viszonylag kis gyűjteményekről van szó, itt igazán naprakész lehetne a kutatók kiszolgálása. Tudni kell azonban, hogy a múzeum méreteivel az itt dolgozó szakemberek száma nem részarányosan csökken vagy emelkedik, hanem mindenkor a fenntartó jóindulatától függ (még a törvényes rendelkezések ellenére is!). Ugyanakkor a kiállítási tevékenység – bármilyen minimális – megosztja az itt dolgozók idejét (gyakran ugyanazon személyek muzeológusok, kiállításszervezők, -rendezők, sőt ők maguk rakják fel a kiállítást, s akkor a közönségszervezésről még nem is szóltam). Ellenben egy kutató – ha elég türelmes és kivárja – itt számíthat leginkább segítőkészségre, jóindulatra, s a hiányzó kartotékokat pótolhatja az az élmény, hogy a muzeológus – akár csak a leltárkönyv alapján is – esetleg azonnal kiszolgálja, míg „jobb helyeken” néha napokig kellene várni erre. Mert hát itt tényleg néha olyan kis gyűjteményekről van szó, hogy a muzeológus akár becsukott szemmel is megtalálja, amit keres.

A levéltárakhoz hasonlóan itt is számolnunk kell egyházi gyűjteményekkel, valamint olyan múzeumokkal is, amelyek kimondottan egy

¹⁰ A zentai Városi Múzeum például nemrégiben jelentetett meg egy CD-ROM-ot, amelyen bemutatja a múzeumban őrzött mintegy 300 db képes levelezőlapot.

témára szakosodtak. Ezek az intézmények számunkra azért is fontosak, mert a témával kapcsolatban nemcsak tárgyi emlékeket őriznek, hanem gyakran levéltári anyagot is; emellett könyvtáraik is ilyen irányban szakosodtak. Elmondható azonban, hogy ezek a múzeumok is (a hasonló jellegű levéltárakkal egyetemben) a kiegészítő kutatásokat szolgálják elsősorban, bár van, akinek jobban megfelel a fordítottja: hogy először ezekben a szakosodott intézetekben végezze el az elsődleges tájékozódást.

Fahrenheit 451° • A történettudomány alapvető problémája az, hogy csak a fennmaradt forrásokra támaszkodhat, ezek pedig nem egyforma mennyiségben és minőségben reprezentálnak egy-egy korszakot. Ennek következtében néha egész népek elsikkadhatnak: gondoljunk csak a hettitákra, akikről száz évvel ezelőtt csak bibliai utalások voltak, aztán gyors egymás utáni régészeti felfedezések nyomán egy ókori nagyhatalom kerekedett ki, amely – igaz, nem túl hosszú ideig – nagy befolyást gyakorolt a Közel-Kelet történetének alakulására.

A történész nem végezhet laboratóriumi kísérleteket, nem idézhet elő célirányosan történelmi helyzeteket, amiket aztán kényelmesen vizsgálhat, ízekre szedhet. A megfigyelés módszere az egyetlen, amit még ő maga alkalmazhat, de csak a legújabb korra, s azon belül is a kortárs eseményekre vonatkozóan. Maradnak tehát a történelmi források, amelyeket először fel kell tárni, utána megvizsgálni, hitelesek-e, s csak utána lehet őket egymással összevetve továbbértelmezni.

További probléma, hogy a források legnagyobb része pergamenre vagy papírra íródott, ezek pedig olyan anyagok, amelyek ellen összeesküdött a világ minden kártékony élőlénye: a penészgomba, különféle bogarak, de mindenekelőtt a legkártékonyabb – az ember, amely történelme során legalább annyit rombolt-gyújtogatott, mint amennyit épített. Nem kell mindig csak a híres alexandriai könyvtár esetére gondolni, elég a póriaszantai példa: 1769-ben a mezőváros nagy része leégett (ekkor még békés körülmények közepette), 1849-ben újra tűz pusztított (ekkor viszont háborús kártékonykodásból kifolyólag), majd 1945-ben az új hatalom egyes eminens kártevői adták meg a kegyelemdőfést a majdani helytörténészeknek azzal, hogy az általuk haszontalannak vélt iratanyagokat egyszerűen – minden komolyabb selejtezés nélkül – kidobták. Az uralkodni vágyó és hatalmával visszaélő ember egyes uralkodók által megszemélyesítve mindenütt a világon – teszem azt, Egyiptomban, Kínában, Peruban, Mexikóban, meg persze több helyütt Európában is – példáját adta antihistorizmusának, s kijelentette, hogy a történelem vele kezdődik. Volt, aki még az ilyen megindoklást is fölöslegesnek tartotta, s egyszerűen csak gyújtogatott. E piromániás megnyilvánulásokat tetten érve a történész dühében és elkese-

redésben először is legszívesebben elsírná magát, majd szakmát változtatna, de aztán összeszedi magát valahogy, s menti, ami még menthető.

A történész szerencséje viszont, hogy az emberben a destruktív mellett azért ott munkálkodik a konstruktív erő is. Ma példátlan grafománia uralkodott el az embereken; mindenki írni akar: ki verset, ki regényt, ki memoárokat – esetleg helytörténetet –, mi több, ki is adják ezeket. Nehogy azt higgyük, hogy régen ez nem így volt, hiszen az irodalmi megnyilatkozás kényszere az írás megjelenése óta jelen van bennünk. (S csak sóhajtozhatunk azon, mekkora szellemi kincs ment veszendőbe a fent leírt okok miatt!) Van ennek a megnyilatkozásnak egy prózaibb fajtája is: a hivatalos iratok, amelyeknek képzői – gyászos történelmi tapasztalatok, valamint a mindenkori bürokrácia diktálta szükségletek miatt – olykor több példányban is legyártották, s mindenféle helyre szétküldözgették irataikat. Ezért egy-egy másolat másolatának másolata a történelemben olykor nagyobb örömet kelt, mintha aranyat talált volna.

Forráskritika • De ami megmaradt, azzal igen óvatosan kell bánni, hiszen nem minden arany, ami fénylik, különösen, ha a tudatos hamisítás szándéka is fennáll. Ez pedig ősidők óta szintén ott munkálkodik bennünk. Mert mit kezdünk a qádesi csatával, melynek mindkét résztvevője – az egyiptomi és a hettita – győztesnek kiáltotta ki magát? Az ókortól napjainkig nagyon sok csata vesztes résztvevői próbálták meg politikai okokból kisebbiteni vereségüket, illetve az ellenfél győzelmét (lásd: háborús veszteségeinket mindig az ellenfél oldalán dobolják ki és fordítva; kitűnően megfigyelhetjük ezt a törekvést a zentai csata példáján is). Ezek a törekvések különben már saját idejükben le szoktak bukni, mivel más forrásokkal összevetve végül kiderül az igazság.

Sokkal komolyabb célja volt a máig leghíresebb hamisítványnak, Constantinus császár adománylevelének, hiszen erre alapozta a római katolikus egyház világi hatalmát. De nemcsak intézmények próbálkoztak előszeretettel múltjuk vagy korabeli jelenük meghamisításával. Éppen a háborús pusztítások következtében megsemmisült okiratok – birtok- vagy kiváltságadományozó levelek – pótlásának szüksége nyújtott alkalmat arra, hogy sohasemvolt birtokokhoz, kiváltságokhoz jussanak egyes gátlástalan személyek. A hamisítások célja mindenkor anyagi vagy erkölcsi haszonszerzés, de valamilyen előnytelen vagy káros „múltbeli” folt kikozmetikázása, esetleg eltüntetése is.¹¹

■

¹¹ Legalább így, lábjegyzetben illik megemlíteni Heribert Illiget és követőit, akik nem kevesebbet állítanak, minthogy már a középkorban – különféle megfontolásokból – több évszázadot mesterségesen betoldottak, „kitaláltak” (Heribert Illig: *Kitalált középkor. A*

Az elhallgatás problémája talán még nagyobb, hiszen fentiekhez hasonló érdekből elhallgathatnak olyan tényeket, melyek ismerete nélkül a történész gyakran csak feltételezésekbe bocsátkozhat. Machiavelli előtt is létezett már „a cél szentesíti az eszközt” soha eléggé el nem ítéhető elve, amikor is az adott kor erkölcsi normáit tudatosan, előre megfontolt szándékkal megszegve követtek el nagyobb-nál nagyobb gonosztetteket (például egy nép kiirtását célul kitűzve), s később megpróbálták eltüntetni e ténykedés szándékának jeleit, nyomait. A „zsidókérdés” végleges megoldását (*Endlösung*) elrendelő parancsoknak például nincsenek közvetlen dokumentumai. (S emiatt mindenkor jó támadási felület a holokauszttagadóknak; bár ha lennének ilyen dokumentumok, ők akkor is találnának valami más alapot a tagadásra. Hit vagy meggyőződés ellen szinte reménytelen harcolni csupán dokumentumok segítségével.)

Mindent figyelembe véve leszögezhetjük, hogy miután feltártunk egy forrást, alkalmazva a rendelkezésünkre álló technikai eszközöket (a helytörténész esetében leggyakrabban a nagy semmit), de mindenekelőtt az elemzés erre kidolgozott forráskritikai módszereit, meg kell állapítanunk a következőket:

- Mikor keletkezett a forrás?
- Ki bocsátotta ki?
- Milyen érdekek fűződhetnek hozzá?
- Egyáltalán eredeti-e vagy hamisítvány?

És itt rettentően magányosnak kezdjük érezni magunkat. Nem elég, hogy néha alig találunk használható forrást, most, hogy ráakadtunk, mindent magunknak kell elvégezni. Szerencsére nem, mert a történettudománynak nemcsak eszköztárai vannak, hanem szövetségesei is. Itt most nem a többi társadalomtudományra gondolok, mint a néprajz, a kulturális antropológia, a régészet vagy a szociológia, amelyek tulajdonképpen kiszélesítik a források választékát, a kutatás módszereit, ezzel együtt pedig a komplex vizsgálatot és látásmódot segítik, hanem igazi fegyvertársakra, akiknek külön arzenáljuk van a segítségnyújtásra.

történelem legnagyobb időhamisítása. Budapest, 2002⁴. S ha nem is hisszük el mindazt, amit állítanak, állandó figyelmeztetésként ott kell, hogy lebegjen a szemünk előtt: akár még ilyen kártékony intervenciók is elképzelhetőek.

2.5. A történelem segédtudományai

Azért, mert „segédek”, nem kell őket lebecsülni; ma már mindegyik szinte önálló életre kelve komoly tudománygá fejlődött, saját módszerekkel, a nagyfokú specializálódás velejárájaként, hiszen a történet-tudomány egy-egy speciális területével, ismeretanyagával foglalkozó ágazatának tekinthetők. Kezdetben nem így volt; eleinte csak néhányuk önállóságát ismerte el a történettudomány, ma pedig már történeti segédtudományok egész sora segíti elő a történeti kutatást – lényegében ők emelik azt tudományos szintre. Nemcsak a heurisztikát (források feltárását és begyűjtését) segítik, hanem a forráskritikát (azaz a források kiválogatását, felhasználását, értékelését, értelmezését) is.

Mivel sokuk között létezik átfedés, vagy egyes ágazatok teljes önállósulása következik be, nincs egységes álláspont annak elbírálásában, mely ágazatok tartoznak a segédtudományok közé. Mi most csak a legfontosabbakkal ismerkedünk meg néhány szó erejéig.¹²

Kezdjük talán a **paleográfiával**, hiszen ez a segédtudomány magával az írással foglalkozik, pontosabban a régi írások történetével, használatával, olvasásával, átírásával, karakterisztikaival, társadalmi és földrajzi elterjedésükkel foglalkozik. A paleográfia „hatáskörébe” csak a kézzel írott könyvek – kódexek – és az oklevelek tartoznak, tehát olyan források, amelyeket pergamenre, papírra, papiruszra (esetleg viasztáblára) írtak, tehát nem véstek. Már nevéből következtethetünk arra, hogy középkori (tehát latin nyelvű) források felhasználására vetemedő helytörténészek munkáját segítheti sikerrel. Mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a latin írás koronként és területenként változott, bizonyos fejlődést ért meg; a paleográfia ezek rögzítését, behatárolását, majd a szövegek olvasását teszi lehetővé.

Miután belekontárkodtunk a paleográfiába, megismerkedhetünk a másik segédtudománnyal, az **oklevéltannal** (diplomatika), amelynek kutatási tárgya az oklevél (diploma). Ez olyan középkori irat, amelyet meghatározott formák között, meghatározott helyen állítanak ki, s amely valamilyen jogi természetű dolgot tartalmaz. Az oklevél lehet **eredeti** vagy **másolat**, valamint **fogalmazvány**, hitelességénél fogva pedig **valódi** (hiteles) vagy **hamis**. Mivel a formai és tartalmi elemek általában koronként konzervatív módon kötöttek (bizonyos formulák ismétlődnek), elemzésükkel a kuta-

■

¹² A történeti segédtudományokról általában lásd Antoljak, Stjepan: *Pomoćne istorijske nauke*. Kraljevo, 1971; Stipišić, Jakov: *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*.

Latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija. Zagreb, 1972; Kállay István szerk.: *A történelem segédtudományai*. Budapest, 1986²; Bertényi Iván szerk.: *A történelem segédtudományai*. Budapest, 2001.

tónak először is el kell döntenie, hogy valódi vagy hamis oklevélről van-e szó, s csak azután láthat hozzá a további vizsgálódáshoz. A paleográfiai és az oklevéltan művelői forrásközlésekkel segítik a történész munkáját, hiszen így nem szükséges az eredeti oklevelet, iratot vizsgálni, csupán akkor, ha valamilyen részletet szeretnénk tisztázni (meg persze mindig vannak hitetlen Tamások, akik csak saját magukban bíznak).

Ma már egyébként a történettudomány inkább afelé hajlik, hogy a diplomatikát egy átfogóbb segédtudomány – az **irattan** – egyik ágaként tartsa számon. E felfogás szerint tehát az irattan lehet a) középkori (azaz a fent leírt oklevéltan) és b) újkori. Ez utóbbi magyarországi viszonylatban a Mohács után keletkezett iratokkal foglalkozik. Az újkori iratok sok tekintetben hasonlítanak a középkoriakhoz, hiszen itt is meghatározott iratképző szervek (hivatalok) produktumairól van szó, amelyek bizonyos szabályok (törvények) által előírt módon keletkeznek.

További segítségünkre lehet a **kronológia**, amely a történelem során használatos különféle időszámításokkal, érákkal foglalkozik. A kronológia művelői módszereiket felhasználva táblázatokat állítanak össze, amelyek útmutatással szolgálnak egy-egy adott dátum átszámítására. Nem csak a középkorászoknak fontos ez, hanem azoknak is, akik török, vagy esetleg zsidó időszámításba „botlanak”. Fontos itt még kihangsúlyozni azt is, hogy nemcsak az érák változtak, hanem koronként a hónapok nevei is.

A **történeti földrajz** a történész számára térbeli tájékozódást biztosít, vagyis a történelem és a földrajz viszonyait vizsgálja adott időszakban. Forrásai között a térképek mellett ott szerepelnek az oklevelek, bennük a határbejárást tartalmazó részekkel, országleírások, képes ábrázolások (vedutták). Ma a kutatók munkáját nagyban könnyítik az időközben megjelenő összefoglaló munkák, kézikönyvek, adattárak.

A **genealógia** – eredet- vagy származástan – különös jelentőséggel bír sok helytörténet-kutató számára, hiszen igen gyakori, hogy valaki csupán családfakutatással foglalkozik, s csak ilyen vonatkozásban kerül kapcsolatba a helytörténettel. A genealógia rámutat azokra a forrásokra, amelyeket ilyen irányú munkánkban sikerrel használhatunk, valamint arra, hogyan kell megfelelő leszármazási-vérrokonsági jegyzéket, táblázatot, végül pedig a családfát felállítani. A genealógia módszereinek összetettsége igényli más történeti segédtudományok (kronológia, történeti földrajz, diplomatika, paleográfia, heraldika, történeti statisztika, történeti demográfia stb.) igénybevételét is.

Az **archontológia** tisztség- és hivatalviselőkkal foglalkozik. A kormányzat, az igazgatás a történelem során változásokat él meg, s ezeket a

változásokat kell rögzíteni oly módon, hogy a hierarchia megállapítása mellett nevén is megnevezzük azokat, akik egy-egy posztot, tisztséget betöltöttek, valamint működési idejüket is behatároljuk. Gyakorlati okokból már igen korán nyomtatásban is megjelentettek címtárakat, titulatúrákat, tiszticímtáras kalendáriumokat, amelyekben tisztségviselők, hivatalnokok névsorait közölték.

A **szfragisztika** – szigillográfia, pecséttan – szerves módon kapcsolódik az irattanhoz, illetve a diplomatikához, hiszen a pecséteket vizsgálja. A pecsét kemény nyomófej által képlékeny anyagra – viaszra – átvitt lenyomat, amelyet magánszemélyek vagy testületek megkülönböztető jelként használtak, általában valamilyen irat hitelesítésére (bizonyoságul, hogy az adott iratot ők adták ki). A legújabb korban ezeket a pecséteket festékes bélyegző, illetve annak lenyomata vette át. A pecséteknek a címerekhez hasonlóan hagyományos elemeik voltak (feliratozás, képi ábrázolás módjai), ennél fogva esetenként fontos adatokat szolgáltathatnak az irat kibocsátójáról. Mindenkori funkciójuknál fogva azonban vizsgálatuk elsősorban egy-egy irat hitelességének megállapítása miatt lehet fontos.

A **falerisztika** kitüntetésekkel foglalkozó tudományág. A kitüntetések az egykor divatos rendjelekből fejlődtek ki, s katonai, illetve polgári érdemek jutalmazására használták. Ezek általában adott korszakokban eltérőek voltak, ezért egy-egy időszak fontos forrásaivá léphetnek elő.

A **metrológia** a múltban használatos mértékrendszerekkel foglalkozik. Ezek feltárása, átszámításai a mai mértékrendszerre különösen a gazdaságtörténet kutatói számára nyújtanak hasznos segítséget.

A **numizmatika** kutatási területe a pénz mint tárgy (fizetési eszköz), de tanulmányozza a pénznek a mindennapi életben betöltött szerepét is. Általában a feliratozás, illetve képi ábrázolás koronként szabott volt, aszerint is, mi kerül az előlapra, illetve a hátlapra. Mind a gazdaság-, mind a társadalomtörténet kutatásában hasznos segítségünkre lehet.

2.6. Tartalmi értelmezés

Miután feltártuk a témánkhoz szükséges forrásokat, majd pedig a segédtudományok hathatós segítségével bemértük forrásértéküket, azaz felhasználhatóságukat, még mindig csak félúton jártunk. Lényegében csak történelmi adatokat gyűjtöttünk, vagyis lehetővé tettük önmagunk számára egy téma körüljárását.

Ha azt állítjuk, hogy a történelmi források a történész nehéztüzérsége, akkor ennél a szóképnél maradvá azt is mondhatjuk, hogy valakinek az ágyúval be kell mérni a célpontot, s lehetőleg találatot is illik elérni.

Bizony a forrás önmagában még nem minden, azt értelmezni is kell. Számtalanszor megtörténik, hogy egyazon forrást már többen feltárták, vizsgálták, s egymástól esetleg eltérő eredményre jutottak.

Most buknak le a történészek! – neveti el magát kajánul a szkeptikus. Van ebben némi igazság, mégpedig amiatt, mert nem mindegy, hogy a begyűjtött adatokat miként csoportosítjuk, értelmezzük. Elsősorban az okozati összefüggéseket kell megállapítani, nem felcserélni az okot és az okozatot, nehogy a végén a fark csóválja a kutyát. Mindenekelőtt pedig ne keverjük az okot az ürüggyel, ami mindenkor elő szokott fordulni. Még ma is akadnak történészek, akik az első világháború kitörésének okaként, nem pedig ürüggyeként emlegeti fel a FERENC FERDINÁND elleni merényletet, mert ez olyan tetszetős (holott tulajdonképpen a korabeli politika demagóg szlogenjeit szajkózza 90 évvel később). Miért indultak keresztes háborúk? Miért irtották ki a templomosokat? Miért voltak boszorkányüldözések? Miért és hogyan következhetett be a holokauszt? Ezek mind olyan kérdések, amelyekre szintén korabeli források kínálják készségesen a válaszokat, a naiv kutató pedig mit sem sejtve belesétál a csapdába. Pedig valóban itt dől el, tud-e a történész tudósként is produkálni valamit. És éppen ezért van szükség minden egyes – még a legjámborabbnak tűnő – téma sokoldalú, komplex vizsgálatára. Használjunk tehát minél több és többféle forrást. Valamely történelmi eseményről olvasva egy laikusnak talán nem is jut eszébe, milyen babramunkával jár egy ilyen kerek történet megírása; gyakran több történész örökíti át egymásnak egy-egy kis adalékot, mire aztán valahol a – mondjuk – huszonötödik „kerekíti le a sztorit”. Gondoljunk a bírósági perekre, ahol a bírónak a feljelentésen kívül nincs szinte semmilyen előképe az ügyről. Ott vannak viszont a tanúk, valamint a helyszínelés eredményei. Ezekből kell rekonstruálni az eseményt. Látszólag ebben a folyamatban segít neki a védő, illetve a vádló, akik azonban eltérő érdekeket képviselnek, miközben – ugyebár – mindkettő az *igazságot* védi. A tanúk meg sokszor egymástól teljesen eltérő változatokat mesélnek el ugyanarról az eseményről. A bíró dolga, hogy ezeket az ellentmondásokat megfelelően értékelje, s eldöntse, végül is kinek van igaza. S persze ott van még az is, hogy a vádlott addig nem bűnös, amíg ezt be nem bizonyítják. S hányszor előfordul a történelem kutatásánál is, hogy bizonytalan forrás szól egy eseményről, személyről, amellyel kapcsolatban utána sokáig szinte semmi egyebet nem találunk, így kellő számú és minőségű forrás híján bizony ott marad történelmünkben itt-ott egy kis fehér foltocska. Mint ahogyan néha bizonyítékok hiányában felmentik a közismert maffiafevért is.

Minden kutatást megelőző valamilyen munkahipotézis felállítása. Újabb komoly figyelmeztetés: ne hagyjuk, hogy ez a hipotézis előítéletként ránk

telepedjen, eluralkodjon rajtunk, mert akkor történhet meg, hogy téves következtetéseket hozunk meg. A történetkutatás csak annyiban hasonlít a puzzle-hoz, hogy itt is egy meghatározott képet kell kirakni. A puzzle-nál azonban előre ismerjük a képet, amit ki kell raknunk, a történelmi tények, események tekintetében pedig más a helyzet, hiszen ha ezeket nem tárjuk fel, akkor nincs is semmilyen kép. Sőt, ha kiraktunk egy-egy ilyen képet, akkor jön a java: több képből egy még nagyobbat alkotni.

Mindig jó, ha a kezdő, tapasztalatlan kutatónak mentorai vannak vagy szaktekintélyek, akikre felnézhet s megbízhat bennük. Tegyük így, de ez a bizalom ne legyen feltétel nélküli. Számtalan példa van a történetírásban arra, hogy egy-egy sztereotip megállapítás vagy egy történelmi személy, esemény megítélése milyen makacsul öröklődik át professzorról tanítványra, könyvről könyvre, s milyen nehéz ezeket megdönteni. Jómagam is szembesültem ezzel a problémával első publikálásaim alkalmával, amikor az első recenzió intelmeit, kiegészítésre, javításokra való felszólításait szolgálai módon, megszeppenten követtem-végrehajtottam. Később rájöttem, hogy a felelősség elsősorban az enyém, s az, hogy megjelent írásom harmadosztályúra sikeredett, elsősorban azért történhetett meg, mert nem jártam körül elég alaposan a témát, s túlságosan nagy bizalommal kezeltem a témával kapcsolatos forrásmunkákat, valamint kritikátlanul elfogadtam sztereotip megállapításait.¹³ Levonva a tanulságokat, következő írásomhoz sokkal körültekintőbben gyűjtöttem az adatokat, igyekeztem minél alaposabb szakirodalmi és forráskutatást végezni, és ebből olyan önbizalmat szereztem, amely felbátorított, hogy vitába szálljak a recenzenssel, akinek a felkészültsége a témából – mint kiderült – sokkal hiányosabb volt az enyémnél.¹⁴

Önálló ítéleteket meghozni nagyon nagy felelőséggel jár, nemcsak szaktudást, hanem tapasztalatot is igényel, ezért rendkívül kényelmes, ha a felelősséget szaktekintélyre hárítjuk és rá hivatkozva lemásoljuk. Megtehetjük, de meg kell okolni, hogy miért. Másrészt nyugodtan ismerjük be tévedéseinket, melyeket kezdőként elkövettünk, s ez – ha mód van rá – ne álljunk publikálni valahol (lehetőleg mindig ott tegyük, ahol a tévedést elkövettük). Ifjúkori bűneink előbb-utóbb különben is kiderülhetnek, jobb tehát, ha a lebukásnak elébe megyünk, mert így nem veszítjük el a hitelünket, s elnyerhetjük vagy erősíthetjük a szakma megbecsülését.

■

¹³ Stradanje senčanskih Jevreja tokom fašističke okupacije 1941–1944. godine. *Rad vojvodanskih muzeja*, 1991. br. 33, 107–113. p.

¹⁴ Jevrejska konfesionalna udruženja u Senti do 1941. godine. *Rad vojvodanskih muzeja*, 1993. br. 35, 141–146. p.

S mindez még nem jelent tiszteletlenséget, hiszen a nagy tekintélyek is elkövetnek hibákat, nem vesznek figyelembe minden körülményt, s idő előtt messzemenő következtetéseket vonnak le. A helytörténész különösen legyen óvatos, mert az általános megállapítások nem kell, hogy mindenütt, mindenkor érvényesek legyenek. Egy eldugott, isten háta mögötti kis hegyi falu nagyon öntörvényű közösséget alkothat, amelynek csak nagyon laza kapcsolatai lehetnek az országos szintű történésekkel, folyamatokkal.

És persze ott van az átkos politika, amelynek kártékony, sokszor demagóg retorikája hemzseg a sztereotip és szubjektív megállapításoktól, ítéletektől, minősítésektől, gyakran szinte semmi köze nincs a realitásokhoz, viszont sajnos gyakran beszivárog a társadalomtudományokba, így a történettudományba is. S valljuk be, éppen az akadémiai szaktekintélyek vannak kitéve ennek a káros hatásnak, akár mert öntudatlanul „veszik a lapot”, akár mert így biztosabbnak vélik szakmai előrehaladásukat. Nem mentes azonban ettől a helytörténész sem, vagy azért, mert hisz a szaktekintélynek, vagy mert ő is könnyebbnek látja a kisebb ellenállás vonalán való haladást. Ilyen tekintetben tehát a napi politika mindig nagy, embert (és történészt) próbáló kihívást jelent a kutató számára.

Ne legyünk öncélúak, de a mítoszrombolás kihívásait se kerüljük. Persze csak, ha elég bátrak vagyunk, hiszen ne feledjük, hogy SZEKFI GYULA mekkora tekintélynek számított a maga idejében, mégis, amikor „boncolni” kezdte RÁKÓCZIT, szinte lincshangulat lett úrrá mind a szakmában, mind pedig a laikusok körében!

Mindeközben nem téveszthetjük szem elől, hogy mai értékrendjeink szöges ellentétei lehetnek a korábbiaknak. Ami ma etikus, az száz évvel ezelőtt nem volt az, és persze fordítva. Minél régebbi korokat vizsgálunk, annál óvatosabbnak kell lennünk bizonyos ítéletek kimondásánál. Éppen ezért – ha már minden áron pálcát törünk – igyekezzünk megismerni minél jobban a kor társadalmát, kultúráját. (Ez most különben is „trendszerű”, mármint a társadalomtörténet-kutatás.) De inkább ne tegyük; nem vagyok róla meggyőződve, hogy ez a mi feladatunk, s nem ettől lesz tudományos a munkánk. Ha mégis, akkor először nézzünk magunkba: mindent megtettünk-e azért, hogy objektíven ítéljünk, kizárva az előítéleteket, a külső, károsan befolyásolni tudó, szubjektív hatásokat.

3. A HELYTÖRTÉNET-KUTATÓ MŰHELYE

3.1. A téma kiválasztása és megfogalmazása

Az előző fejezetekben kevés konkrét szó esett magáról a helytörténetről. Itt az ideje, hogy szűkítsük a témánkat, vagyis valóban rátérjünk a lényegre. Mindenekelőtt körül kell határolnunk, mit és hogyan kutatunk, vagyis: mi a kutatásunk tárgya. A köztudatban ugyanis – eléggé helytelenül – a helytörténet tárgyaként elsősorban a települések – falvak, községek, városok vannak jelen. Végleg el kell oszlatnunk ezt a tévhitet és kihangsúlyozni, hogy bizony, a vármegyék, kerületek, régiók – azaz országrészek – története is helytörténet lehet. A helytörténet-kutató tehát egy földrajzilag és történetileg világosan, pontosan definiálható hely történetét kutatja.

Ugyanakkor hangsúlyoznánk, hogy a helytörténet nem azonos a helyismerettel; utóbbi ugyanis az adott hely tágabb megismerését szolgálja, beleértve a fizikai környezetet (geológia, földrajz, paleontológia, zoológia, botanika) is. Emellett a népelet tanulmányozása, nyelvi változások vizsgálata nyilvánvalóan nem a mi feladatunk, hanem a néprajzkutatóké és a nyelvészeké. A határok gyakran elmosódnak, de nekünk tudnunk kell, hogy a helyismeret a keretet adja kutatásainknak, de nem képezi tárgyát azoknak. Ugyanígy a rokon tudományok – hasonlóan a történeti segédtudományokhoz – csupán azt a célt szolgálják, hogy kutatásaink eredménye, az összefüggések helyes megfogalmazása minél sikeresebb legyen: vagyis a komplex látást segítik.

Miután pedig túljutottunk a fenti lazán megfogalmazott definíción, következhet a várva várt témaválasztás. A téma a földön hever – tudtommal ezt az elcsépelet közhelyet az újságírás találta ki, de magáévá teheti mindenki, aki publikál. Ez pedig csakugyan minden lehet, s erre vonatkozóan nem fogok tanácsokat osztogatni, mert úgysem fogadja meg senki (én sem!), de kicsit később azért néhány szuggesztív erejéig kísérletet teszek majd erre is; hiszen végül is nem árt szem előtt tartani és fontolóra venni bizonyos helyi (pl. délvidéki-vajdasági) szükségleteket, aztán előre megfontolt szándékkal még mindig megkerülhetjük ezeket.

Előzetes tájékozódás • Mielőtt azonban elköteleznénk magunkat egy téma mellett, vegyünk egy (vagy több) mély lélegzetet, azaz végezzünk el egy komoly, előzetes tájékozódást a kutatási lehetőségeket, előfeltételeket illetően, mégpedig a szakirodalom, illetve a források elérhetőségének tekintetében, egészen addig a szintig, hogy kapásból megítélhessük, képesek vagyunk-e az adott témát elfogadható módon

kikutatni, körbejárni. Ezért nézzünk szét, hogy van-e a szűkebb környezetünkben olyan intézmény (könyvtár, levéltár, múzeum), amely segítheti a tájékozódást. Utána próbáljuk megítélni, mennyire gazdag ezeknek az állománya (azaz mennyire „támogathatják” témánkat), ki kell-e menni szűkebb környezetünkbe (persze legtöbbször ki kellene) további kutatások céljából, s fel tudjuk-e ezt vállalni. Ez utóbbit a helyben működő rokon intézmények is tudják tanácsaikkal segíteni, az anyagi fedezethez pedig nem elengedhetetlen feltétel az átlagon felüli fizetés vagy nyugdíj, hiszen érdemes olyan alapítványok után nézni, amelyek támogatják az ilyen jellegű tevékenységet. Az a lehetőség tehát, hogy munkánkat egy bizonyos idő után másutt kell folytatni, nem kellene, hogy eleve elbátortalanítson bennünket, viszont nem árt tisztában lenni vele, hiszen komolyan számolni kell ezzel a lehetőséggel is. (És ide kívánczok még az az intelem is, hogy lehetőleg ne bízzunk meg senkit külső munkával: ez kényelmesnek és olcsónak tűnik, de „olcsó húsnak híg a leve” – nem biztos, hogy azt kapjuk, amit kértünk, amit kellene és ahogyan kellene.)

Nem árt azonban az óvatosság. Gondoljunk arra, hogy nemcsak az anyagi lehetőségek, hanem az idő is korlátokat szab. Még a főállású muzeológus vagy levéltáros (a helytörténet-kutatás hivatásos művelője) is legtöbbször „másodállásban” kutat, alárendelve ezt a napi munkafeladatainak, a műkedvelőkről nem is szólva (s a nyugdíjasok is nagyon elfoglaltak lehetnek). Meg nem árt néha a családdal is foglalkozni, ne csak a fotónkról ismerjen fel bennünket időnként a felcseperedő gyermekünk-unokánk. Fontos tehát, hogy mindezt szem előtt tartva inkább nagyon pontosan körülhatárolt, kisebb témát válasszunk – olyat, amelyhez a forrásokat zömmel helyben felkutatathajuk. Nincs megalázóbb dolog, mint lábjegyzet szintjén állandóan arra hivatkozni, hogy nem volt módunk megtekinteni általunk ismert, de máshol található forrásokat (a még fel nem tártakról nem is szólva: belegendolni is rossz, mit mulaszthatunk el!). Persze itt most nem a gátlástalanokról van szó, akik szemrebbenés nélkül vezetnék félre az olvasót vagy más kutatókat; de talán bele se gondolnak abba, hogy saját munkájuk a kellő források nélkül mennyire értéktelen.

Van egy elegáns, köztes megoldás is: munkánk publikálásakor olyan címet adjunk, amely eleve eloszlát minden félreértést, például: Az 1848/49-es szabadságharc magyarkanizsai vonatkozásai a zentai Történelmi Levéltárban található források tükrében, vagy: Óbecsei hírlapok az óbecsei könyvtárban stb. Ha ezt otrombának tartjuk, akkor egy elegánsabb cím mellett alcímben utalhatunk arra a szűk keretre, amelyben témánkat „mozgatjuk”.

Van itt még egy súlyosabb probléma, amit figyelembe kell vennünk: a nyelvi korlátok. A kezdők is tudják, hogy a középkori dokumentumok nyelve elsődlegesen a latin szokott lenni; de még az újkorban sem ritka a latinul íródott forrás. Arról nem is szólva, hogy a klasszikus latin nyelv a hosszú idők folyamán milyen módon fejlődött, vulgarizálódott, s nekünk a középiskolában, egyetemen vagy „maszkeul” elsajátított tudásunk korántsem elégséges e dokumentumok vallatásához. A török hódoltság másfél évszázada rövidnek tűnik, de elég hosszú volt ahhoz, hogy török forrásokat is produkáljon, márpedig ezeket is be kell(ene) gyűjtenünk, ha érdemben foglalkozni akarunk a korról. A neoabszolutizmus kora még rövidebb ideig tartott, de elég soká ahhoz, hogy megkeserítse a németül nem tudó kutatók életét. Nem szabad megfeledkeznünk a szerb nyelvű forrásokról sem (hitközségi-egyházi irattárak), bár ez nem szokott számunkra nehézséget okozni. És a héber meg a jiddis? Bizony ritkán, de velük is összehozhat a sors. Persze itt vannak a forrásközlések, amelyek az eredeti szöveg mellett olykor a teljes magyar fordítást is közlik, vagy legalább rövid rezümét; a fordítások azonban nagyfokú bizalmat igényelnek a fordító, illetve a forrás közzé tevő irányában. A források publikálása egyébként is hálátlan, aprólékos, pizsmogó, ellenben nagy felkészültséget igénylő munka, a történettársadalom java része riadtan menekül előle, így ezért nem nagyon bízhatunk ilyen segítségben. Másrészt igazi, elsődleges forrásnak az eredeti dokumentum számít igazán. Ha nem tudjuk tehát ezeket a nyelveket, két választásunk marad. Az egyik: hogy arcátlanul megkerüljük a problémát, esetleg – ez szinte már büntény! – elhallgatjuk azt. Az igazi kutatókat (profikat és amatőröket egyaránt) azonban az ilyen semmiségek nem szokták elriasztani, bár igaz, a pálya kezdetén mindenki szélhámoskodik egy kicsit (sajnos, többen azután is). Ez nem feltétlenül azt kell, hogy jelentse, hogy beszélő szinten sajátítsuk el a nyelvet („vén” fejjel idegen nyelvet tanulni egyébként is nagy kihívás); de legalább valamilyen szinten ismernünk kell – legalább annyira, hogy felismerhessük a fellelt forrás jelentőségét és legrosszabb esetben (de csak legrosszabb esetben!) lefordíttassuk azt valakivel. Mint mindenben, itt is törekedjünk azonban az ideális felé, hiszen egész munkánk tudományos értéke azon múlik, milyen szinten műveljük.

Gyakran történik meg azonban, hogy a téma választ ki bennünket, és nem egyszer annyira eluralkodik rajtunk (nem túlzás: rögeszménkké válhat!), hogy nem hallgatunk a józan ész szavára. Ez önmagában nem rossz dolog, hiszen ha mindig hidegfejű, racionalista megfontolásból kutatnánk, jó néhány (mint utólagosan kiderül) fontos munka nem születne meg. Így volt ez például *A zentai zsidóság történetével* is, hiszen

ha létezik abszolút forrásszegény téma, akkor ez az volt, legalábbis a kezdetek kezdetén úgy tűnt; aztán lett belőle 370 oldalas könyv (igaz, hét év adatgyűjtést meg két hónap izraeli tartózkodást követően). A tapasztalat ilyenkor tehát az, hogy a téma összetettségétől függően (hozzáadva a nyelvi akadályokat is), rákészülhetünk egy több évig is elhúzódó munkára, amelynek kezdetben egyáltalán nem látjuk a végét.

Miután ezekkel a figyelmeztetésekkel kellőképpen ráijesztettem mindenkre, még mindig maradnak elegendően (a darwini természetes kiválasztódás következtében), akikhez most néhány biztató szót intéznék. Például azt, hogy mindenki elsősorban magában bízson: a kíváncsiságban, kitartásban, tanulási képességeiben. Másodszor – és ez különösen a hosszú távú kutatásokra vonatkozik – ha híre megy, mivel foglalkozunk, s látják, hogy komolyak a szándékaink, egyre több jóindulatú „beszólásra” számíthatunk, például: „Iratrendezés közben találtam neked ezt, meg ezt.” (levéltáros); „Most vételeztük be ezt meg ezt a könyvet” (könyvtáros); „Szörfözés közben találtam neked valamit az interneten.” (gyerek); „Holnap Pestre megyek, nincs dolgod ott?” (barát); „Főztek neked egy kávé?” (feleség vagy férj). Hiszen minden segítség jól jön. A magányos farkasoknak, introvertált kutatóknak a helyzete ugyanis szinte reménytelen: jóformán nincs helyük a szakmában.

Céltudatosság • Bár a kutatás folyamatánál jelentkezik, nem árt már kezdéskor szembesülni azzal a kérdéssel, hogy mennyire legyünk célirányosak a munkánk során? Szemellenzőt felrakva, csak a témánkra összpontosítsunk, vagy pedig szedjük fel a földről minden potyadékot, ami útközben felkínálkozik? Bizonyára mindenki keresett már lexikonban valamilyen szócikket, s eközben nem egyszer le-leállt más szavaknál is, hogy aztán a végén majdnem elfelejtse, mit is keresett. (Vagy elment a boltba kenyérért, s mindent vett, csak kenyeret nem.) Vannak olyan forrástípusok, amelyeknél hasonló veszély fenyeget bennünket. Így van például a hírlapoknál, vagy képviselő-testületi jegyzőkönyveknél, amelyek egy helyen, egyidejűleg több témához is felkínálnak adatokat. Bizony, nagyon nehéz ilyenkor fegyelmezni magunkat; főleg a kezdő kutatók nagy kihívása, próbatétele ez. Ugyanakkor jó iskola ahhoz, hogy kutatószemünket látni tanítsuk: egyik a témánkhoz szükséges adatokat gyűjtse be, a másik pedig kiszűrje azokat, amelyekre „egyszer vélhetően még szükségünk lesz”. Megtörténhet ugyanis, hogy ilyen mellékes adat veti fel majd egy következő témánkat; vagy tudatosan – esetleg tudat alatt – már majdani témák is foglalkoztatnak bennünket, mintegy „másodállásban”. Ha pedig nem helyben kutatunk (netalán külföldön, ahová a visszatérés lehetősége esetleg minimális), a kettős odafigyelés kényszere

fokozottan fennáll, hiszen egyrészt arra kell törekednünk, hogy választott témánkhoz maximális mértékben kigyűjtsük az adatokat, másrészt viszont ott van a talán soha vissza nem térő alkalom csábítása.

Nincs tehát idevágó recept, ezt mindenki maga tanulja ki, s idővel rutinná válhat, nem árt azonban, ha ezt tudatosan teszi. Egyfajta „harmadik szem” ez, amely sokaknál csukva marad. Egy biztos: ha ridegen csak a témánkkal törődünk, ez a hozzáállás gyors, látszólag sikeres célbaérést biztosít, ám megtörténhet, hogy így elkerüli a figyelmünket néhány olyan részlet is, amelyről utólag derülhet ki, hogy valamilyen módon kapcsolódik a mi témánkhoz is. Ezért nem árt, ha egy-egy cédlúcaska erejéig „memorizáljuk” ezeket az adatokat (csupán a legszükségesebbek rögzítésének – cím, egyszólatos tartalmi leírás, lelőhely – erejéig), hogy ha kell (és mód van rá), visszatérhessünk és megtalálhassuk.

Tér és idő • A téma választásánál mindenképpen szem előtt kell tartani a történelem helybeli és időbeli felosztását, ahogyan azt az előző fejezetben kifejtettük. A helytörténész számára nyilvánvalóan egy adott helyhez való kötődés a kiindulópont, ám ritkán tűzi ki célként egy-egy település vagy régió történetének megírását; ehhez hiányzik a felkészültsége vagy pedig az érdeklődése, vagy a források egy része nem elérhető, ami mentségül szolgálhat, de az igazán elszántakat persze nem szokta elrettenteni. Másodszer célszerű a téma időbeni, minél szűkebb behatárolása. Megfontolandó, hogy – különösen, ha kezdők vagyunk még a pályán – bármilyen témát kutatunk is, ne nagy időszakot öleljünk fel, hanem arra törekedjünk, hogy az adott korszakot minél részletesebben mutassuk be, minél mélyebbre ássunk, s röviden mutassuk be azt a (makro)kontextust is, amelyhez témánk mikroszinten, de szervesen kötődik.

Hát akkor mit is válaszunk? • Ezen belül pedig a következőkben még azt a kérdést is feltehetjük, hogy ki mit.

Kiindulópontunk mindig a történelem tartalmi, témákra való felosztása. Választhatunk gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti vagy akár művelődéstörténeti témát. Igen ám, de ezen belül további felosztások lehetségesek, annyi, hogy szinte eligazodni sem tudunk bennük. Ám egy olyan nagy téma, mint például Szabadka gazdaságának története – csak úgy általában – nem igazán alkalmas szárnypróbálgatásra. Válasszuk az ipart vagy a mezőgazdaságot? Még ez is nagy falat lehet. Szűkítsünk hát tovább, s elégedjünk meg például az állattartással; vagy a céhes ipar áttekintésével és elemzésével a kezdetektől az iparszabadság bevezetéséig. Vagy – amire gyakran esik a választás – írjuk meg egy üzemi létesítmény történetét.

Egy település társadalma – bármilyen kicsi is – nagyon összetett. Különösen az olyan többnemzetiségű környezetben, mint amilyen a

miénk, sokféle izgalmas téma adódik. Vizsgálhatjuk például külön-külön (persze a többivel összefüggésben) a településünkön élő etnikai vagy vallási mikroközösségeket. Vagy – klasszikus téma – a társadalmi-vagyoni rétegződés folyamatát, ennek következményeit vesszük szemügyre. Izgalmas például a helyi elit megjelenését tetten érni s befolyásának növekedését kísérni. Esetleg a nők szerepével, helyzetével is foglalkozhatunk. De választhatjuk a társadalmi egyleteket is, vagy akár a politikai pártok helyi működését. A választék itt is pazar.

De hát akkor mit mondjunk a művelődéstörténetre? Még csak itt találkozzunk igazán témabőséggel, hiszen a művelődés szervesen, elválaszthatatlanul kötődik az ember gazdasági-társadalmi szerepéhez, tevékenységéhez. Sokan tévesen úgy gondolják, hogy ezt a legkönnyebb kutatni, pedig talán ez az ág követeli meg a legnagyobb felkészültséget, itt szükségeltetik valóban egy mindent átfogó, komplex vizsgálat, hiszen minden „befér”. Itt kell tehát – ha még csak szárnyainkat bontogatjuk, zsenge körmeinket mutogatjuk – legjobban szűkíteni a témát, leginkább óvatosnak lenni. Kutathatunk itt is intézménytörténetet (iskolák, múzeum, mozi, színházi élet), foglalkozhatunk épület vagy épülecsoportok, esetleg más objektumok történetével (szakrális vagy középületek, temetők), feltárhatjuk az itt tevékenykedő írókat vagy más jeles személyeket, foglalkozhatunk az utcahálózat vagy infrastruktúra múltjával, írhatunk sajtótörténetet... Az iskolák történetének kutatása nemcsak hálás, hanem hasznos téma; különösen a gimnáziumoké, hiszen egy településen való létezésük eleve státusszimbólum: a polgárisodás egyik értékmérője, másrészt viszont a beiratkozó tanulók adataiból több minden kiolvasható: társadalmi-vagyoni rétegződés, nemzetiségi-vallási összetétel, alapítványok...

Akármit is választunk azonban, ajánlatos jól megismerni a makroközösség – ország, nemzet – történetének témánkhoz kötődő vonatkozásait, hiszen csak így tudjuk megállapítani a közöset és a különlegest, ami nem elsődleges cél ugyan, de kötelező megtenni, amennyiben azt akarjuk, hogy komolyan vegyenek bennünket (s mi önnön magunkat is), és hogy kutatásaink eredménye közhasznú legyen. S ha már ezt kimondtuk, hangsúlyozzuk ki még jobban: igyekezzünk újat mondani. Ez nem csak az jelenti, hogy olyan témát válasszunk, amivel még senki nem foglalkozott (ilyen szinte nincs is), hanem új megvilágításba helyezi a kérdést, vagy olyan adalékkal szolgál, ami eddig ismeretlen volt. Gondoljunk a hegymászókra, akik egyugyanazon hegyet másznak meg, de különböző oldalról közelítve a csúcst. Egy település régi épületeit például másként látja egy műépítész, egy művészettörténész vagy történész; vagy esetleg egy olyan foglalkozást űző személy, akinek eredetileg semmi köze nem

volt az építészettörténethez. (Külön izgalmas lenne, ha mindenki leírná a saját változatát!) Vagy: a lokális hírlapkiadás történetét több szempontból is lehet vizsgálni, pl. csak közönséges sajtótörténetet produkálni, vagy külön vizsgálni annak társadalmi-politikai hatását a környezetre, de – amitől mindenki menekül, valakinek azonban mégis illene foglalkozni vele – bibliográfiát is össze lehet állítani. (Persze mindezt egy személy, egy helyen is megteheti, ha eléggé felkészült rá.) Mert bár nincsenek haszontalan témák, sőt haszontalan feldolgozások sem, de azért igyekezzünk hasznosak lenni a szakma számára. S bármilyen tikkasztó és elborzasztó már a gondolata is, a felhők között lebegve néha ereszkedjünk le és „kövessünk el” néhány valóban nagy szolgálatot: állítsunk össze bibliográfiákat, repertóriumokat meg más, undorítóknak tűnő produktumokat. Ez mutatja meg ugyanis, mekkora az alázat bennünk a szakma, ezzel együtt pedig a kutatótársaink iránt.

Természetesen a horror vacui – mint korábban erre már felhívtuk a figyelmet – igen erősen dolgozik az emberben, igyekszik eltüntetni az általa annak vélt vagy valós fehér foltokat, hiszen ez sokkal izgalmasabb, mint apró kis adalékokkal pizmogni, napszámosmunkát végezni; ez hozza a szenzációt, vele talán a hírnevet (a zsák pénzt felejtjük el, mifelénk darabszámra is ritkán előforduló elismerés; amelyik ló magától is jól húz, az nem kap extrazabot, sőt ráraaknak még némi többletterhet). Jó példa erre a felénk (meg másfelé is) mostanság divatos, hangzatos nevén victimológiának titulált tudományág, amely a 44-es magyar áldozatok kutatásával, első és második világháborús „veszteséglisták” felállításával, korábban pedig (néha még most is) a holokauszt áldozataival foglalkozik. Az ilyen téma kiválasztásánál persze nemcsak a szenzációhajhászás motivál kizárólag (de benne van a pakliban!); előre megfontolt szándékkal, tudományos célokból is szülehetnek ilyen feldolgozások, sőt nem ritkán érzelmi okok is döntő lökést adhatnak a témaválasztásnál (például egy 44-ben lelőtt-agyonvert hozzátartozó, egy II. világháborús honvéd nagyvagy dédapa a Don-kanyarban).

Egyesek egyenesen elkeserednek, amikor előzetes tájékozódás alapján úgy látják, hogy egy még kiaknázatlan témát kutatnak, aztán pedig kiderül, hogy – úgymond – valaki már „belerondított” valamilyen szinten; lehet, hogy jól, lehet, hogy rosszul. Mindamellet ez se bártortalanítson el bennünket, hiszen egyáltalán nem biztos, hogy „elődünk a témában” kielégítően végezte a munkáját. Esetleg rosszul fogalmazta meg a címet, s akarva-akaratlanul félrevezet bennünket (pl. *A magyarkanizsai iskolák története* c. könyvet fellapozva kiderülhet, hogy csak az elemi népiskolákat dolgozza fel, a többi hiányzik) De az is lehet, hogy évtizedekkel

előttünk született meg a munka, s igazán megért már egy jó kis revízióra. A történettudomány ugyanis koronként el szokta végezni egy-egy téma korábbi feldolgozásának felülvizsgálatát. Ezt mind az időközben született új módszerek, mind pedig egy esetleges szemléletváltás szokta indokolni. De az is lehet, hogy közben előkerültek új források; vagy megvoltak, de eddig – mondjuk, politikai okokból – zárolták őket. S egyébként is létezhetnek olyan levéltári forrásanyagok, amelyek csak egy bizonyos idő elteltével kutathatók. Ez persze számunkra lelembozóan hathat, hiszen azt a bizonyos határidőt mi esetleg már nem érzük meg; ugyanakkor biztató az elkövetkező nemzedékek számára, hogy ők is fontos adalékkal szolgálhatnak egy-egy, részben már feldolgozott témához.

Az új vagy kellően még ki nem kutatott témáknál – vagyis a fehér foltok eltüntetésénél – különösen fontos, hogy tervszerűen, szisztematikusan tűzzük ki a feladatokat, hiszen valamilyen tekintetben úttörőnek számíthatunk, néha olyannyira, hogy a téma kutatásához szükséges módszereket nekünk kell kidolgoznunk. Vagy úgy ítéljük meg, hogy mi okosabbak vagyunk (s ez a megítélés néha indokolt szokott lenni), ti. hogy más forrástípusokat felhasználva, másképpen szükséges felvezetni egy témát, mint ahogyan elődeink másutt azt tenni szokták. Dicséretes például, hogy újabban egyre többen éreznek késztetést arra, hogy kutassák és megírják településük zsidóságának történetét. Azontúl, hogy igen összetett témáról van szó, már induláskor kiderül, hogy a téma kidolgozásához nem igazán létezik módszertan; inkább egy sablont követnek, ami a végén egy hitközség rövid történetét eredményezi, proporcionálisan több teret adva a holokausztnak, ami viszont – bármilyen fájdalmas fejezete nemcsak a zsidó, hanem a tágabb közösség történetének is – mégiscsak csupán rövid epizód volt a néha több mint két évszázados közösség(ek) történetében.

Persze vannak, akik elődeiket lebecsülve túlon túl okosnak tartják magukat, vagy pedig egy közelgő évforduló diktálta késztetésből egy már kutatott és publikált téma újraírása mellett döntenek. Ritka esetben, ha az előd csakugyan teljesen csapnivaló, felületes, szinte semmitmondó fércmunkát produkált, ez esetleg indokolt lehet. De mint mondtuk, ilyen nincs.

Hál' istennek, ilyen drasztikus újraírások csak elvétve készülnek, még ritkábban adják ki őket (hiszen a kiadó is gondolkodik). Sokkal gyakoribb az olyan példa, amikor egy évforduló alkalmával a témát tovább folytatják. Itt legtöbbször üzem-, illetve intézménytörténetről van szó. Jó példa erre a zentai tűzoltóság 125. jubileuma kapcsán kiadott füzet, amelynek szerzője, átvéve az előzményeket (vagyis egy korábbi – a századik évfordulóra megjelent – könyv kronologikus áttekintését, tovább folytatta a hiányzó 25 évre vonatkozóan. Persze ilyenkor kívánatosabb

lenne kiadni az előzmény reprintjét, a folytatás pedig csak az új adalékot tartalmazná; még jobb lenne, ha ezt egy ugyanazon kötetben tennék meg. De hát könnyen osztogatom a tanácsokat – nem én fizetem a ceket.

Amikor egy téma feldolgozása megjelenik, nem kell annak kutatását lezártnak tekinteni. Mindig bukkanhatnak elő új adatok (sőt új forrástípusokat tárhatunk fel), ezért egy idő után szükséglet mutatkozhat, hogy adalékokat szolgáltatassunk – esetleg módosításokat, kiegészítéseket eszközöljünk. Jobb (mondjuk inkább: elegánsabb), ha a szerző ezt maga teszi meg, de hát másnak sincs tiltva; minden megjelent mű szabad préda, szét lehet szedni, újra összerakni és – adalékokat írni hozzá. Erre a legalkalmasabb egy folyóirat; mivel a bevezetőben már említett *Bácsország*. Egy kisebb horderejű adalék miatt tehát nem kell okvetlenül új könyvet írni.

Végül pedig vizsgáljuk meg azt a kérdést is, ki milyen témát válaszson. Ez első látásra érthetetlen kérdésfeltevés, azonban ne feledjük: a helytörténészek zömét nemigen szokta holmi intézményes kötelezettség fegyelmezni a téma kiválasztásánál. Másrészt viszont gyakori, hogy helytörténeti témák feldolgozását egy-egy szakma, foglalkozás képviselői (mezőgazdasági mérnökök, közgazdászok, orvosok stb.) vállalják fel, akik nyilvánvalóan elsősorban saját szakterületük iránti érdeklődésből kutatják annak múltját, esetükben tehát fokozottan érvényes, hogy a téma választja ki őket. Ez tehát elsősorban az üzemtörténetnél, intézménytörténetnél funkcionál így, s megtörténhet, hogy csak egyszeri bünt követnek el, de persze az is, hogy kedvet kapnak más témához is. Mindenesetre itt világosan meg kell különböztetni a tudománytörténetet (vagyis a tudomány fejlődését kutató ágat) attól a vizsgálódástól, amely egy-egy szakágazatnak, tudományágnak a társadalomra, közösségre gyakorolt hatásával (pontosabban kölcsönhatásokkal) foglalkozik. Ha ez utóbbi forog fenn, akkor lényegében teljesen mindegy, hogy mezőgazdasági témákkal mezőgazdász vagy történész foglalkozik, nem úszhatja meg olcsón: vagyis bizonyos ismereteket kell szereznie a másik szakterületéről, amennyiben megfelelő szinten óhajtja kutatni a témát.

3.2. Szakirodalmi kutatás

Mint minden alkotómunkához, a helytörténet-kutatáshoz is 3% tetség kell, a többi munka. Mint a bevezetésben kifejtettük, a szakmai elmélyülés, tanulás folytonos kellene, hogy legyen mind a profik, mind pedig az amatőrök esetében. Ehhez tartozik a szakirodalomban való általános tájékozódás, vagyis hogy a már megszerzett tudás mellett megtanuljuk regisztrálni, követni a szakirodalomban megjelent újdonsá-

gokat. Ehhez járul külön az, hogy minden kiválasztott témának megvan a saját szakirodalma, vagyis az előzménye – mint arra már korábban is figyelmeztettünk –, épp ezért ne higgyük azt, hogy mi találtuk fel a spanyolviaszt. Persze egy-egy téma „előlete” lehet gazdagabb vagy szegényebb; tágabb vagy leszűkített; létezhetett csak makrotörténeti szinten, de említésre kerülhetett már helytörténeti viszonylatban is. Mindenekelőtt tehát szükség van egy irodalomjegyzék (bibliográfia) összeállítására, amely kiindulásként szolgál a továbbiakban. Nota bene, csak kiindulásként, mert olyan ez, mint a hólabda, amely elkezd gurulni a havas lejtőn lefelé. Hiszen minden egyes kötet további hivatkozásokat tartalmaz, melyek közül érdemes nem egyet jómagunknak is tárolni.

Irodalomjegyzék összeállítása • Mind a szakirodalmi, mind pedig a levéltári forrás kutatásnál az adatgyűjtés jól bevált eszköze a cédulázás. Azt hinnénk, a számítógép megszabadít bennünket a cédulákkal való kártyázás gyötrelmeitől. Ez korántsem így van, hiszen a Word is tartalmaz jegyzetelésre alkalmas formátumot (Notepad, WordPad), amit mintha a mi kívánságunkra alakítottak volna ki. Az elektronikus cédulák visszakeresése nem olyan nehézkes, mintha „gyalog” dolgoznánk, de akárcsak a papír esetében, itt is fel kell állítani az elvet, amely szerint gyűjtjük, majd rendszerezük adatainkat.

Már az előzetes irodalomjegyzék összeállításánál szükség van a cédulákra (rosszabbik esetben egy betűrendes notesz is megteszi, de csak a bibliográfiai jegyzék összeállításánál; az olvasmány jegyzetelésnél nagyobb méretű cédulákra lesz majd szükségünk). Minden olyan tételt cédulára viszünk, amit a témával kapcsolatban valamilyen úton-módon (legtöbbször a már említett hólabdaeffektusnak köszönhetően, vagy már egy összeállított bibliográfiából) sikerült feltárnunk. Ezután következik a java: elmenni a könyvtárba, s további zsákmányra vadászni a téma szerint rendezett katalóguscédulákból. Közben azt is kereshetjük (cím vagy szerző szerint), hogy előzetes gyűjtésünkben mi található itt meg, s minden találatot rögzítünk, vagyis minden egyes cédulára beírjuk a könyvtári jelzetet. Ha nincs találat, esetleg rákérdezhetünk a könyvtárosra, hogy más könyvtáraktól be tudja-e szerezni az adott könyvet (mert ez a megoldás is elképzelhető).

Mit kell tartalmaznia egy könyvről szóló cédulának? A perfekcióra törekedő persze mindent feljegyezne, de ha a feleslegeset elhagyjuk, még mindig kívánatos feljegyezni a következőket: szerző(k) vagy ha nincs, a kötet szerkesztője; cím, alcím; kötetszám; kiadás éve (jelezni azt is, hanyadik kiadás; külön megjegyezni, ha javított vagy bővített kiadásról van szó), kiadás helye; kiadó (néha több is van); sorozat (ha

egy ilyen keretében jelenik meg) és sorozatszám; terjedelem (oldalszám) és persze a könyvtári jelzet. Folyóiratoknál, hírlapoknál annyiban módosul az egész procedúra, hogy fel kell tüntetni a cikk írójának nevét, a cikk címét (és alcímét, ha van), a lap nevét, évfolyamot és számot, dátumot (ha napilapról van szó), végül a cikk leelőhelyét és terjedelmét a lapon belül (oldaltól oldalig). Többet nemigen kell rájuk írni, esetleg a fontosságukat jelezni, ha olvasás nélkül is tudjuk, melyeket kell mindenáron beszerezni vagy beleolvasni. Ne feledjük, ezek még csak az elsődleges irodalomjegyzék cédulái, itt kell viszont egyszer és mindenkorra rögzíteni az olvasmány adatait. Ez annál inkább fontos, mert egyes tételeket más téma kutatásához is fel tudjuk használni, s ha most némi többletmunkát befektetünk, később olcsóbban megússzuk. Vegyük példának okáért annak lehetőségét, hogy van egy hetünk Budapesten, a Széchényi Könyvtárban. Bármilyen kis témát markoltunk, ez az idő arra nem elég, hogy megismerkedjünk a rá vonatkozó irodalommal, de az irodalomjegyzéket össze tudjuk állítani, s még némi olvasásra is jut idő. Ha pedig ügyesek vagyunk, s van egy tartaléktémánk is, ahhoz is elvégezhetjük az előzetes bibliográfiai tájékozódást.

Miután elvégeztük ezt, következik az olvasmányjegyzék összeállítása. (Nota bene! Ez a ténylegesen elolvasott művekre vonatkozik!) Itt már nagyobb méretű cédulákra van szükség, hiszen egy bizonyos olvasmányban talált, témánkra vonatkozó fontos megállapítások, adatok rögzítésére szolgál; esetleg hosszabb idézeteké, ha úgy ítéljük meg, hogy az idézett rész elengedhetetlenül szükséges kéziratunk megszerkesztésénél. E cédulákon nem kell feltüntetni az olvasmányunk teljes bibliográfiai leírását, elegendő csak a szerzőt és címet, meg az oldalszámot, ahonnan vettük, hogy megkönnyítse dolgunkat a láb- vagy végjegyzetekbeli hivatkozásnál. Használhatunk eltérő színű cédulákat is, aszerint, hogy jegyzeteink milyen vonatkozásúak (a szerzőre vonatkoznak, esetleg a témára csak úgy általában, vagy idézetet ollóztunk ki vele, netán konkrét adatokat, megállapításokat tartalmaznak); ennek módszerét mindenki maga kell, hogy kialakítsa, hiszen változó lehet aszerint, milyen témát kutatunk, illetve milyen fajta könyveket-lapokat olvasunk.

Végül megismertem korábbi intelmemet: ne fénymásoljunk ész nélkül még akkor sem, ha erre anyagi lehetőségeink vannak, csupáncsak azt, amit feltétlenül és tartósan birtokunkba akarunk venni (az idézeteket például lehet; esetleg táblázatokat is). Ezzel ugyanis nem spóroljuk meg a cédulázást, csak otthon már a mázsányi xeroxmásolatból kell cédulázni (ezt megelőzően a másolatok között a visszakereshetőség miatt rendszerezést végezni), ami – higgyék el nekem, mert időszerűe miatt én

is estem már ebbe a hibába – sokkal macerásabb, mintha a jegyzetelést már a könyvtárban elvégezzük.

És még egy figyelmeztetés: nem kell feltétel nélkül, szolgálai megbízni olvasmányaink állításaiban, adataiban, bármilyen tekintély (szerző, kiadó) áll is mögöttük. Ha megtehetjük, akkor több szerző véleményét „kérjük ki”, s ha ellentmondásokra bukkanva gyanút fogunk, próbáljuk meg kiszűrni a kakukktojást. Nemcsak az eredeti forrásokhoz kell kritikával közeledni tehát, hanem a szakirodalomhoz is.

Tájékozódás a szakirodalomban • Persze joggal kérdezheti valaki, hogy mégis milyen irányelvek szerint keressük a könyveket. Létezik egy elsődleges felosztás, amely némiképp iránytűként szolgál a tájékozódásban, s tulajdonképpen az általánostól az egyedi felé szűkít. Eszerint megkülönböztethetünk faktográfiai, illetve bibliográfiai tájékozódást. A faktográfiai tájékozódás a konkrét információk (tények) keresését szolgálja, míg a bibliográfiai a forrásokról (mit hol találunk) informál bennünket. Mi most ezen a felosztáson belül csak a legfontosabbakat említenénk.

A faktográfiai tájékozódás alapeszközei a lexikonok, enciklopédiák, szótárak, amelyek alapinformációkat közölnek, viszonylag időtállóak, és elsődlegesen tájékoztatnak bennünket.

A térben való tájékozódás nélkülözhetetlen a történetkutató számára, ezért fontos segítséget nyújtanak a térképgyűjtemények, atlaszok, térképészettörténeti művek. Ehhez kapcsolódnak még a történeti földrajzi kiadványok, a helységnévtárak, történelmi helynevek szótárai, valamint a helynevek eredetével, fejlődésével foglalkozó munkák. Végül pedig ide sorolhatók az útikönyvek (útleírások) és a településismertetőik is, bár ezekkel nem árt igen óvatosan bánni.

Az időbeni tájékozódást segítik a kronológiák: az egyetemes kronológiák, valamint a magyar történelmi kronológiák, emellett a speciális kronológiák (például uralkodói vagy tisztségviselői táblázatok).

Az életrajzi, valamint családtörténeti kutatásokhoz keressük a genealógiákat, biobibliográfiákat, életrajzi lexikonokat (ezek lehetnek általános, területi, kortárs vagy az utókor által összeállítottak), életrajzi monográfiákat.

Külön kategóriát képeznek az emlékiratok (memoárok), visszaemlékezések, naplók, hiszen ezeknél fokozott forráskritikai éberség szükséges.

Fontos tényeket hoznak a különféle természetű és más-más céllal készült statisztikák, beleértve a demográfiai statisztikákat is.

Ugyancsak megkerülhetetlenek számunkra a jogszabályok és törvények ismerete egy adott korban. Az ebben való eligazodást segítik a jogtörténeti munkák, a közigazgatást bemutató munkák, törvénytárak.

A képes (ikonográfiai) dokumentumokat kereshetjük eredetiben, de megjelentetett formában is; néha csak úgy, mert az eredeti időközben elveszett. Általános jellegű munkák, de történelmi személyeket, országokat, városokat, tájakat, korszakokat bemutató képes albumok, képeskönyvek is élénk tárhatnak ilyen kincseket.

Korábban már említettük, hogy léteznek forrásközlések is. Ezek lehetnek oklevéltárak, forrásgyűjtemények, krónikák, kézirat- és forrás-katalógusok, valamint olvasókönyvek, szöveggyűjtemények.

Részletező témafeldolgozással a monográfiák foglalkoznak. A feldolgozás lehet analízis (elemzés) és szintézis (összefoglalás). Az analízis kérdések megválaszolására törekszik; felsorakoztatja, szembeállítja az adatokat, a szintézis pedig összefoglaló, egyesítő mű (ilyen például egy település monográfiája is).

A szakirodalmi kutatás másik kategóriája, mint mondtuk, a bibliográfiai tájékozódás. A bibliográfiák nem tényeket és adatokat tartalmaznak, hanem azt, hogy ezeket a tényeket, adatokat hol és milyen dokumentumban találjuk meg; tulajdonképpen ezek rendszerező jegyzékét közlik velünk. A bibliográfiákat többféleképpen lehet felosztani, de vannak határesetek is: olyanok, amelyek több kategóriába is sorolhatók. Csoportosíthatjuk őket tartalom szerint (általános, illetve speciális vagy szakbibliográfiák), esetleg aszerint, milyen dokumentumokat közöl (könyv, periodika, videó), földrajzi hely szerint stb.

3.3. Forráskutatás

A szakirodalmi kutatást elvégezve lényegében befejeztük az elméleti felkészülést a forráskutatáshoz. Másrészt viszont láthattuk, hogy bizonyos tételek eleve forrásként szolgálhatnak témánkhoz.

Következő utunk természetesen a levéltárba fog vezetni. Ez ismételt látogatás, hiszen ugyebár korábban már tájékozódtunk arról, érdemes-e egyáltalán ott kutatásba fogni; van-e ott számunkra használható, kutatható anyag. Elvileg ekkor már túl kellene lennünk a fondjegyzék megtekintésén, sőt egyes segédletekbe (ha van ilyen) is belekukkantottunk. Persze a türelmesebbje (van ilyen?) ezt is a szakirodalmi kutatás végére szokta hagyni.

A levéltári forráskutatás módszerei sok tekintetben hasonlítanak a szakirodalmi kutatáséhoz. Itt is elengedhetetlen, hogy cédulákat használjunk, s ez itt is több szinten történhet.

Először is rögzítenünk kell a potenciális lelőhelyeket a levéltáron belül, vagyis hogy témánkat illetően mely fondok érdekeseek számunkra.

Minden témához kötődnek ugyanis bizonyos speciális forráscsoportok, de vannak olyan források is, amelyek több témához kínálhatnak egyidejűleg adatokat (ilyenek pl. a képviselő-testületi jegyzőkönyvek is). Általában tehát mindig van legalább egy olyan fond, amely elsődlegesen csak a mi témánkhoz szolgáltatja a forrásokat, és van néhány olyan is, amely valamilyen módon kötődik hozzá, s többnyire parciális adatokat kínál, amit azonban emiatt nem kell lebecsülni.

A következőkben hadd szimuláljam mindezt egy konkrét példán. Teszem azt, a zentai céhes ipar kialakulásához, fejlődéséhez és fokozatos elhalásához keresünk adatokat a zentai Történelmi Levéltárban (esetleg a céhek elő- és utóéletével is elszórakoznánk kicsit, a kontinuitás kedvéért). Első lépésként elvégeztük a szakirodalmi kutatást, amelynek során megszereztük az alapvető információkat: először is behatároljuk a korszakot, amelyre vizsgálódásunk kiterjed (1751-től – a Tiszai korona-kerület megalakításától és a mezővárosi privilégiumoktól kezdve 1872-ig, a céheket véglegesen felszámoló ipartörvény meghozataláig). Másodsor, megismerkedtünk az újkori céhek működésével, belső életével, hogy legyen kiindulási pontunk a konkrét esetekhez. Ugyancsak ismernünk kell – legalább körvonalaiiban – a korabeli Magyarország gazdasági és társadalmi életét, ezen belül a céhek helyét, szerepét, jelentőségét. Ezen belül meg kell ismerkednünk azokkal a forrástípusokkal, amelyek a céhekről elsődleges információkat szolgáltatnak (privilégiumok, lajstromok, vándorkönyvek, mesterlevelek). Ezután elballagunk a levéltárba, ahol – miután már ismerjük a fondjegyzéket – a 423. sz. fondról (Ipartestület, Zenta, 1820–1952) próbálunk meg ezúttal már további információkat szerezni. Kizárásos alapon jutottunk el ugyanis ahhoz a megállapításhoz, hogy a céhes iparhoz ez a fond szolgáltat elsődleges, érdemi forrásokat; nem létezik ugyanis külön a céhekre vonatkozó fond, másrészt pedig az évkör valószínűsíti, hogy itt kell keresni. Következő lépésként elkérjük a fond dossziéját (pillanatnyilag a levéltárban más segédlet nincs), amely a fond története mellett elvileg annak tartalmát is részletezi, még hozzá tételesen, jelzetek szerint. Ebből kiderül az is, hogy gyanúnk beigazolódtott, telitalálatot értünk el, de a hajó ettől még nem süllyed, mert mit kezdjük az 1820 előtti időszakokkal? S itt mindjárt kutatóutunk két lehetséges elágazására hívnám fel a figyelmet, a Vajdasági Levéltárra, illetve a Magyar Országos Levéltárra, nemcsak a hiányzó, hanem a későbbi idősakra nézve is, az alaposság kritériuma, ugyanis mindenképpen ezt követelné meg. Nem kell azonban mindjárt pánikba esni, hiszen léteznek a zentai levéltárban más fondok is, ahonnan morzsánként előbogarászhatjuk a hiányzó időszakot. Ezek ugyan

töbnyire közvetett adatok, de nem biztos, hogy Pesten vagy Újvidéken nagyobb sikerrel pótolnánk a hiányzó éveket. Sok sikerélményt hoz például az 560. sz. fond (Zenta kiváltságos mezőváros, 1766–1849): a törvényt szolgáltató ülések jegyzőkönyvei, tanácsülési jegyzőkönyvek, vármegyei szolgabírói és kerületi leiratok másolókönyvei, dicaösszeírások mind-mind újabb adatokat szolgáltatnak nemcsak a hiányzó évkörre, hanem a későbbiekre vonatkozóan is. Itt az eljárás hasonló: kikérni a fond dossziéját, s ezen belül további lebontásban tájékozódni. És vigyázat, taposóakna: a legértékesebbek egyike, a zentai takácscéh 1815-ből származó privilégiuma és statútuma az 1. sz. fondban (Adomány- és kiváltságlevelek gyűjteménye, 1651–1907) található, ahonnan esetleg egyéb gyöngyszemek is előkerülhetnek!

Na mármost ez egy viszonylag egyszerű eljárás; sokkal keservesebb munka vár ránk, ha összetettebb fondot kutatunk. Ilyenek például a közigazgatással (önkormányzattal) kapcsolatos fondok, a zentai levéltárban például a 3. sz. fond (Zenta rendezett tanácsú város, 1850–1918), hiszen a fondon belül – egyfajta alfondokként – jól elkülöníthetők az önkormányzati szervek, bizottságok iratanyagai. Nem kell azonban megijedni, hiszen ezeket a dosszién belül eleve már külön találjuk meg. Másrészt itt már elvileg sokat segíthetnek a mutatókönyvek (indexek), amelyek még az iratképzés korában készültek, s már akkor a kibocsátott iratok viszszerkereshetőségét szolgálták, valamint az iktatókönyvek, melyek az irat beiktatásakor készültek. Ismételten hangsúlyozom: elvileg, mert gyakran megtörténik, hogy a keresett irat hiányzik, s persze ekkor kerülget a guta bennünket. De meg is üthet, ha még index sincs, mert akkor nem marad más hátra, mint tüzetesen átvizsgálni, mondjuk, 20 doboznyi iratot (kb. 100–200 iratot dobozonként). Az iratokon kívül találunk könyveket is; ezek általában közgyűlési vagy tanácsülési jegyzőkönyvek. Kutatásunkat ezeknél a könyveknél nagyban segíti a hátul elkészített betűrendes tárgymutató, bár a betűrend ne ringasson bennünket biztonságba, mert a betűrend néha meglepő (olykor érthetetlen) kritériumokról árulkodik.

Mindenesetre elmondható, hogy a fondok megközelítésének különböző módjai vannak, csak a kiindulópont hasonló. Legalább körvonalaiiban ismerni kell a fondképzők (iratképzők) működésének módját, iratkibocsátásuk logikáját, irataik fajtáit, csakis ekkor tudjuk sikeresen használni őket.

Mint már mondtuk, az adatgyűjtésnél itt is jó szolgálatot tesznek a cédulák. Itt is készíthetünk egy alaptárat, amelyben rögzítjük a kutatandó fondok és fondrészek adatait, de általában bele szoktunk vágni a kellős közepébe, s a cédulagyártást nagyobb formátumon végezve, az iratok

(könyvek) tartalmát vizsgálva jegyzeteket készítünk. Minden jegyzet-cédulán fel kell tüntetni az irat pontos jelzetét (fond száma, könyv vagy doboz száma, irat száma) s természetesen az irat keletkezésének dátumát. A könyvtári kutatásnál hangoztatott, fénymásolásra vonatkozó intelmeink itt is érvényesek, csak még fokozottabban, hiszen itt a kísértés is nagyobb: a szöveg első látásra eléggé olvashatatlan, több időt igényelne, és itt jóval több a konkrét adat is, amit valamilyen módon rögzítenünk kell. Ennek ellenére csak a legszükségesebbeket másoljuk, s igyekezzünk a jegyzetelést már helyben elvégezni.

Még egy veszély fenyeget bennünket (főleg kezdő korunkban), ez pedig a „szabószámla-effektus”. A levéltárak ugyanis elképesztő mennyiségű iratanyaggal árasztanak el bennünket, s nekünk ebből csak a lényegeset kell kiszűrni. Néha azonban egy szabószámla típusú forrás is lehet értékes, pláne ha egy ténynek ő a kizárólagos, rendelkezésünkre álló forrása. Különösen a művelődéstörténet-kutatókat szokta kétségbeejteni és arra vinni őket, hogy mindent begyűjtsenek, mert esetleg művelődéstörténeti értéke lehet. Hál’ Istennek, a levéltárosok már iratrendezés közben elvégzik egy elsődleges szűrést, s a teljesen haszontalan dolgokat kiselejtezi (jó, hogy nem a kutatónak kell ilyen munkát végeznie, hiszen ő mindent megtartana, mert „még szükség lehet rá”; s ezért csodálom az olyan levéltárosokat, akik egy személyben esetleg kutatók is: hogy ezt az ellentmondást fájó szívvel, de kegyetlen realitásoktól hajtva át tudják hidalni, és egy-egy iratot a süllyesztőbe dobni).

Már a szakirodalmi kutatásnál is szükség volt bizonyos kritika gyakorlására. Itt állandó éberség szükséges, s fel kell vonultatnunk a forráskritika teljes eszköztárát, segítségül hívni az „illetékes” segédtudományokat, alkalmazni módszereiket, hogy kiszűrhessük mindazt, ami információértékű, másrészt pedig megállapíthassuk, hogy az illető forrás valódi vagy hamis, mennyire hiteles a tartalma. Emellett összevetve többüket is egymással eldönteni, melyik állja ki leginkább ezt a próbatételt. Elsőrangú forrásként tehát csakis aláírással és pecséttel (bélyegzővel) hitelesített dokumentumokat kezeljünk, s ha lehet, a hiteles másolatok se elégítsenek ki bennünket. Keressük az eredeti példányt! Persze a többit sem kell leírni, hiszen vannak esetek, amikor egy feltételezett dokumentumnak csak a másolata van meg, rosszabbik esetben fogalmazványt, piszkozatot találunk csak. Ilyenkor a „nincs ló, jó a számár is” elvet követve, jobb híján ezzel is meg kell elégednünk, de ez annyit is ér; tehát így is kezeljük.

Mondtuk már, hogy sokaknak nem jutna eszébe a kutatást a tárgyi emlékekre is kitejeszteni, ezért most újólga figyelmeztetnénk minden-

kit: gondolja át a témát még egyszer: nem hiányzik-e valami a képből? Például – ha már a levéltári kutatásnál a céhtörténetet említettük példaként – egy céhláda? (A takácscéh ládája például megtalálható a zentai múzeum állandó kiállításában.) Egy zászló? Esetleg egy mesterremek? Hát pecsétnyomó?

S a szellemi hagyatékról sem szabadna megfeledkezni. Régen például szokás volt, hogy a hasonló foglalkozásúak egy utcába – városrészbe – tömörültek, s ennek emlékét megőrizheti egy-egy utcanév. Márpedig ez is adalékul szolgálhat a teljes képhez, amit, ugye, mindannyian fel szeretnénk tární a választott témánkról.

S ha már jól belegondoltunk, alaposan szétnéztünk, tájékozódunk, hogy nem hagytunk-e ki valamit (törődjünk bele, mindig kihagyunk valamit!), hozzáláthatunk a begyűjtött adatok-tények rendezéséhez, elemzéséhez, valamint témánk kifejtéséhez. Természetszerűen ez már egybeesik a publikálás folyamatával, hiszen – bár gondolatainkat, egyes megállapításainkat már útközben papírra vetettük, megfogalmaztuk – ekkor véglegesítjük kutatásunk eredményét, s állapítjuk meg, mire jutottunk.

Az előbbiből felvetődik a kérdés, mikor hagyjuk abba az adatgyűjtést? Hát ebben bizony nem tudok tanácsot adni. Mondhatnám nagyképpen, hogy tapasztalat kell hozzá (a kezdőknek ezért ajánlanék minél kisebb témákat), de ez nem jár automatikusan az idő múlásával; nagyfokú ráérezés kell. Előbb-utóbb le kell zárni a kutatást (ahogyan fogynak a kiértékelhető források, úgy jövünk majd rá erre mi is), s csak arra vigyázni, hogy nagy horderejű dolgok ne maradjanak ki. A kisebbek, ha el is kerülték a figyelmünket, a későbbiek folyamán adalékként publikálhatók.

Végül azért irányadóként megemlíteném, hogy a kisebb témák kutatása is egy-két évet igényel; a nagyobbak, összetettebbek (különösen ha végtermékük egy nagyobb szintézis) akár egy évtizedet is, hiszen – mint mondtam – a helytörténet-kutató ritkán végzi főállásban ezt a munkát, mindig lopkodni kell hozzá az időt.

4. A HELYTÖRTÉNETÍRÁS

Munkánkat a publikálás koronázza meg, hiszen részeredményeinket vagy (ha eljutottunk odáig) a nagy szintézist meg akarjuk osztani másokkal is.

4.1. A kutatómunka és a kézirat kapcsolata

A kutatás és az eredmények közlése összefüggő, szerves, egymástól el nem választható folyamat. Amikor még nagyban folyik az adatgyűjtés és rendszerezés, már készül a vázlata annak a műnek, amelybe gondolatainkat immár kiforrva öntjük, s az összegyűjtött tényeket – a történettudomány módszereit felhasználva – értelmes egésszé alakítjuk, felkínálva a múlt egy darabkájának általunk valószínűsített képével. A kutató nem történész, ha nem akarja vagy tudja felvállalni az adatok kiaknázását, az elbeszélés felépítését, a történelemmel (és az olvasóval) való párbeszédet. A munka eme stádiumában a tudós mellett helyet kell kapnia az írónak is.

Ezt a – kutatás és publikálás közötti – kapcsolatot szeretnénk most részletesebben bemutatni, vagyis azt a folyamatot, amely a begyűjtött források rendszerezésétől és feldolgozásától a kéziratig, végső formájában pedig a folyóiratcikkig vagy a könyvig vezet bennünket.

Célkitűzés • Amikor témát választottunk, mindenképpen el kellett gondolkodnunk azon, hogy mi a célunk vele: milyen messzire megyünk a tények feltárásában, milyen mélyre fúrunk, mennyire keressük az összefüggéseket, vagy esetleg csak a mesélésre korlátozódunk.

Azok, akik tisztán műkedvelő szinten foglalkoznak helytörténet-kutatással, leggyakrabban a legutolsót választják, vagyis mesélnek. Összeszedik az adatokat (néha kritikátlanul mindent, amihez csak hozzáférnek), időrendbe szedik, s pusztán a közlésre szorítkoznak. Az ilyen publikációk kísértetiesen hasonlítanak a krónikákra, s azon kívül, hogy forrásokat tárnak fel – ebben rejlik a legnagyobb, de szinte egyetlen értékük – semmi hasznosat nem produkálnak. Lényegében másodlagos forrásokká válnak, amelyeknél azonban nem tűnik ki, milyen módon és elv szerint történt az adatok feltárása, kiválasztása, ezt tehát azoknak kell elvégezniük, akik az ilyen kiadványokat forrásként használják. Természetesen tovább rontja a képet (s a helyzetet), ha nincs jegyzetapparátus, hivatkozás azokra a helyekre, ahonnan az adatok származnak; jobbik esetben csak egy forrásjegyzéket találunk a könyv végén. Fokozzuk még a hiányosságokat: nincs még egy megveszekedett névmutató sem: teljes a káosz, elveszünk a faktográfiában!

A következőkben megpróbálom felvázolni azokat a lehetséges változatokat, amelyek mellett dönthetünk, mégpedig egy olyan összetett témán keresztül, mint amilyen a zentai zsidóság története volt; nemcsak azért, mert a judaisztika a szívem csücske, hanem főleg azért, mert a több mint tíz évig tartó kutatás rengeteg tanulsággal szolgált. Lényegében minden, amit a kutatási módszerekről tudok, ennek a munkának a hozadéka.

A téma kiválasztása véletlenszerű volt: klasszikus példája annak az esetnek, amikor inkább a téma választ bennünket. Igaz, a zsidó téma azelőtt is érdekelt, de hogy éppen ebbe a fába vágjam kutatói fejszemet, kezdetben eszembe sem jutott. Lényegében (mivelhogy kutatásra senki sem kényszerített) tévelyegtem a témák között, véletlenszerűen olvastam el ezt vagy azt a Zenta történetével kapcsolatos, már megjelent munkát. A gazdaságtörténet akkoriban eléggé riasztott, inkább valami társadalomtörténeti téma felé hajlottam. A kérdéssel való ismerkedésre TOLMÁCSY GÉZA társadalmi egyleteket bemutató füzetei tűntek legalkalmasabbnak. A zsidó felekezeti egyleteket tárgyaló résznél botlottam bele abba a – feltehetően rám nézve fatális – nagyvonalú kijelentésébe, hogy a zentai zsidóságról nem sokat lehet megtudni, mivel zárt közösséget alkotott. Előtte persze már túljutottam a múzeumban található összes zentai hírlapon, s tudtam, hogy ez így nem egészen igaz; már az egyletekre vonatkozóan is kapásból egy rakás adalékot tudtam volna kiegészítésül szolgáltatni. A tudat alatt incselkedő kisördög valószínűleg ekkor súgta a fülembe, hogy lehet ennél többet és jobbat is mondani a témáról. Abban az időben (a kilencvenes évek elején) a holokauszt témája is egyre inkább foglalkoztatott – talán a háború hatására –, s muzeológus lévén egy kiállítás mellett döntöttem. Ez nagyon jó döntés volt, mert könyvet összeszélhámoskodni még csak lehet, ellenben kiállítást felépíteni a semmiből vagy az alig valamiből szinte lehetetlen, s a végeredmény felbátorított. Nagy kihívás volt, és a forgatókönyv felvázolásakor már megszületett az elhatározás arra vonatkozóan is, hogy ebből egyszer majd könyv lesz. Tény, hogy a forgatókönyvet a könyv tartalomjegyzékével összehasonlítva komoly egybeeséseket lehet észrevenni. Persze ekkor még nem gondoltam akkora terjedelemre, ami végül kikerekedett, hiszen annyira még nem ástam bele magam a témába, s nem tudtam, mennyi forrásból kell majd gazdálkodnom; maximum 90–100 oldalas könyv(ecske) képe lebegett a lelki szemeim előtt.

Először is elvégeztem az elsődleges szakirodalmi kutatást. Ez akkoriban eléggé el tudta bátortalanítani az embert, mert se szerb, se magyar nyelven nem sok használható, a témával kapcsolatos adatot tudtam gyűjteni, az internet meg hol volt még akkor? Mindenesetre olyan mér-

tékben sikerült tájékozódnom, hogy egy munkajellegű tartalomjegyzéket vázoltam fel, amely aztán mintegy számravezetőként végigvezetett a kutatásban. Ezt a tartalomjegyzéket végeredményben annyira jól sikerült „kitalálni”, hogy – kisebb eltéréseket leszámítva – szinte nem is különbözött a véglegestől.

Az a néhány hitközségi monográfia, amihez hozzájutottam, mindinkább arról győződött meg, hogy az én monográfiámnak másképp kell kinéznie mind a téma megközelítését (kutatási módszereket) illetően, mind a forrásfajták, mind pedig a kézirat struktúrája tekintetében. Ez nem ifjonti önteltségből fakadt: mindmáig ez volt az a téma, amelyikhez a legnagyobb alázattal közelítettem, hiszen az önbizalmam sem tengett túl. Kezdetben eléggé hiányos szakirodalmi tájékozottságom, az ismeretlen nyelv (héber meg jiddis) és egyáltalán az idegen kultúra olykor elbátortalanított; ugyanakkor mindez motivált is (ama bizonyos fehér folt eltüntetésének korábban említett kényszere), és – bár ezt didaktikai okokból nem lenne szabad bevallanom – érzelmi okok (szimpátia) is közrejátszottak. Nem akartam tehát klasszikus hitközségi monográfiát írni, ahol a közösség története lényegében mindig rövid, kronologikus áttekintés, majd következik a közösségi épületek (zsinagógai komplexum) leírása, a közösségi élet bemutatása, kiemelkedő egyének megemlézése, majd – nyilván kegyeleti okokból (érthető, de nem igazolja az eljárást) a proporciókat durván megsértve a holokausztnak szentelik a könyv kétharmadát (jobbik esetben egyet), megfejelve a deportáltak és munkaszolgálatosok névsorával. Nem akarom bírálni ezt a megközelítést, mert itt is születhetnek a műfajon belül jó teljesítmények –, de nyilván itt más a célkitűzés: elsődlegesen az emlékezést szolgálja (néhány ilyen munka kimondottan évfordulós kiadványként jelent s jelenik meg), az egykori közösségre és az áldozatokra emlékezik. Én komplex megközelítést akartam (tehát kezdő létemre igen ambiciózusan magasra tettem a mércét) minél többféle forrás felhasználásával (beleértve a túlélők megszólaltatását is), emellett kerülni akartam a sablonos, sztereotip minősítéseket, megállapításokat, amelyek egyébként (mint ahogyan a korábbiakban erre már figyelmeztettem) minden témánál elő szoktak fordulni. Céлом tehát egy, a tökéletes felé minél jobban közelítő mikro-közösségi monográfia – vagyis szintézis – volt.

A munkahipotézis • Nyilvánvaló, hogy mielőtt belefogunk a kutatásba, készítünk egy tervet hozzá. Ehhez nélkülözhetetlen, hogy munkahipotézist fogalmazzunk meg magunkban, ami lényegében megegyezik a majdani kézirat munkajellegű, ideiglenesen felállított tartalomjegyzékével. Mint már említettem, a szakirodalmi tájékozódás után ezt én

is megtettem. Abból indultam ki (hiszen konkrét, eltérő adatok addig nem voltak), hogy a hipotézist az általános megállapításokból kiindulva fogalmazom meg, feltételezve, hogy azok igazak, s a kutatást végigvezetve igazolom, vagy esetleg megdöntöm azokat. Léteztek ugyanis úttörő jelentőségű (persze korántsem teljes) összefoglaló munkák a magyarországi zsidóságról, logikusnak tűnt tehát – általában ez így is működik –, hogy ezek lesznek azok a bizonyos kiindulópontok, amelyekről végül is eljutok majd a helyi szintekig.

Először például legfontosabbnak azt tartottam, hogy kimutassam, voltak-e zsidók Zentán és környékén a középkorban, s miután megállapítottam, hogy nem, megpróbáltam feltárni, hogy akkor legközelebb hol jelentek meg s mikor.

Mivel pedig az is kiderült, hogy zsidóság középkori megjelenése a Délvidéken igen bizonytalan, s csak halvány utalások vannak rá, nyilvánvaló volt, hogy a kutatás, illetve a kézirat kronológiájának kezdetét későbbre kell tolni. A felszabadító – bécsi – háború (1683–1699) több sikerrel kecsegtetett, hiszen zsidó hadiszállítók is részt vettek az osztrák sereg ellátásában. Lokális nyomokra azonban itt sem bukkantam. Fokozatosan felsejlett, hogy az első Zentán letelepülő zsidókat valamikor a XVIII. század közepe táján kell keresnem, akkor, amikor felszámolták a Tiszai határőrvidéket, és egyes községeiből létrehoztak egy kiváltságos korona-kerületet. Annak ellenére, hogy az első család letelepedésének 1751-ben történő említése igen bizonytalan, mégis elfogadtam kezdődátumnak, mivel a század hetvenes éveiben a Zentán megforduló s fokozatosan megtelepedő zsidók nyomai már markánsan kimutathatók.

Szintén az általános megállapítások szerint az első zsidók főleg kereskedők voltak, zselléri státusban, s ebből kiindulva próbáltam vallatni a rendelkezésemre álló forrásokat erre az időszakra vonatkozóan (birtokkönyvek, adókönyvek, törvényt szolgáltató ülések jegyzőkönyvei).

A későbbi korokra vonatkozóan is voltak hasonló feltételezések, melyeket munkám során bizonyítani vagy megdönteni kellett: például hogyan viselkedett a zentai zsidóság az 1848-as szabadságharc idején; milyen szerepet játszott a kiegyezés utáni időszakban; neológok vagy ortodoxok voltak-e; éltek-e Zentán haszidok; hogyan élte meg a helybeli zsidóság Trianont; hogyan illeszkedett be az új államalakulat gazdasági-társadalmi életébe (természetesen mind lokális szinten, mind azon kívül); mennyire voltak népszerűek a cionista eszmék; hogyan élte meg a közösség a Délvidék visszacsatolását; milyen sors várt rájuk helyi szinten; milyenek voltak a deportálás körülményei; sikerült-e megújítani a közösségi életet '45 után...

Progresszió vagy regresszió? • Jobb híján itt fejteném ki néhány szó erejéig azt a problémát, amellyel már többnyire a kutatásaink kezdetén, de előbb-utóbb mindenképpen szembesülünk: ti. a téma „kibontását” hátulról visszafelé (regresszív módon) vagy pedig a kezdetektől kronologikus sorrendben haladva végezzük el. Egy családfakutatónak egyértelmű, hogy visszafelé „gombolyít”, hiszen a szülőkkel kezdve araszol visszafelé az időben. Ez a módszer egyéb témák esetében is alkalmazható, hiszen kezdhjük a kutatást kortárs adatközlők kikérdezésével is, mintegy ugródeszkaként a levéltári kutatásokhoz. Vagy mindjárt a kezdet kezdetén a kezünkbe kerül egy jubileumi kiadvány, amelyet, mondjuk, a zentai gazdakör 50 éves fennállása alkalmából adtak ki, s ez az egylet rövid története mellett megjelenési évével is rámutat az alapítás évére, s megkönnyíti a dolgunkat a levéltárban, amikor alapszabályok, alapító tagok névsora és egyéb, legkorábbi adatok után kutatunk. Ekkor viszont egyértelmű, hogy időrendben haladva az elejétől is kezdhjük munkánkat. A regresszív módszer mindenestre kevesebb rutint igényel, hiszen az agyunk is erre van állva, vagyis hogy a jelenből kiindulva fokozatosan haladjunk vissza a múltba, míg a progresszív mód nagy fegyelmet, céltudatosságot, emellett gyakorlatot követel meg.

Analízis és szintézis. • A begyűjtött anyag csoportosítását a források értelmezése követi, s itt vizsgálunk a tudományos gondolkodásra való képességünkökből. A vegyésznek könnyű dolga van, hiszen kísérleteket is végezhet; mi nem. Munkánk esetleg egy bírósági ügyhöz hasonlítható, amelynek során – miután elvégezték a helyszínelést, s kihallgatták a tanúkat – meg kell kísérelni az eset rekonstruálását, és ennek alapján ítéletet hozni. Mi is csak a feltárt források értelmezése útján juthatunk el valamilyen megállapításig. Egy táblázat önmagában semmitmondó, meg kell szólaltatni: elemezni kell a benne szereplő adatokat, általában úgy, hogy összevetjük azokat más táblázatok adataival, azonosságokat, illetve eltéréseket ismerünk fel, megállapítjuk az összefüggéseket és meghozzuk a megfelelő következtetéseket. Természetesen ezt nemcsak kvantitatív, hanem egyéb jellegű adatokkal, tényekkel is megtehetjük. Eközben – a bírói tévedésekhez hasonlóan mi is melléfoghatunk, de emiatt ne idegeskedjünk túlzottan: ahogyan létezik perújrafelvétel, a történetírásban is végezhetünk revíziókat. Persze a mi tévedéseink folytán nem kísértének bennünket ártatlanul kivégzettek (legfeljebb a szakma „végez ki” bennünket emiatt).

A zentai zsidóság múltjának kutatása során számos olyan feltételezés igazolódott be, amelyet az általános megállapításokból (a makrotörténeti kontextusból) vezettünk le. Voltak azonban igen érdekes eltérések is.

Például az, hogy Zenta nem gördített komoly akadályokat a zsidóság kezdeti letelepedése elé; csak később jelentkezett némi ilyen irányú ellenállás; vagy hogy a szerbek addigi történetük során az első zsidóellenes megtorlást Zentán követték el 1849-ben, mert az itteni zsidók nem az ő törekvéseiket támogatták; vagy a haszid közösség körvonalazódása és egyéb ortodox hatások kimutatása; végül pedig az igen differenciált cionista tevékenység feltárása.

Nagy szerencse ért, hogy mindeközben sikerült ösztöndíjat kapni egy kéthónapos izraeli tanulmányútra, melynek során meg tudtam szóltatni néhány Zentáról elszármazott zsidót. Ezzel lehetővé vált, hogy ne csupán a levéltári forrásokra és a hírlaptudósításokra támaszkodjak, hanem hogy az így begyűjtött szóbeli közlések állításait szembesítsem az írott és nyomtatott források adataival. Nem mellékes az sem, hogy olykor csak az oral history nyújt felvilágosítást olyan dolgokról, amelyekre vonatkozóan az egyéb forrásokat hiába is vallatnánk (érzelmeik, mozgatórugók); végeredményben ennek köszönhetően a kutatás nem dologiasodott el túlzott mértékben.

Az oksági összefüggések megállapítása különösen izgalmas volt, nem egyszer vetett fel dilemmákat: hogyan volt lehetséges, hogy a kezdetben toleráns zentaiaknál mégis annyira megjelent és vastag gyökeret vert az antiszemitizmus – a 49-es zsidó véráldozat ellenére is –, hogy még a tiszaezlári események is be tudtak gyűrűzni; sőt a vérvád és az építőáldozat ötvöződésének sajátos helyi folklórtermékét produkálta? Érdekes volt arra a kérdésre is választ keresni, miért kedvelték a haszidok annyira Zentát. És mi volt az oka annak, hogy a viszonylag kicsiny – 1400 lelket számláló – közösség annyifelé osztódott akár vallási (konzervatív, neológ, haszid), akár cionista (somerek, revizionisták) vonatkozásban?

Volt azonban néhány felvetett kérdés, amire nem kaptam választ; néhol hiányoztak a források, s hiába próbálkoztam időnként újra elővenni őket. Ilyenkor bizony nem marad más hátra, mint férfiasan beismerni, hogy zsákutcába jutottunk. De inkább tegyük ezt, mint hogy kitaláljunk valamit, vagy olyan következtetéseket vonjunk le, olyan megállapításokat tegyünk, amelyek elég ingatag lábakkal vannak alátámasztva. Nem nagyon elegáns dolog, ha kéziratunkat helyenként elcsúfítja egy-egy elmélkedés, de inkább tegyük fel a kérdést, mintsem teljesen elhallgassuk, emellett kínálunk fel valamilyen – általunk leginkább valószínűsített – megoldást, s ne hagyjuk függőben. (Olyan ez, mint egyfajta társasjáték: az léphet tovább, aki hatost dob.)

4.2. A kézirat

Mind szakmai, mind írói képességeink meghatározzák majd a kéziratot, amelynek szerkesztéséhez, megírásához immár hozzáfoghatunk. Mint ahogyan azonban nem mindegy, ki a kutató és szerző, az sem mellékes, kinek íródik munkánk, milyen közönséget szólít meg.

A stílusról • Érdekes legyen? Szakszerű legyen? A kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon? S akkor a farkasról még nem is szóltunk!

Mindenekelőtt nem kell szájbarágni, hogy – durván fogalmazva – a „hülye gyerek is értse”, tehát ne kiskorúsítsuk mindenáron az olvasót. Érthető egyébként az ilyen késztetés is, különösen azoknál, akik első ízben lépnek olvasók elé, de a többiekben is él a vágy, hogy minél többen olvassák a könyvüket. Nyugodjunk azonban bele, hogy a leegyszerűsítés önmagában még nem garantál közönségsikert, s a helytörténeti munkák ritkán lesznek bestsellerek (leszámítva persze a szenzációhajhász céllal, hatásvadász stílusban írt kártékony „műveket”).

Ajánlatos tehát kiválasztani egy célközönséget, és elsődlegesen hozzá szólni, hozzá igazítani a könyv nyelvezetét és szerkezetét. Döntsük el, szakembereknek írunk-e vagy a nagyközönségnek. Vagy is-is. Akármennyire hihetetlen, ez utóbbi: az öszvérmegoldás lehet a nyerő, mint ahogyan a valódi öszvér is örökli mindkét szülő (ló és szamár) jó tulajdonságait.

Nem kétséges, hogy csak a szakembereknek vagy csak a nagyközönségnek egyszerűbb, kényelmesebb írni. Gondoljunk azonban a helytörténetesek megosztott társadalmára: az amatőr helytörténetésztől nem várhatjuk el, hogy jól értse a szakma tolvajnyelvét (s azon belül is vannak mindenkit elrettentő, túlbujánzó megnyilvánulások), de a szakembertől sem, hogy gyermeteg szintre egyszerűsítse le nyelvezetét. A harmadik út tűnik tehát a legjárhatóbbnak, legalábbis a helytörténetírásban, mert annak mind művelői, mind pedig olvasói kétfélék. Amennyiben viszont az előző döntést hozzuk, ebből mindjárt egy következő kérdés fakad: tudományos vagy népszerű tudományos munka legyen-e?

A tudományos munkák – eléggé kegyetlenül – de elsősorban a szakmának szólnak, még akkor is, ha helytörténetről van szó. Ha ilyent írunk (döntsük el, tudunk-e ilyet írni), egyszerű, világos nyelvezettel, minél precízebb kifejezéseket használva írjunk (ez nem ugyanaz, mint teletűzdelni idegen szavakkal, kifejezésekkel, általunk és mások által kreált, de a szakma által nem szentesített terminus technicusszal). Legyünk tudósok, ne pedig nagyképű, mesterkélt, tudálékos publicisták. Kerüljük az érzelmi megközelítéseket (ezt kiélhetjük másutt is, hiszen találhatunk

erre is fórumot, ahol első az ember, második a szakember), mert ezzel szakmai hitelünket (objektivitásunkat) kérdőjelezzük meg. Ugyancsak mellőzzük a közvetlen megszólításokat (s az ennek szolgálatában álló írásjeleket, pl. kérdőjel, felkiáltójel, három pont), bármilyen ridegnek is tűnhet ez az intelem. Vonultassuk fel a teljes kritikai apparátust, amely segítségével alátámaszthatunk minden egyes tőlünk származó megállapítást vagy jelezhetjük azok helyét, amelyek nem tőlünk valók és elfogadjuk vagy meg kívánjuk dönteni. A hivatkozások, lábjegyzetek, idézetek használatában is tartsunk mértéket, csak indokolt esetben (de akkor okvetlenül) alkalmazzuk őket!

A népszerű tudományos írásoknál a „népszerű” jelző nem azt jelenti, hogy alább adhatjuk a kritériumokat, csupán azt, hogy a nagyközönségnek írónak. Tehát a bennük közölteknek is hiteleseknek kell lenniük. A lábjegyzeteket például nyugodtan elhagyhatjuk, de a könyv végén ajánlatos egy forrásjegyzéket közölni, amely azért hitelesíti a szövegben közölteket. Itt viszont egy kicsit elengedhetjük magunkat, stílusunk lazább lehet, közvetlenebb hangon szólhatunk az olvasóhoz, s ha némi szépírói vér is csörgedezik ereinkben, nyugodtan hagyhatjuk szárnyalni. Ha azonban nincs ilyen affinitásunk, ne erőltessük (van, aki eleve „be van oltva” ez ellen), s maradjunk „a földön”. Az idegen kifejezéseket lehetőleg kerüljük, s csak akkor használjuk őket, ha mondanivalónk árnyalására szolgálnak.

Akármelyik megoldást választjuk is, ne tévesszük szem elől, hogy első a tudomány.

A címről • Bár furcsának tűnhet, jómagam igen fontosnak tartom, milyen címet adunk a kéziratnak. Egy szépíró, költő megteheti, hogy olyan címet választ, amely csak lazán, asszociatívan kötődik művéhez. Sok képzőművész csak ciklusokban gondolkodik, ezen belül pedig sorszámokkal látja el alkotásait. Nekünk azonban elvileg nem lehet ekkora szabadságunk, olyan címet illene-kellene adnunk, amely pontosan megjelöli az általunk tárgyalt témát. Esetleg – hogy ne legyünk már ennyire szőrös szívűek – megengedett, hogy elvontabb címet adjunk, esetleg címként akár egy idézetet is válasszunk, de akkor alcímben kell világosan az írás tartalmára utalni. Így:

Molnár Tibor: „Elrendeltem a harc folytatását...”. Adalék a Zenta cirkáló 1914-es pusztulásának történetéhez. In Molnár Tibor – Pejini Attila szerk.: *Helyismereti Almanach. A Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének Évkönyve*. Zenta, 2007, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, 31–50. p.

Az alcím ugyanakkor hálás eszköz lehet arra is, hogy a főcímet tovább árnyaljuk, pontosítsuk. Például:

Németh Ferenc: *Úri világ Torontálban. Művelődéstörténeti írások.*
Újvidék, 2003, Forum Könyvkiadó.

Vagy:

Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból.* I. A–Gy. Újvidék, 2002, Forum Könyvkiadó.

Persze az igazi megoldás az, ha olyan címet találunk, amit nem kell tovább magyarázni. Elsősorban a monográfiáknál tudjuk könnyen megtenni ezt, hiszen a választott témát lehetőleg komplex módon, minden oldalról megvizsgálva tárgyaljuk, mint, teszem azt:

Valkay Zoltán: *Zenta építészete.* Újvidék, 2002, Forum Könyvkiadó
– Thurzó Lajos Közművelődési Központ.

Itt kell azonban a legnagyobb óvatossággal eljárunk, mert ha a címadásnál nagyvonalúak vagyunk, akaratlanul is félrevezethetjük az olvasót, mint például

Szloboda János: *A zentai sajtó története.* Zenta, 1995, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre.

esetében, amikor is a kötetet átolvasva rájövünk, hogy jobb lett volna, ha a címadáskor a szerző szerényebb, és olyan címet ad, mint *A zentai sajtó rövid története*, vagy *Adalékok a zentai sajtó történetéhez*. Attól még a mű nem veszít értékéből, másrészt viszont már címével felhívja az olvasó figyelmét, hogy az ezzel kapcsolatos kutatások még nem zárultak le, van még mit hozzátenni a témához, amit vagy maga a szerző fog elvégezni, vagy a könyv „felkérés egy tánra”, hogy ezt esetleg valaki más tegye meg.

A szerkezetről. • Akár kisebb tanulmányról, akár nagy szintézisről (pl. monográfiáról) van szó, akár csak leíró módon, akár elemzően foglalkozunk a témánkkal, mindenképpen három nagy részre osztjuk fel írásunkat. Ugyanaz a szabály, mint az iskolai dolgozatnál: van bevezetés, tárgyalás és befejezés. E három résznek világosan el kell különülnie egymástól, hiszen más-más célokat szolgálnak. Ezek képezik egyébként

a főszöveget, amelyben kifejtjük a témával kapcsolatos mondanivalónkat. A főszöveget – ha könyvről van szó – megelőzheti a szerző előszava is, amely személyes hangú, eligazító jellegű írás; legtöbbször a kutatásokról, a kézirat előkészítésének körülményeiről szól, de itt lehet köszönetet mondani azoknak a személyeknek, intézményeknek, akik a munkánkat (s a kötet megjelenését) segítették. Emellett röviden felvázolhatjuk témánkat, valamint rámutathatunk jelentőségére is, de semmiképpen se eresszük bő lére, mert a téma komolyabb felvezetését nem itt, hanem a főszöveghez tartozó bevezetésben kell elvégeznünk. A főszöveget járulékos részek (apparátus) követik. Ezek képezik a szakíró eszköztárát, amely segítségével a főszöveget érthetőbbé és szakszerűbbé teheti.

4. 2. 1. A FŐSZÖVEG

A bevezetés. • A főszöveget rendszerint bevezetéssel kezdjük, amelyben konkrétan bemutatjuk a feldolgozott témát és azokat az összefüggéseket, amelyekben a felvetett problémák értelmezhetővé válnak. Foglalkozhatunk például elődeinkkel, akik ugyancsak foglalkoztak a témával (elvégezhetjük ezek kritikáját is). Itt ismertethetjük röviden a tágabb kontextust, amelybe témánk szervesen illeszkedik. S végül itt szólhatunk azokról a módszerekről is, amelyek segítségével kutatásainkat végeztük.

Ha hosszabb, nagy fejezetekből álló kéziratról van szó, akkor akár minden fejezet elé írhatunk bevezetést.

Tagolás • A főszöveget rendszerint fejezetekre és alfejezetekre tagoljuk. Ezeknek meghatározott hierarchiájuk kell, hogy legyen; a tagolás nyilvánvalóan nem ösztönösen, hanem valamilyen – a téma természetéből adódó – elv szerint történik. Bármely könyvet fellapozva láthatjuk, hogy ez a hierarchia jól kísérhető a címek tipografizálásából eredően (nagy- és kisbetű, kurziválás, kis kapitális vagy egyéb betűtípusok alkalmazása stb.) Egyébként rendszerint nem a mi dolgunk tipografizálni (bár a kis kiadónál, amelyeknél általában mifelénk a helytörténeti munkák meg szoktak jelenni, sosem lehet tudni), elég, ha a fejezetek és alfejezetek közötti viszonyt számokkal (esetleg betűkkel) jelezzük, a többit majd elvégzi a szerkesztő és/vagy tördelő. Amennyiben egy-egy fejezet nagyon széttagolt (több alfejezetből áll, sőt még ezeket is tovább bontjuk), akkor mindenképpen ajánlatos lenne a számozást megtartani még akkor is, ha esztétikai okokból a címek tipografizálásához is ragaszkodunk. A számítógépes szövegszerkesztés különben is nagy kísértéseknek teszi ki a szerzőket, akik közül egyesek szinte mániákusan tipografizálnának, pedig a tördelést végzők

váltig intenek, hogy ne tegyük, mivel a mentések közben – különösen, ha számítógépet váltunk – amúgy is elveszhetnek a formázások.

Minimális tipografizálást azért mi is elvégezhetünk, mégpedig egyes szövegrészek (szavak, címek, nevek, idézetek) kiemelésénél, itt azonban nagyon fontos, hogy az elvet már jó előre felállítsuk: mit teszünk idézőjelbe, mit kurziválunk, mit emelünk ki fettel vagy kis kapitálissal, mert ezt az egész kéziratot keresztül következetesen kellene alkalmaznunk. Ugyancsak tipografizálhatunk a láb- és végjegyzetekben (utalások), illetve a bibliográfiában, de erről kicsit később részletesebben szólunk majd.

Nem egyszer talákoztam már olyan írással, amelynél riasztóan hosszú, akár egy oldalra kiterjedő bekezdések voltak. Elvileg minden gondolatot külön bekezdésben vezetünk végig, s nincs szabály a bekezdések hosszára. Mégis, lehetőleg kerüljük a hosszú bekezdéseket, mert azok csak rontják könyvünk áttekinthetőségét.

Jegyzetek • A jegyzetek a főszöveget kiegészítő rövid megjegyzések, irodalmi vagy forráshivatkozások. Akkor használjuk őket, ha a főszöveg egyes gondolataihoz kapcsolódó információt akarunk közölni az olvasóval, de nem akarjuk megtörni a gondolatmenetet. A jegyzetek kiegészítik vagy magyarázzák a főszövegben leírtakat, megadják egy-egy gondolat vagy állítás forrását; esetleg itt helyezhetjük el azon véleményünket, amely nem tartozik szorosan a főszöveg mondanivalójához; de itt vetethetjük fel kételyeinket is egy-egy forrással kapcsolatban.

Sokan szoktak okoskodni, hogy minek a jegyzeteléssel babrálni; én meg azt mondom: ez az egyik módja annak, hogy munkánk hitelesebb legyen, hiszen hivatkozásaink alapján bárki tételelesen utánanézhethet minden egyes állításunknak, s meggyőződhet arról, hogy egyiket sem a kisujjunkból szoptuk. Teszem azt, egyik helyen azt állítjuk, hogy a zentai fahíd 1873-ban épült. Erre bárki megkérdezheti: mi végre higgyük el, hogy akkor? Honnan az adat? S ha valaki többet is szeretne tudni a hídról, hol nézhet utána? Miközben tehát jegyzetelünk, gondoljunk azokra is, akiknek esetleg éppen egy lábjegyzetünkben közölt adat ad kutatási témát.

A jegyzetelésnek több módja van. Bármelyik mellett is döntsünk, a jegyzetben történő hivatkozások (könyvcím vagy levéltári forrásjelzet) legyenek összehangolva a könyv bibliográfiájával és forrásjegyzékével, hiszen ezek szervesen összetartoznak. Azt pedig talán mondanom sem kell, hogy amennyiben a jegyzetelés egyik fajtája mellett döntöttünk, akkor következetesen csak azt alkalmazzuk, s ne keverjük őket.

Könyvekben általában lábjegyzeteket használunk, hogy ne kelljen állandóan lapozgatni a fejezet vagy a könyv végére. Folyóiratokban, tanul-

mánykötetekben (vagyis a rövidebb – max. 40–50 oldalas – írásoknál) a végjegyzet alkalmazása dívik inkább, bár ez nem szabály.

Nincs szörnyűbb látvány, mint amikor egy-egy oldalon több a lábjegyzetszöveg, mint a főszövegrész, ezért ha a szöveg végére ilyen oldalakból többet is találunk, döntsünk inkább a fejezet végi jegyzet mellett. Ez különben is egy elegáns áthidaló megoldás az olyan témafeldolgozásoknál is, amelyek a szélesebb s nem csak a szakmai közönségnek szólnak, hiszen a lábjegyzet leginkább az egyszerű, érdeklődő olvasóra szokott riasztóan és zavaróan hatni, ezt a kérdést viszont így elegánsan áthidaljuk.

Akár a lap aljára (lábjegyzet), akár a szöveg végére kerül a jegyzet, ajánlatos minden fejezet után újra kezdeni a számozást. (Ilyenkor ajánlatos a bibliográfiai tételt újra teljes terjedelmében kiírni.) Ez alól csak akkor tehetünk kivételt, ha könyvünkben nincs több száz lábjegyzet, mert ha igen, a végén elveszhetünk a számokban.

A láb- és végjegyzeteknél általában hasonló szabályokat veszünk alapul. Az első hivatkozásnál teljes bibliográfiai leírást adunk – esetleg elhagyhatjuk az alcímet meg a kiadót –, azt követően pedig a hivatkozás már rövidíthető. (Vigyázzunk: a lábjegyzet mondatnak minősül, tehát mindig nagybetűvel kezdődik, és ponttal végződik.)

Először tehát:

Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Budapest, 1992, Gondolat. 19. p.

Később elég, ha így:

Eco 1992, 19.

Sőt, lehet így is (ha a mű egymást követően – teszem azt, a 11., 12., 13. lábjegyzetben – többször kerül említésre):

Eco: i. m. 19.

Míg a bibliográfiában (irodalomjegyzékben) a szerző vezetékneve, majd keresztnéve következik – a betűrendes tájékozódás miatt –, addig a lábjegyzeteknél mindkét gyakorlat követhető, tehát ha nem magyar szerzőről van szó, akkor írhatjuk először a keresztnévet, majd a vezetéknevet.

A levéltári forrásokra való hivatkozásnál mindig adjuk meg a levéltári jelzetet. Ezt az adott levéltár hivatalos nevével kezdjük, először teljes kiírásban, azt követően pedig rövidítve. (Ha több levéltár anyagát

szerepeltetjük, akkor a rövidítéseket a Rövidítések jegyzékében is feloldhatjuk.) Ezután a fond neve és száma, a csomó, a sorszám, az oldalszám következik. Általában rövidítéseket használunk, ami lehet magyarul vagy – ez az elterjedtebb gyakorlat – latinul: a. (acta, azaz irat), conv. (convolutum, azaz gyűjtemény), fasc. (fasciculus, azaz csomó), fol. (folio, azaz lap), lad. (ladula, azaz doboz).

A jegyzetelésnek még egy fajtáját, a zárójeles (szövegközi) jegyzetet is megemlíteném, hiszen – vélhetően angolszász hatásra és anyaországi közvetítéssel – félő, hogy nálunk is elburjánzik majd. A kutatók által való pienesztálra emelése sokak szerint (s szerintem is) indokolatlan, és egyenértékű a Coca-Cola meg a McDonalds bálványozásával, annál is inkább, mert megakasztja a folyamatos olvasást. Másrészt viszont, ha nemcsak pusztán bibliográfiai utalásról van szó, hanem a főszöveghez valamilyen kiegészítő magyarázatot is szeretnénk fűzni, akkor azt itt megtenni pláne nem ildomos, maradna tehát a lábjegyzet, vagyis bekövetkezne az, amitől intettem: két fajta keverése. Ha már mindenáron a divatot akarjuk követni, csak akkor válasszuk, amennyiben jegyzeteink túlnyomórészt bibliográfiai utalások. De azért az előnyt sem akarom elhallgatni, ez pedig az, hogy idő- és helykímélő jegyzetelési mód: a zárójelben a szerző vezetékneve, a kiadás éve meg a meghatározott szöveghely oldalszáma szerepel, így:

(Dobos 1998, 42)

Ha nem szerzői, hanem szerkesztett kötetről lenne szó, akkor így:

(Braham szerk. 1996, 15)

Illusztrációk • Az illusztrációk szervesen kötődnek a főszöveghez; a lábjegyzetekhez hasonlóan – bizonyító erejüknél fogva – érthetőbbé, szakszerűbbé és meggyőzőbbé teszik állításainkat, érveléseinket. Emellett üdítően hat, ha hosszadalmas eszmefuttatásainkat olykor képekkel oldjuk fel. Az illusztráció persze nemcsak fotó vagy rajz, hanem táblázat, grafikon, térkép is lehet. Mindegyiknél közös elveket kell követni, ti. kívánatos az illusztráció sorszámát feltüntetni, a szám mellett pedig azt, hogy mit ábrázol. A többi információt (pl. lelőhelyre vonatkozót) a járulékos részek között, az illusztrációk jegyzékében (a szövegtestben szereplő sorszámok szerint) közölhetjük. Kivételt képezhetnek itt a táblázatok, amelyeket leggyakrabban különféle források alapján szoktunk összeállítani, ezért kívánatos, hogy a közlés helyén jegyzetekkel lássuk el.

Tunya szerkesztők és tördelők igyekezni szoktak rábeszélni bennünket, hogy az illusztrációkat ne szövegtestben, hanem külön oldalon, ömlesztve helyezzük el. Ez néha indokolt, különösen akkor, ha egy viszonylag rövid fejezethez aránytalanul sok illusztráció járul. De mi történjen abban az esetben, ha a fordítottja történik: ha egy hosszú fejezetben csupán egy-két illusztráció szerepel? Itt az a veszély fenyeget, hogy egy oldalon ömlesztve, a kép vagy ábra messzire kerül a kapcsolódó szövegrésztől. Éppen ezért, ha lehet, ismét csak a köztes megoldás mellett döntsünk, vagyis alkalomtól függően válasszunk megfelelő megoldást.

4.2.2. JÁRULÉKOS RÉSZEK (APPARÁTUS)

Irodalomjegyzék, bibliográfia • A főszöveg után közvetlenül az irodalomjegyzéknek kellene következnie, vagyis a kutatásokhoz, illetve a kéziratához közvetlenül felhasznált művek jegyzékének. Ez az olvasó dolgát is megkönnyíti, mert így közelebb áll a jegyzetekhez. Különbséget szoktak tenni az irodalomjegyzék és bibliográfia között, mert egy részletes bibliográfiában a könyvhöz kapcsolódó, de az irodalomjegyzéknél bővebb, rendszerezőbb áttekintést adunk.

A jól összeállított irodalomjegyzék nagymértékben növelheti munkánk tudományos értékét; egy gyakorlott kutató szakirodalmi kutatása során a könyvet hátulról kezdi olvasni. Nem azért, mert arab vagy héber nyelvű, hanem mert elég egy pillantást vetnie a bibliográfiára, hogy megtudja, érdemes-e a könyvvel tovább vesződni. Ezért hát ne sajnáljuk a rá fordított időt, legyünk precízek, alaposak és őszinték. Vagyis ne csaljunk: a hatásadászat kedvéért (vagy abbéli félelmünkben, hogy valaki hiányosságot fedez fel benne) ne vegyünk fel olyan címeket, amelyeket nemhogy nem olvastunk, de nem is láttunk. Ez a kísértés főleg akkor a legnagyobb, amikor habilitációs értekezéseket vagy monográfiákat írunk, ahol számot kell adnunk arról, mennyire ismerjük az általunk kutatott témával kapcsolatos irodalmat.

A bibliográfiai tételek különféle adatokból állnak, amelyek az adott könyvről, tanulmánykötetről vagy periodikumról adnak leírást. A bibliográfiai leírásnak bizonyos szabályai vannak, ezeket most egy-egy példán mutatnám be, szerepeltetve mindazokat az adatokat, amelyek egy kiadványnál előfordulhatnak, és amelyeket nem hagyhatunk ki.

A könyveknél a szerző vezetékneve, majd a neve kerül előre (ha idegen szerző, akkor is, de abban az esetben a vezetéknev után vesszőt teszünk). Ezután a cím következik, majd a kötet száma, a kiadás helye és éve (az

évnél azt is írhatjuk, hányadik kiadás), a kiadó neve, valamint a sorozat neve és a kötet sorozaton belüli száma.

Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Budapest, 1994², Gondolat.

Molnár Tibor: *Az I. világháború zentai áldozatai*. Zenta, 2001, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre. /Monográfia Füzetek, 46./
Zenta monográfiája I. Zenta, 2000, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre.

A többkötetes munkák leírása kétféleképpen történhet. Ha minden kötet ugyanabban az évben jelent meg, akkor így:

Tolmácsy Géza: *A zentai társadalmi egyesületek 1918-ig*. I–II. Zenta, 1972, s. n. /Monográfia Füzetek, 20A és B./

Ha pedig más-más évben adták ki őket (ez egyébként igen gyakori eset), akkor így:

Tolmácsy Géza: *Testnevelés és sport a két háború között*. I–II. Zenta, s. n. I. 1973. /Monográfia Füzetek, 22A./
II. 1978. /Monográfia Füzetek, 22B./

A tételek írásánál ügyeljünk arra, hol milyen írásjelet kell használni (lásd a fenti példákat). Egyes bibliográfiákban a szerző nevét kis kapítálissal emelik ki, ez azonban nem kötelező. Kurzívval kell kiemelni azonban a címet: könyveknél a könyvét, gyűjteményes köteteknél a kötet címét, periodikumoknál pedig a periodikum nevét.

Eléggé el nem ítéhető módon egyes könyvekben (nem is kevésben) nincs feltüntetve a megjelenés helye, éve vagy a kiadó neve. Ezt magyar vagy latin rövidítéseket alkalmazva jelezni kell (mármint, hogy nem a mi figyelmetlenségünk miatt maradt ki a bibliográfiai tételből), mégpedig a következő módon: a helynév helyett a s. l. (sine loco) vagy a h. n. (hely nélkül), az évszám helyett a s. a. (sine anno) vagy az é. n. (év nélkül), a kiadó neve helyett a s. n. (sine nomine) vagy a k. n. (kiadó nélkül) kerül beírásra.

Ha többszerzős a könyv, mindegyik szerzőt feltüntetjük, neveik közé nagykötőjelet téve. Ugyanez az eljárás akkor is, ha több kiadó szerepel, illetve (ennek megfelelően) több kiadási hely. Ha nem szerzői, hanem szerkesztett kötetről van szó, akkor a szerkesztő neve után a „szerk.” rövidítést tesszük.

A tanulmánykötetekben, valamint a periodikumokban szereplő tanulmányok, értekezések bibliográfiai leírása némiképp eltér a könyveknél leírt módtól, itt ugyanis egyéb adatokat is fontos megemlíteni.

A tanulmánykötetek esetében a tanulmány adatai szerepeljenek bibliográfiai tételként (mellette azonban, ha fontosnak tartjuk, szerepeltethetjük külön tételként magát a kötetet is, de ez nem kötelező), mégpedig a következő módon:

Ö. Kovács József: Zsidók a Duna–Tisza köze városi társadalmában (XIX. század). In Bárh János szerk.: *Dunatáji találkozás. A Bács-Kiskun megyei nemzetiségkutató konferencia (Baja, 1991. április 27.) előadásai*. Kecskemét, 1992, Katona József Múzeum, /A Katona József Múzeum Közleményei, 5./, 7–17. p.

A periodikumoknál megint kicsit másképpen történik a bibliográfiai leírás. Itt is némileg eltér a folyóirat, illetve a napilap egy-egy számának leírása:

Valkay Zoltán: Zentai építőiparosok. *Létünk*, XXVII. évf. (1997) 1–2. sz. 91–101. p.

illetve:

Zentai Friss Újság, XVII. évf. 16. (1912. február 7.) sz. 2. p.

A bibliográfiát a szerzők vezetékneve – ha pedig nincs szerző, a könyv (névelő nélküli) címe – szerint betűrendbe szedjük (alfabetikus bibliográfia). Ez a legelterjedtebb, a legkedveltebb. Fontos megjegyezni, hogy ezen belül – ha egy szerzőnek több munkája is szerepel – a megjelenés évszáma a következő besorolási szempont. Lényegében ebből az elvből nőtt ki az évszámkiemelő bibliográfia, amely fontos elemként kezelve az évszámot, látványosan kiemeli azt. Itt némileg módosulnak az írásjelek használatának szabályai. A módszer előnye, hogy tipográfailag a név is kiemelhető, s azt nem kell többször leírni, amennyiben több munkája is szerepel:

DUBY, GEORGES
2000 *Folytonos történelem*. Budapest, Napvilág Kiadó.

DÁNYI DEZSŐ
1998 Regionális vándorlás, urbanizáció a XIX. század végén. In Illés

Sándor – Tóth Pál Péter szerk.: *Migráció I.* Budapest, KSH Népeség-
tudományi Kutató Intézet, 87–114. p.

Nagy szintézisek összeállításánál (tehát ha tetemes mennyiségű bibliográfiai tételt kell közölni) a szerző gyakran érez kényszert arra, hogy rendszerező bibliográfiát mellékeljen a kötethez. Ez tulajdonképpen a bibliográfia áttekinthetőségét segíti, típusok szerint különválasztva a tételeket egymástól (források, feldolgozások, ezen belül könyvek, tanulmánykötetek, periodikumok). A szétválasztás történhet még a megjelenés helye, illetve nyelve szerint (hazai és külföldi irodalom), valamint más elvek is elképzelhetők. A rendszerező bibliográfia hátránya, hogy – rendszerező volta ellenére – nehezebben találjuk meg benne a keresett címet, mint az alfabetikus bibliográfiában; az ilyen bibliográfia ugyanis hasonló módszertani és logikai megközelítést követel mind az összeállítótól, mind pedig az olvasótól.

Végül meg kell említeni, hogy van, amikor nem találkozunk a fent ismertetett módon megszerkesztett bibliográfiával, mert nincs a főszövegtől elkülönítve. Ez főleg tanulmánykötetekben vagy folyóiratokban közölt értekezéseknél fordul elő, amikor ügyesen kell gazdálkodni a kötet terjedelmével. Ilyenkor beszélünk rejtett bibliográfiáról, az ugyanis a jegyzetekben rejtőzik. Be kell vallanom, ki nem állhatom a fajtáját, ám a szükség törvényt bont, s ha ez az ára annak, hogy egy kötet (binnen sokszor értékes írásokkal) megjelenjen, ám legyen. Sajnálatos viszont az, hogy egyes könyvekben (monográfiákban) is előfordul ez a megoldás, ami – már nem is tudom – minek a számlájára írható: a szerző lustaságáéra avagy csak a feledékenységére, illetve a kiadó igénytelenségére.

Levéltári források, múzeumi és könyvtári gyűjtemények jegyzéke • – Ebben a jegyzékben felsoroljuk mindazokat a fondokat, gyűjteményeket, amelyekből forrásainkat merítettük. Nem kell feltétlenül minden iratot és könyvet tételesen felsorolni (bár nincs megtiltva), hiszen azt a jegyzetekben mindig megtesszük, hanem csak a fond vagy gyűjtemény (esetleg algyűjtemény) lelőhelyét, számát, nevét, esetleg évkörét, mégpedig növekedő számsor szerint.

Adatközlők • Az oral history forrásai – adatközlői – sem maradhatnak ki; nem elég csak a jegyzetekben említeni őket, hiszen ott nincs sok helyünk, hogy a fontosabb adataikat közöljük. Járulékos részként azonban módunk van arra (s kötelező is), hogy ezt megtegyük. Az adatközlőket alfabetikus sorrendben írjuk le, méghozzá a következő adatokkal: vezetéknev és név (hölgyek esetében a leánykori vezetéknev is), mikor és hol született, hol élt az adatfelvétel pillanatában. Megjegyzésként mindezt

ki kell egészíteni az adatfelvevő nevével (ez ugyanis nem feltétlenül a szerző), valamint az adatfelvétel dátumával.

Függelék (appendix) • A függelék szintén járulékos részként kezelendő, hiszen nem képezi szerves részét a főszövegnek, csupán kiegészíti, illusztrálja azt. Gyakran történik, hogy egyes fajtáit mégis a főszövegben szerepeltetik klasszikus illusztrációként. Ez a megoldás megengedhető akkor, ha kevés van belőlük, viszont ha több, semmiképp se kövessük ezt a gyakorlatot.

Függelékként közölhetünk forrásokat teljes terjedelmükben vagy csak a témákra közvetlenül vonatkozó részleteiben (szemelvény). Ugyancsak itt helyezhetünk el olyan információkat, amelyeknek nincs helyük a főszövegben (így tettem én például *A zentai zsidóság történetében* a holokauszt áldozatainak jegyzékével).

Kronológia • Monográfiákhoz nem árt egyszerű, áttekinthető kronológiát mellékelni, amely megkönnyíti a kéziratban felhalmozott faktográfia között az időrendi tájékozódást. Az időrendi áttekintés lehet egyszerűsített (csak évekre bontva) és részletes (amikor az események pontos dátumát is közöljük). Vezethetünk párhuzamos helytörténeti–makrotörténeti, összehasonlító kronológiát; az ám az igazán profi megoldás!

Mutatók (indexek) • A mutatók szintén a főszövegben való eligazodást könnyítik. Történeti munkákban több mutató is előfordul: névmutató, hely(név)mutató, valamint tárgymutató. A nagyobb monográfiákban mindhárom kívánatos, de legalább az első kettő. A mutatókat betűrendbe sorolva készítjük, s eközben természetesen ügyeljünk a betűrendbe sorolás szabályaira, különösen, ha idegen nevek, kifejezések is szerepelnek.

A mutatók lehetnek egyszerűek és részletesek. Az egyszerű mutatóknál csupán a név, illetve tárgy (fogalom) szerepel, mellette az oldalszámokkal, ahol előfordul. A részletes mutatóknál ettől több információt is adhatunk. A neveknél például zárójelben közölhetjük a születés és elhalálozás évét, emellett rövid félmondatban utalhatunk szerepükre is, ami miatt a főszövegben említésre kerültek, például:

Dudás Gyula (1861–1911) zentai születésű történész,
publicista

13, 29, 44.

A mutatók készítése valamikor nagyon utálatos, idegpróbáló munka volt. Ma a számítógép ezt is képes szinte magától elvégezni helyettünk, legyünk azonban óvatosak, hiszen ez csak a névmutatóra érvényes (a számítógép felismeri a neveket és kiszűri; nekünk csak az marad, hogy bizonyos hibákat kijavítsunk); a többi mutatófajtánál félig automatikus, félig gyalogos módszerrel tovább kínlódhatunk, bár lényegesen kevesebbet, mint egy-két évtizeddel ezelőtt a történésztársadalom.

Illusztrációk jegyzéke • Ha nem takarékoskodtunk illusztrációval, akkor mindenképpen szükséges csatolni, hiszen itt részletezően szólhatunk az illusztrációk leelőhelyeiről. Ez egyébként mind a kiadónak, mind pedig a szerzőnek a szerzői jogokból eredő kötelessége is. Egyes kutatóhelyek (Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Országos Levéltár) ezt külön el is várják tőlünk. Emellett néha szükséges jóváhagyásért folyamodni, hogy egyáltalán illusztrációként vagy függeléként publikálhassuk az illető forrást.

Rövidítések jegyzéke • Mind a főszövegben, mind pedig a bibliográfiában vagy forrásjegyzékben szerepelhetnek ismétlődő rövidítések. Ha ez nagy számban történik, akkor ajánlatos a járulékos részekben ilyen jegyzéket is közölni, hogy az olvasó könnyebben feloldhassa azokat. Ha csupán a forrásjegyzékben és a bibliográfiában szerepelnek ilyen rövidítések, akkor ajánlatos a főszöveg után közvetlenül, a járulékos részeket a rövidítések jegyzékével kezdeni.

Tartalom (tartalomjegyzék) • Örök dilemma, hogy a tartalomjegyzék hova kerüljön: az előszó, illetve a bevezetés elé, illetve a járulékos részek után, a könyv végére. Jómagam az első megoldást támogatom, a tartalom ugyanis a bibliográfia mellett a legfontosabb orientáció annak tekintetében, hogy érdemes-e foglalkozni a művel. Sőt talán még fontosabb információ, mint a bibliográfia. Próbálkozzunk tehát szerzőként meggyőzni mind a szerkesztőt, mind a tördelőt, mind pedig a kiadót, hogy ez így helyes.

A tartalomnál egyetlen fontos szabály létezik: követnie kell a kézirat struktúráját, tartalmaznia kell mindazokat a címeket, amelyek a főszövegben, illetve a járulékos részekben előfordulnak. (Találkoztam már olyan elátkoznivaló megoldással is, hogy egy tartalomjegyzék csak a fejezetek címeit (főcímeiket) sorolta fel, az alcímeket vagy előre megfontolt szándékból elsikkasztotta, vagy figyelmetlenségből kihagyta. Utálnivaló, mindegy, miért történt.

4.3. A kézirat utóélete

Miután hosszadalmas szülési fájdalmak közepette világra hoztuk kéziratunkat, jóleső érzés fog el (valljuk be, némi önelégültség és büszkeség is) hogy íme, mire vagyunk mi képesek. Aztán napokig lógáznánk a lábunkat, s várnánk, hogy mikor kerül ki kéziratunk a nyomdából. Hát arra ugyan várhatunk még egy kicsit. Először is találnunk kell egy kiadót (ha még nincs). Aztán a nyomdaköltségek egy részét is néha a szerzőnek kell összehárítani (a szerencsésebbekről a kiadó általában leveszi ezt a legnyomasztóbb terhet: hiszen nem lehet mindenki kutató is, szerző is, meg marketingszakember is). Amíg azonban a kézirat a nyomdába kerül, bizonyos kerülőutakat kell megtennie. Túl kell esnie a korrektúrán, nyelvi lektoráláson (jobbik esetben szaklektoráláson is), ebből kifolyólag többször visszaadják nekünk javítás céljából. Aztán jön a tördelés, majd az újbóli korrektúra: olvashatjuk megint... A végén már hányingert kapunk a saját kéziratunktól, rá se bírunk nézni, oda minden élvezet. Közben esetleg a nyelvi lektorral veszekedünk (a folyamat kellően kiidegelt ugyanis bennünket, de van, aki eleve kötözködős típus), néha indokoltan, mert az esetleg megfosztja kéziratunkat egyedi stílusunktól, s magáévá akarja tenni azt.

Jobb helyeken a kéziratgondozás minden egyes fázisát az arra szakosodott szakember végzi. Nálunk a korrektor és nyelvi lektor ugyanaz szokott lenni (sőt némelyik előszeretettel bele akar szólni a szakmai dolgokba is); a szerkesztő és tördelő úgyszintén összevont feladatként jelentkezik. Már az, hogy a számítógép segítségével mi magunk is részt veszünk a kézirat elsődleges szerkesztésében, sőt visszafogott (mondom: visszafogott!) tipologizálásába is, közelebb hoz bennünket, szerzőket is a könyvkészítés folyamatához, ami nyűg ugyan, de édes. Ezért mindenképpen sajátítsuk el a kézírás-szerkesztés, emellett a tipográfia alapvető elveit is. És természetesen próbáljuk meggyőzni a kiadót, hogy a fedél (borító) minél keményebb legyen; az se mindegy, hogy milyen a tapintása, fényese vagy matt. S az sem mellékes, hogy milyen papírra, mennyi festékkel nyomják a kéziratot. Na és egy jó kép kiválasztása a könyv fedelére... Ne maradjunk ki mindebből, hiszen elsősorban a mi szívünk csücske, hogy írásunk megjelenjen, s hogy minél gusztusosabb könyv kerekedjen ki az egészből. Mindamellett ha szakértő is van kéznél, bízzuk rá az ilyen kérdésekben a döntést, s ne kontárkodjunk feleslegesen. Mi sem szeretjük, ha a mi szakmánkban hozzá nem értők kártékonykodnak.

4.4. Helytörténeti kiadványtípusok

A szakirodalmi kutatásnál már felsoroltuk azokat a fontosabb kiadványtípusokat, amelyekkel kutatóként találkozni szoktunk. Természetesen ezek a műfajok a helytörténetírásnál is jelen vannak, de valamilyen okból vannak kimondottan népszerű kategóriák.

Sok helyütt leírtam már, hogy kezdőként nem árt, ha kisebb témát választunk – például a kanizsai önkéntes tűzoltók műkedvelő tevékenységét 1918-ig –, amelynek közlésére a rövid terjedelmű **értekezés** alkalmas. Nem kell lebecsülni: ez is egyfajta tanulmány, amit nagyon szakszerűen meg lehet írni. Egy rövid időszakra kiterjesztett problémára fókuszálunk, s igyekszünk feltárni minden vonatkozását. (Egyébként nemcsak a kezdők műfaja. Minden kutató szükségét érzi időként, hogy egy nagyobb témán belül valamilyen felvetődött kérdést külön vizsgáljon meg. Ez egyfajta előtanulmánynak számít majdani nagy lélegzetű monográfiákhoz.) Közben gyakorolhatjuk mindazt, amit az előző fejezetekben és alfejezetekben kifejtettem: a szakirodalmi tájékozódást, a levéltári kutatást, a jegyzetelés tudományát (vagy művészetét?), az analitikus gondolkodást. Jó bevezető ujjgyakorlat ez a nagy mű – a monográfia – megírása előtt.

A **monográfia** egy nagyobb témával foglalkozik igen sokoldalúan, ezért nagy felkészültséget, tájékozottságot igényel minden tekintetben. Terjedelme a csillagos ég (lehet százoldalas, lehet ötszáz is), tehát vigyázzunk vele, nehogy beletörjön a bicskánk, és nagyot markolva, idő előtt fércmunkát produkáljunk egy közhasznú tanulmány helyett.

A monográfián belül további műfajok léteznek. Különösen az üzemtörténet és a vele rokon intézménytörténet (ezen belül az iskolák története) kedvelt, mivel jubileumok alkalmával viszonylag könnyű kiadót találni megjelentetésükhöz (márpedig ki szeret az íróasztalnak dolgozni?). Mivel ennyire népszerűek, könnyen találunk hozzájuk sablonokat kínáló munkákat, amelyeket azonban csak a tájékozódás (és önbizalomgyűjtés) miatt kell szemügyre venni, de nem mindenáron, szolgálai követni. Dolgozhatunk ki saját módszereket is egy téma kifejtéséhez.

Egyes mikroközösségekről is készülhetnek monográfiák (például az adai szerb pravoszláv hitközségről, a kanizsai céhekről, a zentai tűzoltókról), de írhatunk a szabadkai temetőkről is.

Többet markol az, aki egy település gazdaság- vagy társadalomtörténetének egészét próbálja elemezni. Mielőtt ilyenbe fognánk, gondoljunk bele, hogy képesek vagyunk-e rá, hiszen innen már csak egy kis lépés választ el bennünket a monográfiák koronázatlan királyától, a településtörténettől (falutörténet, városmonográfia). Összetettsége miatt

ritkán történik meg, hogy egy szerző írja. A több szerző jobb minőséget biztosít; persze csak ha a gárda tagjai megfelelően vannak kiválasztva (sajnos mifelénk ezek általában nem jelölt, hanem önjelölt szerzők), és a szerkesztő is jól végzi munkáját. Öröndetes, hogy az utóbbi időben több is megjelent ebben a kategóriában, szomorú, hogy egyikre sem mondható: követendő példa.

Dívtos lett (még a településtörténeteknél is népszerűbb) a victimológia – ilyen vagy olyan történelmi események (legtöbbször háborúk) ártatlan áldozatainak kutatása, számbavétele, haláluk körülményeinek feltárása, névsorok publikálása. Nyilvánvaló, hogy az ilyen művek különféle indíttatásból jönnek létre, amelyek között a szakmai – sajnálatosan – néha a háttérbe szorul, s a szenzáció kerül előtérbe, valamint a napi politika vonatkozásai. Éppen ezért itt kell éles határt húzni szakmunka és publicisztika (zsurnalisztika) között. S hadd ne mondjam: e kérdés összetettsége miatt itt vár ránk a legtöbb taposóakna.

Általában már a témaválasztás kijelöli, milyen formában, mely műfajban fogjuk megjelentetni; néha azonban ez menet közben alakul ki, sőt „melléktermékek” is születnek, pl. sajtóbibliográfia, utcanévlexikon, ami történészeknél szükségszerűen mellék-, nem pedig céltermék, hiszen ez talán inkább a könyvtárosokra tartozik).

A bibliográfiák, cikkbibliográfiák, repertóriumok műfaját amatőr és hivatásos kerüli, mint ördög a tömjént. Pedig mennyire tudják segíteni kutatásainkat: nem kell mindent magunknak elvégezni. S itt kellene magunkba szállni, s a közhaszonra gondolni. Nem győzöm ismételni: a helytörténet-kutatót általában nem kötelezik egy-egy műfaj kiválasztására; annál nagyobb a felelősség („a szabadság rabság”), hogy ne csak az idő múlata miatt vagy saját kedvünkre, hanem az emlékezés kiteljesítése miatt is kutassunk és írjunk. Helytörténeti viszonylatban nagyon hiányoznak a forráskiadványok (okmánytárak, szöveggyűjtemények, szemelvénygyűjtemények, történelmi olvasókönyvek); sok helyen hiánycikknek számítanak a családtörténetek, életrajzok is.

Munka tehát bőven akad, mindenki választhat tehetsége, felkészültsége, képességei (és érdeklődése) szerint.

*

Miután pedig mindenki, aki ezt eddig nem tette, megismerkedett a helytörténet-kutatás és írás boszorkánykonyhájának műhelytitkaival (azok is, akik már rég túl vannak „elszülöttükön” – jobb későn, mint soha), kezdődhet az igazi munka, amihez sok sikert kívánok mindenkinek.

Könyvem nem akart túl sok újat mondani, sem pedig egy lenni a sok hasonló, már megjelent között (lásd a bibliográfiát). Inkább egyfajta, saját és mások tapasztalatainak összegzésének szántam; útmutatónak a kezdők, és emlékeztetőnek a haladók, illetve a profik számára.

S ha a jövőben a helytörténetírás nemcsak mennyiségileg lesz fokozottabban jelen, hanem minőségében is javuló tendenciát mutat, akkor ezt a célt – úgy vélem – elértem.

Bibliográfia

(Felhasznált és ajánlott irodalom)

A) Elmélet, módszertan (általános)

- Aczel, Richard: *Hogyan írjunk esszét?* Budapest, 2004, Osiris Kiadó.
- Ankersmith, Frank R.: Hat tézis a narrativista történelemfilozófiáról. In *A történelem poétikája*. Budapest, 2000, Kijarat Kiadó, /Narratívák, 4./, 111–120. p.
- Berkhofer, Robert F., Jr.: Nézőpont a történetírói gyakorlat nézőpontjairól. In *A történelem poétikája*. Budapest, 2000, Kijarat Kiadó, /Narratívák, 4./, 147–167. p.
- Bloch, Marc: *A történész mestersége*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó.
- Breisach, Ernst: *Historiográfia*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó.
- Bódy Zsombor – Ö. Kovács József: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.
- Bošković-Stulli, Maja: O pričama i povijesti. In *Zbornik Mirjane Gross. U povodu 75. rođendana*. Zagreb, 1999, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 415–423. p.
- Burke, Peter: Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése. In *A történelem poétikája*. Budapest, 2000, Kijarat Kiadó, /Narratívák, 4./, 37–52. p.
- Carr, David: A történelem realitása. In *A kultúra narratívái*. Budapest, 1999, Kijarat Kiadó, /Narratívák 3./, 69–84. p.
- Csorba Béla: A helyi monográfiák készítésének jelentősége és nehézségei. *Aracs*, 4. évf. (2004) 1. sz. 80–84. p.
- Duby, Georges – Lardreau, Guy: *Párbeszéd a történelemről*. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó.
- Duby, Georges: *Folytonos történelem*. Budapest, 2000, Napvilág Kiadó.
- Eco, Umberto: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* Budapest, 19942, Gondolat.
- Ember Győző: A levéltári forrásközlés apparátusa. Különlenyomat a *Levéltári Közlemények* XLVI. évfolyamából. 1975, 203–221. p.
- Eszenyi Miklós: *A történettudományi szakirodalmi kutatás módszerei*. Kalauz főiskolai és egyetemi hallgatók, fiatal kutatók számára. Miskolc, 2000, Rónai Művelődési Központ.
- Forráskiadási szabályzatok. Szeged, 200, JATE Press. /*Studium Füzetek*, 5./
- Grlica, Mirko: Az új történelemszemlélet szükségességéről. *Üzenet*, 28. évf. (1998) 3. sz. 72–78. p.
- Gross, Mirjana: *Historijska znanost*. Razvoj, oblik, smjerovi. Zagreb, 1980, Sveučilišna naklada „Liber”.
- Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 2000, Csokonai Kiadó.

- Gyurgyák János: *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, 2005, Osiris Kiadó. /Osiris Kiadó Kézikönyvek/
- Heller Ágnes: *A történelem elmélete*. Budapest, 2001, Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó.
- A helyismereti munka kérdései*. Helyismereti tanácskozások. Budapest, 1979, Népművelési Propaganda Iroda.
- Hobsbawm, Eric: *A történelemtől, a történetírástól*. Budapest, 2006, Napvilág Kiadó.
- Hogyan tovább a háború után?* A vajdasági magyar szellemi élet kör-, kor- és kórképe '92/93. (A JMMT és a Magyar Szó tribünciklusának dokumentumai 1992/93.) Újvidék, 1993, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság – Magyar Szó. /Művelődés- és Helytörténet, 3./
- Horváth M. Ferenc: *Hogyan írjam meg üzemem történetét?* Budapest, 1987, Pest Megyei Levéltár. /Pest Megyei Levéltári Füzetek, 13./
- Hunyady György szerk.: *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó.
- Incze Miklós szerk.: *Az üzemtörténet-írás kérdései*. Budapest, 1979, s. n.
- Janeković Römer, Zdenka: O pisanju povijesti i znanju o prošlosti. In *Zbornik Mirjane Gross. U povodu 75. rođendana*. Zagreb, 1999, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. 445–457. p.
- Kalapis Zoltán: Jelenkori összegezés, némi visszapillantással. A vajdasági magyar helytörténeti irodalom a XXI. század elején. *Létünk*, 34. évf. (2004) 2. sz. 104–127. p.
- Kisfaludy Katalin: *Hogyan írjam meg iskolám történetét?* Budapest, 1987, Pest Megyei Levéltár. /Pest Megyei Levéltári Füzetek, 12./
- Lakos János: *Hogyan írjam meg falum történetét?* Budapest, 1987, Pest Megyei Levéltár. /Pest Megyei Levéltári Füzetek, 18./
- Löwith, Karl: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Budapest, 1996, Atlantisz.
- Magyarics Tamás: Klió és/vagy Kalliopé? A posztmodern amerikai történetírás néhány kérdése. *Aetas*, 1996. 1. sz.
- Mawdsley, Evan – Munck, Thomas: *Számítógép a történettudományban*. Budapest, 1996, Osiris Kiadó.
- Medick, Hans: Mikrotörténelem. In Thomka Beáta szerk.: *A történelem poétikája*. Budapest, 2000, Kijarat Kiadó, /Narratívák, 4./, 53–63. p.
- Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok*. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. Miskolc, 2003, Hajnal István Kör – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. /Rendi Társadalom – Polgári Társadalom, 12./

- Noirel, Gérard: *A történetírás „válsága”*. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudományá válásától napjainkig. Budapest, 2001, Napvilág Kiadó.
- Pejin Attila: Magyar helytörténetírás a Vajdaságban. In Papp Richárd szerk.: *Délvidék/Vajdaság. Társadalomtudományi tanulmányok*. Zenta, 2007, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 52–66. p.
- Ricoeur, Paul: Emlékezet – felejtés – történelem. In *A kultúra narratívái*. Budapest, 1999, Kijarat Kiadó, /Narratívák, 3./, 51–67. p.
- Ricoeur, Paul: Magyarázat és megértés. A szöveg-, cselekvés- és történetelmélet közti néhány jelentős összefüggésről. In Thomka Beáta szerk.: *A történelem poétikája*. Budapest, 2000, Kijarat Kiadó, /Narratívák, 4./, 185–201. p.
- Rüsen, Jörn: A történelem retorikája. In *A kultúra narratívái*. Budapest, 1999, Kijarat Kiadó, /Narratívák 3./, 39–50. p.
- Stier Miklós – Szász Zoltán: *A helytörténetírás módszertani kérdései. Új- és legújabb kor*. Budapest, 1980, Népművelési Propaganda Iroda.
- Újságírók kézikönyve*. Összeállította Vukovics Géza és Kalapis Zoltán. Újvidék, 1989, Forum Könyvkiadó – Magyar Szó.
- Veyne, Paul: Sem tények, sem geometriai létező, hanem cselekmények. In Thomka Beáta szerk.: *A történelem poétikája*. Budapest, 2000, Kijarat Kiadó, /Narratívák, 4./, 65–80. p.
- White, Hayden: A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. *Aetas*, 1996. 1. sz.

B) Történeti segédtudományok

- Antoljak, Stjepan: *Pomoćne istorijske nauke*. Kraljevo, 1971, Istorijiski arhiv Kraljevo.
- Bak Borbála: *Magyarország történeti topográfiája*. A honfoglalástól 1950-ig. Budapest, 1997, História – MTA Történettudományi Intézete. /História Könyvtár – Monográfiák, 9./
- Bertényi Iván: *Új magyar címertan*. Budapest, 1993, Maecenas.
- Bertényi Iván szerk.: *A történelem segédtudományai*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó.
- Bogdanović, Branko: *Puške. Dva veka pušaka na teritoriji Jugoslavije*. Beograd, 1990, DP Sportinvest – NIP „Privredni pregled” – Istorijiski muzej Srbije.
- Bulla Béla – Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, 1999, Lucidus Kiadó.
- Fél Edit – Hofer Tamás: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Budapest, 1997, Balassi Kiadó.

- Gróf László: *Carta Hungarica*. Térképgyűjtemény (1540–1841). Budapest, 1988, Interpress.
- H. Szabó Lajos: *A szabadságharc és az emigráció pénzei, kitüntetései 1848–1866*. Pápa, 1995, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Pápai Csoportja.
- Inczefi Géza: *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)*. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó. /Nyelvészeti Tanulmányok, 14./
- Káplár László: *Ismerjük meg a numizmatikát (Pénzek – érmek – gyűjtők)*. Budapest, 1984, Gondolat.
- Knauz Nándor: *Kortan*. Budapest, 1876, s. n.
- Kovács László: *A kora Árpád-kori pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméről*. Budapest, 1997, MTA Régészeti Intézete. /Varia Archaeologica Hungarica, VII./
- Kovacsics József szerk.: *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 1957, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kulundžić, Zvonimir: *Knjiga o knjizi*. I. Historija pisama. Zagreb, 1957, s. n.
- Leányfalusi Károly – Nagy Ádám: *Magyarország fém- és papírpénzei 1892–1925*. Szeged, 1989, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Csongrád Megyei Szervezete.
- Lelkes György szerk.: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest, 1992, Balassi Kiadó.
- A magyar történelem kronológiája 830–2000*. Budapest, 2001, Pannonica Kiadó.
- Magyarország történeti demográfiája*. Millicentenáriumi előadások. Budapest, 1997, Központi Statisztikai Hivatal – MTA Demográfiai Bizottsága és Történeti Demográfiai Albizottsága.
- Magyarország történeti kronológiája*. Főszerkesztő Benda Kálmán. Budapest, Akadémiai Kiadó.
I. A kezdetektől 1526-ig. 1981.
II. 1516–1848. 1982.
- Magyar Történelmi Fogalomtár*. I–II. Szerkesztette Bán Péter. Budapest, 1989, Gondolat.
- Novak, Viktor: *Latinska paleografija*. Beograd, 1980, Naučna knjiga.
- Petercsák Tivadar: *A képes levelezőlap története*. Miskolc – Eger, 1994, Herman Ottó Múzeum – Dobó István Vármúzeum.
- Soós Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerei*. S. l., 1998, Argumentum Kiadó – Magyar Numizmatikai Társulat.
- Stipišić, Jakov: *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi. Latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija*. Zagreb, 1972, Školska knjiga.

Szabó T. Attila: *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere*. Különlenyomat a Magyar Nyelv 30. (1934) évfolyamából. Budapest, 1934.

Szentpétery Imre: *A kronológia kézikönyve*. Budapest, 1985, Könyvértékesítő Vállalat.

A történelem segédtudományai. Szerkesztette: Kállay István. Budapest, 19862, Eötvös Lóránd Tudományegyetem.

Živković, Siniša: *Jugoslovenske zemlje na starim geografskim kartama. XVI, XVII i XVIII vek*. Beograd, 1990. NIP Jugoslavija EKO – Narodna biblioteka.

C) Archivisztika, könyvtár, muzeológia

Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ. SAP Vojvodina. Beograd, 1977, Savez Društava arhivskih radnika Jugoslavije.

Benderać, Ljiljana szerk.: *Muzeji Srbije*. Beograd, 2000, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.

Ember Győző: *Levéltári terminológiai lexikon*. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó.

Horváth Tibor – Papp István szerk.: *Könyvtárosok kézikönyve*. Budapest, Osiris Kiadó.

1. Alapvetés. 1999.

2. Feltárás és visszakeresés. 2001.

3. A könyvtárak rendszere. 2001.

Kumović, Mladenko M.: *Muzeji u Vojvodini (1847–1997)*. Kulturna politika i razvoj. Novi Sad, 2001, Muzej Vojvodine – Panpapier.

Levéltári ismeretek. Oktatási segédanyag a segédlevéltáros és a levéltári kezelő tanfolyamok hallgatói részére I–II. Budapest, 1998, Magyar Országos Levéltár. /Levéltári Módszertani és Oktatási Füzetek, 4./

Levéltári ismeretek kézikönyve. Szerkesztette Endrényi Ferenc. Budapest, 1980, Tankönyvkiadó.

Magyarország levéltárainak cím- és névjegyzéke 1994. Összeállította Kaszás Marianna. Budapest, 1994, Magyar Országos Levéltár.

Magyarország múzeumai. Múzeumlátogatók kézikönyve. Budapest, 1996, Kulturtrade Kiadó.

Magyarországi levéltárak. Budapest, 2004, Magyar Levéltárosok Egyesülete. *Standardi i normativi za muzejsku delatnost*. Beograd, 1989, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka. /Kultura-planiranje, 7./

Stulli, Bernard szerk.: *Priručnik iz arhivistike*. Szerkesz. Zagreb, 1977, Savez Društava arhivskih radnika Jugoslavije.

Pejin Attila
A helytörténet-kutatás és -írás kézikönyve

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet
Zenta, 2008

Felelős kiadó és szerkesztő:

Hajnal Jenő

Recenzensek:

Németh Ferenc,

Ózer Ágnes

Olvasószerkesztő és korrektor:

Kaszás Angéla

Műszaki szerkesztő: Beszédes István

Készült az újvidéki Verzál Nyomdában
500 példányban

ISBN 978-86-86469-07-6

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Szerb Matica Könyvtára, Újvidék

930(035)

PEJIN, Attila

A helytörténet-kutatás és -írás kézikönyve / Pejin Attila. – Zenta :
Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008 (Újvidék : Verzál). – 87
str. ; 22 cm

Tiraž 500. – Bibliografija: str. 83–87.

ISBN 978-86-86469-07-6

a) Историографија – Приручници

